

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΜΣ «ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η θέση των γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση
Η περίπτωση των μελών ΔΕΠ

Γεωργία Βάββα (Α.Μ. 481)

Εξεταστική Επιτροπή:

Σουζάννα-Μαρία Νικολάου, Αναπλ. Καθηγ. Π.Τ.Δ.Ε. Ιωαννίνων (επιβλέπουσα)
Μαρία Πουρνάρη, Αναπλ. Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε Ιωαννίνων
Ιωάννης Φύκαρης, Επίκ. Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε Ιωαννίνων

Ιωάννινα, 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΜΣ «ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η θέση των γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση
Η περίπτωση των μελών ΔΕΠ

Γεωργία Βάββα Α.Μ. (481)

Εξεταστική Επιτροπή:

Σουζάννα-Μαρία Νικολάου, Αναπλ. Καθηγ. Π.Τ.Δ.Ε. Ιωαννίνων (επιβλέπουσα)
Μαρία Πουρνάρη, Αναπλ. Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε Ιωαννίνων
Ιωάννης Φύκαρης, Επίκ. Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε Ιωαννίνων

Ο/η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο θα ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Ιωάννινα, 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο . Περί φεμινισμού	10
Εισαγωγή	10
1.1. Ορισμοί για τον φεμινισμό.....	10
1.1.1. Το πρώτο φεμινιστικό κύμα	16
1.1.2. Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα	17
1.1.3. Το τρίτο φεμινιστικό κύμα	18
1.2. Η κρίση του φεμινισμού στα τέλη του 20 ^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα	20
1.3. Συμπεράσματα	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο . Η θέση της γυναίκας στη σύγχρονη εποχή (20 ^{ος} -21 ^{ος} αι.).....	23
Εισαγωγή	23
2.1. Ιστορικές-πολιτικές συνθήκες για τη θέση της γυναίκας στην Ελλάδα	24
2.2. Γυναίκα και εκπαίδευση.....	26
2.3. Γυναίκα και επαγγέλματα	30
2.4. Φεμινιστικό κίνημα και γυναικείες οργανώσεις.....	33
2.5. Γυναίκα και πολιτικά δικαιώματα	36
2.6. Συμπεράσματα	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο . Το φύλο στον ακαδημαϊκό χώρο.....	40
Εισαγωγή	40
3.1. Η έννοια του φύλου.....	40
3.2. Βιολογικό και κοινωνικό φύλο	42
3.3. Το γυναικείο φύλο στον ακαδημαϊκό χώρο και στο πεδίο των ελληνικών ερευνών	46
3.4. Συμπεράσματα	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο . Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας: Τα αίτια και ο αντίκτυπος στις γυναίκες ακαδημαϊκούς.....	51
Εισαγωγή	51
4.1. Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας και η γυναικεία απασχόληση	51
4.2. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην επιλογή σπουδών των γυναικών.....	56
4.3. Η υποεκπροσώπηση των γυναικών στον ακαδημαϊκό χώρο: Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	59

4.4. Συμπεράσματα	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο . Η υποεκπροσώπηση των εργαζόμενων γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση.....	65
Εισαγωγή	65
5.1. Ανασκόπηση των ερευνών για τη θέση των γυναικών μελών ΔΕΠ στην Ανώτατη Εκπαίδευση.....	66
5.2. Συμπεράσματα	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο : Έρευνα για τη θέση των γυναικών στο Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό των πανεπιστημίων της Ελλάδας για το ακαδ. έτος 2018/2019	77
Εισαγωγή	77
6.1. Το Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό των ΑΕΙ: Εκλογή και εξέλιξη της θέσης	78
6.2. Σκοπός και στόχοι της έρευνας	79
6.3. Μεθοδολογία της έρευνας.....	81
6.4. Παρουσίαση και ερμηνεία δεδομένων	83
6.5. Συμπεράσματα	103
6.6. Περιορισμοί έρευνας.....	107
6.7. Προτάσεις	107
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	111

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την πορεία του φαινομένου της υποεκπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ των πανεπιστημίων της χώρας κατά το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται α) η κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ των ΑΕΙ, β) η κατά φύλο κατανομή των μελών ΔΕΠ στις τέσσερις ιεραρχικές βαθμίδες και γ) οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ως προς τα δύο παραπάνω ζητήματα ανάμεσα στις σχολές θεωρητικού ενδιαφέροντος και στις σχολές των θετικών επιστημών. Στο πλαίσιο της έρευνας αναζητήθηκαν τα επίσημα στοιχεία που δημοσιοποίησε το εκάστοτε πανεπιστημιακό τμήμα για το εξεταζόμενο ακαδημαϊκό έτος. Για την εύρεση των στοιχείων χρησιμοποιήθηκε ως ερευνητικό εργαλείο ο Οδηγός Σπουδών του εκάστοτε τμήματος και σε δεύτερο επίπεδο η λήψη και επιβεβαίωση των στοιχείων έγινε κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας με τα αρμόδια πανεπιστημιακά τμήματα. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας η πλειονότητα των θέσεων στο διδακτικό προσωπικό των ΑΕΙ της χώρας αποτελείται από άνδρες ακαδημαϊκούς. Επιπρόσθετα, φάνηκε, ότι το ποσοστό των γυναικών μελών ΔΕΠ είναι υψηλό στη μικρότερη βαθμίδα των μελών ΔΕΠ, ενώ εμφανίζεται χαμηλό στην υψηλότερη βαθμίδα της ακαδημαϊκής ιεραρχίας. Τέλος, η έρευνα έδειξε, ότι η παρουσία των γυναικών είναι έντονη περισσότερο στις Παιδαγωγικές Σχολές και εκλείπει σημαντικά από τις Πολυτεχνικές Σχολές. Συμπερασματικά, το φαινόμενο των έμφυλων διακρίσεων ενάντια στις γυναίκες ακαδημαϊκούς δεν εμφανίζει πρόοδο από το παρελθόν μέχρι σήμερα και για την αντιμετώπισή τους κρίνεται σκόπιμη η άμεση λήψη μέτρων από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς.

Λέξεις - κλειδιά: Υποεκπροσώπηση, πανεπιστημιακοί, έμφυλος, διακρίσεις, βιολογικός, κοινωνικός

ABSTRACT

This research examines the phenomenon of underrepresentation of female faculty members of the country's universities in the academic year 2018/2019. More specifically, the present study examines: 1) the gender composition of the faculty members of the universities, 2) the gender distribution of the faculty members in four ranks and 3) the differences observed in the two above subjects between the schools of theoretical interest and the schools of science. The research extracted the official data, which were released by the university departments for the academic year 2018/2019. The Study Guide of the department was used as the main research tool and at the second level the data were obtained by telephone contact with the relevant university departments. According to the research findings, the majority of the teaching staff in the country's universities consists of male academics. In addition, it appeared that the percentage of female faculty members is high at the lowest level of faculty members, while it is low at the highest level of academic hierarchy. Finally, the research has shown that the presence of women is more intense in the Pedagogical Schools and significantly low in the Technical Schools. In conclusion, the phenomenon of gender discrimination against female academics has not made any progress from the past to the present and requires immediate action by all stakeholders.

Keywords: Under-representation, academic, gender, discrimination, biological, social

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι έμφυλες διακρίσεις σε βάρος των γυναικών αποτελεί ένα φαινόμενο που έχει τις ρίζες του στο παρελθόν και συνεχίζει να εκτείνεται μέχρι σήμερα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής, εκπαιδευτικής, πολιτισμικής και εργασιακής ζωής. Η αιωνόβια κυριαρχία και η ισχυρή παρουσία του ανδρικού φύλου στις κοινωνίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται διαχρονικά ως ανδροκρατούμενες, καθόριζε και καθορίζει σημαντικά τον ρόλο και την κοινωνική θέση των γυναικών. Οι κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων διαμορφώνονται ανά τους αιώνες στη βάση της κυρίαρχης ανδρικής αντίληψης χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η παρουσία των γυναικών στην καθημερινή ζωή.

Σπουδαίο ρόλο στη μεταβολή των καταπιεστικών συνθηκών των γυναικών διαδραμάτισε ο φεμινισμός, ο οποίος από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στο εξής επιχείρησε μέσα από διαρκείς και επίμονους αγώνες τη διεκδίκηση των γυναικείων δικαιωμάτων, τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των γυναικών και κατ' επέκταση την προαγωγή της ισότητας των δύο φύλων. Παρά τις αμφίσημες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικράτησαν κατά τον 20^ο αιώνα στην Ελλάδα, το επάγγελμα της δασκάλας επηρέασε καθοριστικά την κοινωνική και επαγγελματική καταξίωση των γυναικών αποτελώντας σημαντική διέξοδο για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους. Μέσα από την εκπαίδευση, επίσης, το γυναικείο φύλο επιχείρησε να ανελιχθεί στον τομέα της γενικότερης απασχόλησης, χωρίς ωστόσο η συμβολή της εκπαίδευσης να λειτουργεί πάντοτε θετικά στους γυναικείους αγώνες για την έμφυλη ισότητα. Ωστόσο, η εκπαίδευση συνέβαλε στη συνειδητοποίηση της κατωτερότητας της θέσης των γυναικών και σε συνδυασμό με τη φεμινιστική δράση της εποχής επιχειρήθηκε από τις ίδιες η διεκδίκηση και κατοχύρωση των πολιτικών τους δικαιωμάτων.

Βασικός πυρήνας όλων των έμφυλων διακρίσεων που καλλιεργήθηκαν ενάντια στις γυναίκες μέσα στον χρόνο αποτέλεσαν οι έμφυλοι ρόλοι, δηλαδή όλα εκείνα τα στοιχεία που καθορίζουν την ανδρική

και γυναικεία συμπεριφορά στα πλαίσια της κοινωνίας, της οικονομίας, της εργασίας, της πολιτικής, της εκπαίδευσης, αλλά και στα πλαίσια των διανθρώπινων σχέσεων. Η αμφισβήτηση των έμφυλων ρόλων κατά τα τελευταία χρόνια μέσα από τις Κοινωνικές Επιστήμες, κυρίως οδήγησαν στον διαχωρισμό του φύλου σε βιολογικό και σε κοινωνικό.

Ο επαναπροσδιορισμός των έμφυλων ταυτοτήτων με όρους περισσότερο κοινωνικούς και η ένταξη του ζητήματος στον ακαδημαϊκό χώρο ανέδειξε μέσα από μελέτες τις συνέπειες των έμφυλων διακρίσεων στις γυναίκες σε διάφορες πτυχές της καθημερινότητας τους, όπως για παράδειγμα στον τομέα της εργασίας. Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας, δηλαδή ο διαχωρισμός των επαγγελματιών με βάση το βιολογικό φύλο των εργαζομένων και όχι με βάση τα προσόντα και τις ικανότητές τους, έχει συμβάλει διαχρονικά στην ενίσχυση των ανισοτήτων απέναντι στις γυναίκες. Η υποεκπροσώπηση των γυναικών σε διάφορους επαγγελματικούς κλάδους, οι δυσκολίες εισαγωγής, παραμονής και ανέλιξής τους σε αυτούς, τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν σε προσωπικό επίπεδο λόγω των πολλαπλών τους ρόλων και πολλοί άλλοι παράγοντες καθιστούν αναγκαία τη συνεχή παρακολούθηση του φαινομένου με σκοπό τη μελέτη της εξέλιξής του και σε βάθος χρόνου την αντιμετώπισή του.

Συχνό φαινόμενο αποτελεί η υποαντιπροσώπηση των εργαζόμενων γυναικών στον κλάδο της εκπαίδευσης, φαινόμενο το οποίο παρατηρείται λιγότερο στις χαμηλότερες βαθμίδες και εντείνεται κατά τη μετάβασή τους στις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Παρ' όλο που οι γυναίκες πέτυχαν εν μέσω εμποδίων να διατηρήσουν την παρουσία τους στον ακαδημαϊκό χώρο, αλλά και να συμβάλλουν στην προώθηση θετικών προτύπων εντός των πανεπιστημίων, η διαχρονικά μικρή παρουσία τους στο διδακτικό προσωπικό και η στασιμότητα στην επαγγελματική τους εξέλιξη αποτελεί ένα φλέγον ζήτημα και θέτει το εξής ερώτημα: Κατά πόσο η εκπαίδευση συμβάλλει στη βελτιστοποίηση των εργασιακών τους συνθηκών και στην αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων σε βάρος των γυναικών ή κατά πόσο συνεργεί στη συντήρηση και στην παγίωσή τους.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται να διερευνηθεί η πορεία του φαινομένου της υποεκπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ των πανεπιστημίων της χώρας μέσα από τη μελέτη στοιχείων που αφορούν το ακαδημαϊκό έτος 2018-2019. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του φεμινισμού μέχρι και σήμερα και μια αναδρομή στον ρόλο που διαδραμάτισαν τα φεμινιστικά κινήματα στον γυναικείο αγώνα κατά των φυλετικών διακρίσεων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, εκπαιδευτικές και γενικότερες ιστορικές μεταβολές του 20^{ου} αιώνα που επηρέασαν τη θέση και την παρουσία των γυναικών στην κοινωνία.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η έννοια του φύλου και αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο το φύλο και οι διαστάσεις του λειτούργησαν ως βάση για την ανάπτυξη διακρίσεων σε βάρος των γυναικών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται α) η επίδραση του έμφυλου καταμερισμού στη γυναικεία απασχόληση, β) ο ρόλος που διαδραματίζει η εκπαίδευση στην επιλογή σπουδών των γυναικών και γ) παρατίθενται ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις που εξηγούν τη χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση.

Στο πέμπτο κεφάλαιο πραγματοποιείται η βιβλιογραφική ανασκόπηση μίας σειράς από μελέτες που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα στο παρελθόν και εξέτασαν το ζήτημα της υποαντιπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ στα πανεπιστήμια της χώρας.

Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο παρατίθεται η έρευνα της εργασίας, στην οποία εξετάζεται η παρουσία των γυναικών στο διδακτικό προσωπικών όλων των πανεπιστημίων της Ελλάδας κατά το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019, καθώς και οι θέσεις που καταλαμβάνουν στις τέσσερις βαθμίδες των μελών ΔΕΠ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο. Περί φεμινισμού

Εισαγωγή

Η ακαδημαϊκή συζήτηση γύρω από τον φεμινισμό, αλλά και την εξέλιξή του μέσα στα φεμινιστικά κύματα αποτελεί ένα πεδίο έντονης αντιπαράθεσης μέχρι και σήμερα για τους μελετητές, καθώς τα σημεία διαφωνίας που αφορούν στην αποσαφήνιση του ορισμού του παραμένουν ποικίλα. Ο φεμινισμός αποτέλεσε το βασικό σημείο εκκίνησης των γυναικών του 19^{ου} αιώνα με σκοπό την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος τους και τη διεκδίκηση ίσων δικαιωμάτων με τους άνδρες. Συνεπώς, η ιστορική αναδρομή από τη γέννηση του φεμινισμού καθώς και η μελέτη της εξέλιξής του μέσα στον χρόνο κρίνονται ως βασικά προαπαιτούμενα για την κατανόηση της δράσης και της θέσης των γυναικών στην κοινωνία του 20^{ου} αιώνα μέχρι και σήμερα.

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια: α) καταγραφής μιας σειράς από ορισμούς για τον φεμινισμό, αλλά και των στοιχείων που καθιστούν δύσκολη τη δημιουργία ενός κοινού ορισμού γι' αυτόν από την επιστημονική κοινότητα, β) αποτύπωσης της δημιουργίας, της ιστορικής εξέλιξης και της επιρροής των τριών βασικών κυμάτων του φεμινισμού και γ) ανάδειξης και αιτιολόγησης της κρίσης που περνάει ο φεμινισμός από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα.

1.1. Ορισμοί για τον φεμινισμό

Παρ' όλο που κατά τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα ο φεμινισμός στιγμάτισε την ιστορία της γυναίκας, αλλά και τη γενικότερη ανθρώπινη ιστορία, μέχρι και σήμερα οι επιστήμονες ιστορικοί, κοινωνιολόγοι κι ερευνητές δεν έχουν καταλήξει σε έναν κοινό και σαφή ορισμό του. Ο φεμινισμός είτε ως ρεύμα ιδεών είτε ως εναλλακτική θεωρία είτε ως κίνημα υπήρξε ιστορικά

προσδιορισμένος, ωστόσο η αδυναμία να ταξινομηθεί η γυναικεία συνείδηση, ο λόγος και η δράση έγκειται στο γεγονός ότι αναδύθηκαν πολλές και διαφορετικές γυναικείες κινητοποιήσεις (Ψαρρά, 1993:46).

Οι Αβδελά και Ψαρρά (1985: 17-18) υποστηρίζουν ότι ο φεμινισμός είναι ένα παγκόσμιο κίνημα με σκοπό την αναγνώριση των ίσων πολιτικών, εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων των γυναικών. Ωστόσο, αναγνωρίζουν ότι ο προσδιορισμός αυτός αποτελεί έναν γενικό ορισμό του φεμινισμού. Επίσης, υποστηρίζουν ότι, λόγω των διαφοροποιήσεων που προκύπτουν από την ποικιλομορφία των απόψεων των διάφορων σωματείων και οργανώσεων, επηρεάζεται η αποτελεσματικότητα του γυναικείου αγώνα της εποχής και η εδραίωση μιας κοινής αντίληψης περί του τι είναι ο φεμινισμός.

Σύμφωνα με την Cott (1986: 52-53) ο όρος «φεμινισμός» αναφέρεται στην κοινωνική αφύπνιση των γυναικών απ' όλο τον κόσμο με σκοπό την αναθεώρηση της κοινωνικής τους θέσης. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το έτος 1910, όταν ένα πλήθος από γυναίκες, μαύρες, νέες προσφυγοπούλες, ριζοσπάστριες και φοιτήτριες κολλεγίων εισήλθαν στο κίνημα των Αμερικανίδων Σουφραζετών. Ο φεμινισμός στοχεύει στην κατάκτηση των ατομικών ελευθεριών, αναγνωρίζει την ποικιλομορφία στις γυναίκες και θέτει ως γεγονός ότι οι γυναίκες αναγνωρίζουν την ενότητά τους (Cott, 1986: 49).

Κατά την Ξηραδάκη (1988: 137), ο φεμινισμός δεν αποτελεί κίνημα διότι συμπεριλαμβάνει μια πληθώρα από διαφορετικές ιδεολογίες. Αποτελεί μια παγκόσμια κίνηση με σκοπό την απονομή στη γυναίκα ίσων με τον άνδρα εργασιακών, νομοθετικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, είναι ένα συνειδητό κίνημα διαμαρτυρίας, το οποίο προέκυψε ως μέρος μιας επαναστατικής αστικής παράδοσης κι είχε ως υψηλότερο στόχο την ισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους (Mitchell, 1987: 31).

Και για την Alexander (1987: 161-162) ο φεμινισμός αποτελεί ένα συνειδητό πολιτικό κίνημα των γυναικών που λειτούργησε ως το βασικό

στοιχείο αναδιοργάνωσης των διαφορών βάσει του φύλου (sexual difference) και των φυλετικών διαιρέσεων και συνεπώς της κοινωνικής ερμηνείας της θηλυκότητας. Η φεμινιστική διαμαρτυρία διατυπώνεται στο πλαίσιο της αντίληψης των γυναικών για τον εαυτό τους και την κατάστασή τους σε σχέση με τους άνδρες. Ο φεμινισμός διατυπώνει τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες των γυναικών που θα μεταμορφώσουν τις κοινωνικές σχέσεις και καταστάσεις μέσα στις οποίες ζουν οι άνδρες και οι γυναίκες (Alexander, 1987: 167).

Σύμφωνα με τη Hooks (1987: 69-75) ο φεμινισμός είναι ένας αγώνας υπέρ του εκμηδενισμού της σεξιστικής καταπίεσης και της εξάλειψης της ιδεολογίας της καταπίεσης που υφίσταται στη δυτική κουλτούρα σε διάφορα επίπεδα, αλλά και μια δέσμευση ότι η κοινωνία θα επαναπροσδιοριστεί θέτοντας ως προτεραιότητα την ανθρώπινη πρόοδο κι όχι τις οικονομικές κι υλιστικές επιθυμίες. Ο προσδιορισμός του ως ενός κινήματος με σκοπό τον τερματισμό της φυλετικής καταπίεσης είναι απαραίτητος για τη δημιουργία μιας θεωρίας που θα ανοίξει τον δρόμο για την περαιτέρω εξερεύνηση κι ανάλυση του ζητήματος.

Στο πλαίσιο του ορισμού του φεμινισμού ως οργανωμένου γυναικείου κινήματος εντάσσεται η τοποθέτηση των Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου (2015: 27), οι οποίες τονίζουν ότι ως κίνημα αναδύθηκε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην Αμερική και την Ευρώπη με στόχο τη διεκδίκηση κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά και ισότητας στην εργασία και τους μισθούς.

Από την άλλη πλευρά, μελετητές εστιάζουν στον φεμινισμό τονίζοντας ότι πρόκειται για μία θεωρία χωρίς ενιαίο πλαίσιο, που μελετά τις έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις σε βάρος των γυναικών και συνδέθηκε με τον αγώνα των φεμινιστριών να τις εκμηδενίσουν. Αν και οι όροι «φεμινισμός» και «γυναικείο κίνημα» συγχέονται συχνά, το γυναικείο κίνημα σχετίζεται περισσότερο με όλες εκείνες τις δράσεις και δραστηριότητες των γυναικών με σκοπό τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης τους (Παπαγεωργίου, 2004: 87-88).

Και ο Bouchier (1984: 2) υποστηρίζει ότι ο όρος «φεμινισμός» αποτελεί μια θεμελιωδώς αμφισβητούμενη έννοια, της οποίας τα όρια δεν έχουν προσδιοριστεί. Ως μια ριζοσπαστική διαμαρτυρία ενάντια στην αντιμετώπιση των γυναικών, ξεκίνησε από την Αμερική και περιλαμβάνει «οποιαδήποτε μορφής αντίθεση σε οποιαδήποτε μορφή κοινωνική, προσωπική ή οικονομική διάκριση που υπομένουν οι γυναίκες λόγω του βιολογικού τους φύλου». Το φεμινιστικό κίνημα, από την άλλη, περιλαμβάνει όλες τις μορφές φεμινιστικής δράσης ενάντια στις διακρίσεις, από την πολιτική οργάνωση ως τον πολιτικό διαχωρισμό.

Σύμφωνα με την Delmar (1986: 8-14), μάλιστα, ο φεμινισμός αποτελεί μια θέση που υιοθετήθηκε από τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες κατά τους πρώιμους απελευθερωτικούς τους αγώνες κι οποιαδήποτε εξίσωσή του με τη δράση άλλων γυναικείων οργανώσεων πρέπει να αμφισβητηθεί. Στην ιστοριογραφία της φεμινιστικής ιστορίας, η ιστορία του φεμινισμού συγχέεται με την ιστορία του γυναικείου κινήματος και η μεταξύ τους ταύτιση αποτελεί μέρος της αυτοεικόνας του σύγχρονου φεμινισμού. Η ανάδυση πολλών και διαφορετικών ερμηνειών για τον φεμινισμό οδήγησε αντίστοιχα στη δημιουργία πολλών και διαφορετικών ρευμάτων στο πλαίσιο του φεμινισμού, τα οποία έδειξαν ιδιαίτερο ανταγωνισμό κι άσκησαν εκατέρωθεν κριτική. Κάποια από τα βασικότερα είδη φεμινισμού που αναδύθηκαν ήταν: ο *φιλελεύθερος φεμινισμός*, ο *σοσιαλιστικός (κοινωνικός) φεμινισμός* και ο *ριζοσπαστικός φεμινισμός*.

Πιο συγκεκριμένα, ο *φιλελεύθερος φεμινισμός*, βασισμένος στη θεωρία του Locke και του Mill για τη ζωή την περιουσία και την ελευθερία, στοχεύει στη βελτίωση της υπάρχουσας κοινωνίας μέσα από προοδευτικές μεταρρυθμίσεις που μπορούν να οδηγήσουν στην πραγματική ισότητα ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες. Υποστηρίζει, επίσης, ότι οι σεξουαλικοί ρόλοι (*sexual roles*) που δημιουργήθηκαν με την πάροδο του χρόνου και ενσωματώθηκαν στην ανθρώπινη κουλτούρα μπορούν να αποσυντεθούν από τους ανθρώπους, ακριβώς όπως κατασκευάστηκαν. Τέλος, στόχος του φιλελεύθερου φεμινισμού είναι η ανακατανομή της ισχύουσας κοινωνικής

και οικονομικής αμοιβής με περισσότερο ισότιμα κριτήρια (Bouchier, 1984: 64-66· Παπαγεωργίου, 2004: 108-110).

Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός υποστηρίζει ότι οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο καταπίεσης εν μέσω ενός καπιταλιστικού συστήματος του οποίου εκπρόσωποι είναι οι άνδρες. Για τον σοσιαλιστικό φεμινισμό, ο ρόλος της ιδεολογίας διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο, διότι ο έλεγχος των ιδεών είναι γι' αυτούς σημαντικότερος κι από τον έλεγχο του κεφαλαίου. Το σοσιαλιστικό κίνημα επιχείρησε μέσα από την έκφραση των εμπειριών των γυναικών να κατανοήσει τους ιδεολογικούς μηχανισμούς της καταπίεσής τους (Bouchier, 1984: 66-73).

Οι αρχές του ριζοσπαστικού φεμινισμού αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του '60 ταυτόχρονα με τις αρχές του σοσιαλιστικού φεμινισμού. Είναι σχεδόν δυσδιάκριτη η διαφορά ανάμεσα στις δύο θεωρίες. Σε αντίθεση με τον σοσιαλιστικό φεμινισμό, ο ριζοσπαστικός ορίζει ως πρωταρχικό παράγοντα της γυναικείας καταπίεσης τον βιολογικό ρόλο των φύλων, τονίζοντας ότι η πατριαρχική δομή της κοινωνίας είναι η ριζική αιτία της γυναικείας καταπίεσης. Επίσης, αντιμετωπίζει τον γάμο ως την πηγή εκμετάλλευσης των γυναικών από τους άνδρες και απαιτεί οι γυναίκες να έχουν πλήρη έλεγχο της σεξουαλικότητάς τους. Μάλιστα, ορισμένα ρεύματα του ριζοσπαστικού φεμινισμού ανέπτυξαν τη θεωρία της αντικατάστασης της πατριαρχίας από τη μητριαρχία, δηλαδή μια κοινωνία που ακολουθεί τη γυναικεία γραμμή (Bouchier, 1984: 74-81· Παπαγεωργίου, 2004: 110-112).

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι, όπως οποιαδήποτε πολιτική φιλοσοφία, έτσι κι ο φεμινισμός διαθέτει μια ποικιλία από διαφορετικές οπτικές για τη θέση των γυναικών, αλλά οποιαδήποτε προσπάθεια ανάλυσης των φεμινιστικών θεωριών ενέχει τον κίνδυνο καρικατούρας. Κοινή ανησυχία των υπέρμαχων της εκάστοτε φεμινιστικής θεωρίας, πάντως, είναι οι ανισότητες σε βάρος των γυναικών (Bouchier, 1984: 62).

Έτσι, λοιπόν, αν συμφωνήσουμε με την πλειονότητα των παραπάνω απόψεων, ότι ο φεμινισμός αποτελεί ένα κοινωνικό κίνημα με πολιτικές

διαστάσεις, τότε χρειάζεται να αποκωδικοποιήσουμε πρώτα την έννοια «κοινωνικό κίνημα». Σύμφωνα με τους Della Porta & Diani (2010: 665), ως κοινωνικό κίνημα μπορεί να οριστεί «μια συλλογική προσπάθεια προώθησης ενός κοινού συμφέροντος ή πραγματοποίησης ενός κοινού σκοπού εκτός της σφαίρας των κατεστημένων θεσμών». Λόγω των μεγάλων διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στους διαφορετικούς τύπους κοινωνικών κινημάτων, η διάκριση ανάμεσα σε ένα κοινωνικό κίνημα και μια τυπική οργάνωση δεν είναι εύκολη, επειδή τα κινήματα έχουν μόνιμο χαρακτήρα και προσλαμβάνουν γραφειοκρατικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Tilly (2007: 12-13) η εμφάνιση, ο μετασχηματισμός και η επιβίωση ενός κινήματος θα πρέπει να εξετάζεται ιστορικά. Επίσης, για να χαρακτηριστεί ένα κίνημα κοινωνικό θα πρέπει να συγκεντρώνει τα εξής τρία συνθετικά στοιχεία: α) «μια επίμονη οργανωμένη δημόσια προσπάθεια διατύπωσης συλλογικών διεκδικήσεων έναντι κατεστημένων αρχών-στόχων», β) ένα συνονθύλευμα πολιτικών δράσεων, όπως είναι «η δημιουργία ενώσεων ή συνασπισμών ειδικού σκοπού, δημόσιες συγκεντρώσεις, επίσημες παρελάσεις, ολονυχτίες, συλλαλητήρια, διαδηλώσεις και καταχωρίσεις στα μέσα ενημέρωσης και διανομή φυλλαδίων» και γ) «συντονισμένες δημόσιες παραστάσεις ΑΕΔΠ: Αξιοσύνης, Ενότητας, Πολυαρίθμου και Δέσμευσης των συμμετεχόντων για λογαριασμό τους ή/και απέναντι στους υποστηρικτές τους» (Tilly, 2007: 20-21). Το «κοινωνικό κίνημα» αποτελεί ένα «πολιτικό σύμπλεγμα», δηλαδή ένα «συγκεκριμένο, συγκροτημένο ιστορικό σύνολο πολιτικών αλληλεπιδράσεων και πρακτικών» (Tilly, 2007: 29-30).

Εν κατακλείδι, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι η κατανόηση του φεμινισμού του παρελθόντος τροφοδοτεί και τροφοδοτείται από τον τρόπο με τον οποίο ο φεμινισμός ερμηνεύεται στο παρόν. Ο κατακερματισμός του φεμινισμού επιβεβαιώνει την αδυναμία κατασκευής ενός σύγχρονου ενιαίου φεμινισμού στο παρόν, αλλά κυρίως ενός κοινού ορισμού γι' αυτόν (Delmar, 1986: 8). Απαραίτητο στοιχείο για την κατανόηση της έννοιας του φεμινισμού είναι η εξερεύνηση της ιστορικής αναδρομής του μέσα από το μοντέλο των «φεμινιστικών κυμάτων», το οποίο δομεί τον τρόπο με τον οποίο οι δυτικές

ακαδημαϊκές και μη φεμινίστριες συζητούν για το παρελθόν και το παρόν (Van der Tuin, 2016: 1).

1.1.1. Το πρώτο φεμινιστικό κύμα

Ο όρος «πρώτο φεμινιστικό κύμα» προτάθηκε σε αντιδιαστολή προς τον όρο «δεύτερο φεμινιστικό κύμα», ο οποίος αναφέρεται στην περίοδο από τη δεκαετία του 1960 και μετά και επινοήθηκε από την Marsha Lear σε άρθρο που δημοσίευσε στο New York Times Magazine στις 10/3/1968 (Ρεθυμνωτάκη κ.ά, 2015: 41). Το πρώτο φεμινιστικό κύμα αναφέρεται στο φεμινιστικό κίνημα που πρωτοεμφανίστηκε στην Αμερική και στη δυτική Ευρώπη από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, επηρεασμένο βαθιά από τις ιδέες του Διαφωτισμού και του Φιλελευθερισμού. Η άνιση πρόσβαση των γυναικών στα κοινωνικά αγαθά, σε σχέση με τους άντρες, αφύπνισε μία μερίδα μορφωμένων, κυρίως αστών, γυναικών των ανώτερων στρωμάτων που υποστήριζαν την ισότητα μεταξύ των ατόμων ανεξαρτήτως φύλου (Παπαγεωργίου, 2004: 90-91). Βασικά αιτήματα των φεμινιστριών του πρώτου κύματος ήταν η διεκδίκηση της ψήφου, η ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση και την εργασία και μεταρρυθμίσεις στο νομικό πλαίσιο του γάμου (Ρεθυμνωτάκη κ.ά, 2015: 21; Van der Tuin, 2016: 1). Εξέχουσες προσωπικότητες του πρώτου φεμινιστικού κύματος υπήρξαν οι Elizabeth Cady Stanton και Susan B. Anthony από τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι σουφραζέτες Millicent Fawcett και η Emmeline Pankhurst από το Ηνωμένο Βασίλειο, και η γιατρός Aletta Jacobs από τις Κάτω Χώρες (Van der Tuin, 2016: 1).

Στο πρώτο συνέδριο με κεντρικό θέμα την καταπολέμηση των φυλετικών διακρίσεων που έγινε στο Λονδίνο το 1840 απαγορεύτηκε στις γυναίκες αντιπροσώπους να το παρακολουθήσουν και να συμμετέχουν με δημόσιο λόγο. Στις 19-20 Ιουλίου του 1848, η Lucretia Mott και την Elizabeth Cady Stanton διοργάνωσαν ένα νέο συνέδριο στο Seneca Falls της Νέας

Υόρκης, όπου διατυπώθηκαν μία σειρά από θέσεις, μια εναλλακτική Διακήρυξη (Η Διακήρυξη των Αισθημάτων), που αναφερόταν στην υποστήριξη της φυλετικής ισότητας και στην κατάργηση νομοθετικών πλαισίων και καθημερινών πρακτικών που συνέβαλαν στην άνιση μεταχείριση των γυναικών (Παπαγεωργίου, 2004: 96; Bouchier, 1984: 12; Ξηραδάκη, 1988: 103).

Η μη αναθεώρηση του αμερικανικού Συντάγματος υπέρ των γυναικών μετά το τέλος του εμφυλίου οδήγησε τις Αμερικανίδες στην ίδρυση της «American Women's Suffrage Association», μέσω της οποίας επιχείρησαν εντατικά το 1880 να προωθήσουν μία σειρά από αιτήματα τους. Αντίστοιχα, στη Βρετανία, ιδρύθηκε η οργάνωση «Women's Social and Political Union (WSPU)», μια γυναικεία οργάνωση υπέρ της ψήφου των γυναικών την περίοδο 1903–1917, με πρωτεργάτριες τις Emmeline Pankhurst και τις κόρες της Christabel Pankhurst και Sylvia Pankhurst, οι οποίες έμεινες γνωστές στην ιστορία με το όνομα «σουφραζέτες» (Ρεθυμνιωτάκη κ.ά., 2015: 24). Αν και το δικαίωμα της ψήφου των γυναικών παραχωρήθηκε σε πολλές χώρες της Δύσης σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα, ωστόσο, πιστεύεται από πολλούς ιστορικούς, ότι οι άντρες προχώρησαν σε αυτήν την ενέργεια, όχι γιατί σεβάστηκαν τους γυναικείους αγώνες, αλλά για λόγους πολιτικών συμφερόντων (Παπαγεωργίου, 2004: 97).

1.1.2. Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα

Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα αναδύθηκε κατά τη δεκαετία του '60 ως αποτέλεσμα των σεξουαλικών επαναστάσεων και των φοιτητικών αντιπολεμικών εξεγέρσεων που έλαβαν χώρα στη Δ. Αμερική, αλλά και των πολιτισμικών κινημάτων αντικουλτούρας, που τροφοδοτούνταν από την ψυχανάλυση και τον μαρξισμό (Ρεθυμνιωτάκη κ.ά., 2015: 17). Σε αντίθεση με το πρώτο φεμινιστικό κύμα το οποίο επεδίωκε την ελαχιστοποίηση της διαφοράς και στόχευε στην απόδοση ίσων ευκαιριών ανεξαρτήτως φύλου, το

θεωρητικό περιβάλλον του δεύτερου φεμινιστικού κύματος επιχείρησε να κατανοήσει και να αναδείξει την έμφυλη διαφορά, ασκώντας κριτική σε κάθε προσπάθεια ελαχιστοποίησής της (Ρεθυμνωτάκη κ.ά., 2015: 44). Από το κίνημα ξεχώρισαν φεμινίστριες όπως η Kate Millet και Jill Johnston από τις Ηνωμένες Πολιτείες, η Germaine Greer από την Αυστραλία και η Alice Schwarzer από τη Γερμανία (Van der Tuin, 2016: 2). Με το σλόγκαν «το προσωπικό είναι πολιτικό», το βόρειο αμερικανικό φεμινιστικό κίνημα του '70 αιτήθηκε τον επαναπροσδιορισμό του προσωπικού μέσα από την τοποθέτηση του εαυτού σε σχέση με πολιτικά συγκείμενα (Αθανασίου, 2006: 22).

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη σταδιακή παραχώρηση του δικαιώματος της ψήφου στις γυναίκες των περισσότερων δυτικών χωρών, το γυναικείο κίνημα χαρακτηρίστηκε από μία ύφεση στον τομέα της δραστηριοποίησής του, διότι επικρατούσε το συναίσθημα πως, ό, τι ήταν απαραίτητο, είχε ήδη κερδηθεί. Η εμφάνιση εντός του κινήματος πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους ιδεολογικών θεωριών για τον φεμινισμό είχε ως απόρροια να επιβραδυνθεί σημαντικά ο βασικός στόχος για μία σπουδαία και ευρεία κοινωνική αλλαγή (Παπαγεωργίου, 2004: 101-106).

1.1.3. Το τρίτο φεμινιστικό κύμα

Στις αρχές του 1990 η ραγδαία εισαγωγή στο φεμινιστικό κίνημα νέων γυναικών στη δυτική Ευρώπη και βόρεια Αμερική που εκδήλωσαν ενδιαφέρον για την υποστήριξη του γυναικείου φύλου, οδήγησαν ορισμένους στην ανάπτυξη της άποψης ότι διαμορφώθηκε ένα τρίτο φεμινιστικό κύμα (Παπαγεωργίου, 2010: 48). Σύμφωνα με τον Van der Tuin (2016: 1) το τρίτο φεμινιστικό κύμα προέκυψε κατά τη δεκαετία του '80 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής από τις κόρες των φεμινιστριών του δεύτερου φεμινιστικού κύματος, οι οποίες απολάμβαναν τις διεκδικήσεις που

αποκτήθηκαν από το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα κι είχε περισσότερο ακτιβιστικό χαρακτήρα ιδιαίτερα στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες.

Πολλές φεμινίστριες από τον επιστημονικό χώρο υιοθέτησαν τον όρο «μεταφεμινισμό», θέλοντας να περιγράψουν την εξασφάλιση της ισοτιμίας ανάμεσα στα δύο φύλα (Αντωνοπούλου, 1999: 174). Ο μεταφεμινισμός ως έννοια χρησιμοποιείται κυρίως από τον κλάδο των πολιτισμικών σπουδών και των σπουδών ΜΜΕ και περιγράφει ένα είδος γυναίκας, η οποία ντύνεται με προκλητικό τρόπο, ενώ παράλληλα απαιτεί δικαιώματα και εξουσία (Σηφάκη, 2015: 131). Σύμφωνα με τον Van der Tuin (2016: 2) ο μεταφεμινισμός βασίζεται σε δύο βασικές θέσεις: α) στο γεγονός ότι ο φεμινισμός δεν είναι πλέον απαραίτητος, στάση που οφείλεται στην ανάπτυξη της ιδέας μια μεταπατριαρχικής κοινωνίας και β) στο γεγονός ότι ο φεμινισμός στέκεται κριτικός κι ανταγωνιστικός απέναντι στη γυναικεία δημιουργική συνείδηση.

Οι εκπρόσωποι του τρίτου κύματος φεμινισμού επιχείρησαν να προσαρμόσουν την ποικιλομορφία με την αλλαγή και να κατανοήσουν, πώς το κοινωνικό φύλο, καθώς και άλλες μορφές της ανθρώπινης καταπίεσης, συνδέθηκαν μεταξύ τους και συντηρήθηκαν στον χρόνο. Κάνοντας αποδεκτή τη διαφορετικότητα ως κάτι το φυσιολογικό, οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος καλωσόρισαν οποιασδήποτε μορφής αντιφάσεις και πέτυχαν να συμπεριλάβουν στο νέο αυτό κίνημα γυναίκες ανεξαρτήτως χρώματος, εθνικότητας, θρησκείας και πολιτισμικής προέλευσης περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ομάδα (Tong, 2009: 284-289). Επιχείρησαν, επίσης, να καταπολεμήσουν τους μηχανισμούς του σεξισμού και της πατριαρχίας επιδιώκοντας να αμφισβητήσουν, να αναμορφώσουν και να επαναπροσδιορίσουν τις ιδέες, τους λόγους και τα μέσα που μετέδωσαν ιδέες σχετικά με τη γυναικεία φύση, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, τη θηλυκότητα και την αρρενωπότητα (Brunell, 2018). Γι' αυτόν το λόγο, το τρίτο κύμα φεμινισμού ήρθε αντιμέτωπο με κριτικές που υποστήριζαν, ότι η «σεξουαλικοποιημένη» συμπεριφορά αποτελεί απλώς έκφανση μιας μεταμφιεσμένης καταπίεσης. Κατά τη Tong (2009: 289) πραγματοποιήθηκαν

μια σειρά από σφάλματα που χαρακτήρισαν το νέο κύμα φεμινισμού ως χαοτικό. Για παράδειγμα ήταν χαοτικό, διότι η νέα φεμινιστική σκέψη στερούνταν βασικών αξιών, οι οποίες θα συσπείρωναν τις γυναίκες, ώστε να διαμορφώσουν έναν σκοπό που ξεπερνά τον ατομικισμό, τις προσωπικές επιθυμίες και τις υπερβολικά διαχωρισμένες και πολυπολιτισμικές ταυτότητες ενός ατόμου. Κριτική, επίσης, ασκήθηκε στο τρίτο κύμα φεμινισμού, ακριβώς επειδή αυτοανακηρύχθηκε ως «δύναμη του φεμινισμού» (power feminism), χαρακτηρίζοντας το δεύτερο κύμα φεμινισμού ως «θύμα του φεμινισμού» (victim feminism).

1.2. Η κρίση του φεμινισμού στα τέλη του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα

Σε σχέση με τον φεμινισμό του πρώτου και του δεύτερου κύματος που είναι δύο εδραιωμένες κατηγορίες, ο φεμινισμός του τρίτου κύματος δεν έχει το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων αναγνώρισης, το οποίο βέβαια θα καταρριφθεί αν αποδειχθεί η παρουσία του τέταρτου κύματος (Van der Tuin, 2016: 2). Οι ποικίλες τάσεις και ρεύματα του φεμινισμού στα τέλη του 20^{ου} αιώνα δημιούργησαν βαθύτατες ενδοφεμινιστικές κρίσεις, ένα βασικό μέρος των οποίων είναι η αδυναμία συνέχισης της αγωνιστικότητας του κινήματος. Τα νεοεμφανιζόμενα φεμινιστικά κινήματα εμφανίζουν την τάση να ανατρέπουν τις διεκδικήσεις των προηγούμενων φεμινιστικών κινήματων κάτι που αποδεικνύει ότι ο διαχωρισμός του πρώτου, του δεύτερου και του τρίτου φεμινιστικού κύματος δεν σχετίζεται μόνο με την διαφορετική χρονική περίοδο που αναδύθηκε το καθένα, αλλά με την ιστορικότητα τους, δηλαδή τα εκάστοτε διαφορετικά αιτήματα που προέβαλλαν κατά την εποχή που εμφανίστηκαν (Σαμίου, 2013: 89-90). Οι νεοεμφανιζόμενες φεμινιστικές συλλογικότητες αγνοούν τη μακρά ιστορία του φεμινισμού υποτιμώντας τη δύναμή τους ως παράγοντα μεταβολής της κοινωνικής συνείδησης (Σαμίου, 2013: 91-93).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται μια εξασθένιση του φεμινιστικού αγώνα, η οποία συνδέθηκε με τη στροφή του φεμινιστικού δυναμικού προς τα όργανα και τις επιτροπές της ΕΕ, αλλά και προς διεθνείς οργανισμούς όπως είναι ο ΟΗΕ. Αυτή η πρακτική οδήγησε στη σταδιακή αποκοπή των ακτιβιστριών φεμινιστριών από τις εθνικές-τοπικές συλλογικότητες και τα μέλη τους και μετέβαλλε δραστικά τον τρόπο λειτουργίας, αλλά και την εικόνα των γυναικείων συλλογικοτήτων του κινήματος από το 1960 ως το 1980, καθώς ακύρωσε την μέχρι τότε ανεξάρτητη κι αυτόνομη προσφορά αλληλοβοήθειας κι ενημέρωσης ανάμεσα στις γυναίκες (Σαμίου, 2013: 97-99).

Διαπιστώνεται, δε ότι οι συνεχείς φεμινιστικές διαφωνίες που προκύπτουν δυσχεραίνουν την οργάνωση μιας σειράς από κοινούς στόχους κι αιτήματα στη βάση των οποίων θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα νέο κίνημα με οργανωμένα αιτήματα προς διεκδίκηση (Σαμίου, 2013: 101). Η κρίση που περνάει κατά τον 21^ο αιώνα ο φεμινισμός διαφαίνεται από την απουσία του ενθουσιασμού και του πολιτικού ακτιβισμού, στοιχεία που χαρακτήριζαν τον φεμινισμό της δεκαετίας του '70. Αντικαταστάθηκαν, δε από την παρουσία έντονης αδιαφορίας κι εσωτερικών ενδοφεμινιστικών αναταράξεων, τη στιγμή που, όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, «η λέξη φεμινισμός ακούγεται απαρχαιωμένη και άσχετη σε μια γενιά ατομικιστών, φιλόδοξων και αποφασιστικών νέων γυναικών» (Bryson, 2005: 345).

1.3. Συμπεράσματα

Ο φεμινισμός από τις απαρχές του μέχρι και σήμερα αποτελεί μήλον της έριδος για τους ερευνητές και τους ακαδημαϊκούς, η δυσκολία των οποίων να συγκλίνουν προς έναν κοινό ορισμό, καθιστά τον όρο πολυδιάστατο. Για την κατανόηση του φεμινισμού, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ιστορική εξέταση των φεμινιστικών κυμάτων. Οι φεμινίστριες του πρώτου φεμινιστικού κύματος οργανώθηκαν προς τη διεκδίκηση βασικών

ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τις γυναίκες, θέτοντας περισσότερο όρους ισότητας.

Αντίθετα, οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος επικεντρώθηκαν στην ανάδειξη, στην κατανόηση και στον περιορισμό της έμφυλης διαφοράς.

Τέλος, οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος επεδίωξαν την ολοκλήρωση των ημιτελών στόχων των προηγούμενων κυμάτων και βρέθηκαν συχνά στο επίκεντρο κριτικών για τη χρησιμότητα της ύπαρξής τους.

Κατά τον 21^ο αιώνα, η απουσία ενός φεμινιστικού κινήματος με οργανωμένα αιτήματα προς διεκδίκηση οδήγησε κάποιους στην άποψη, ότι ο σύγχρονος φεμινισμός βρίσκεται σε κρίση. Παρά την ύφεση που υποστηρίζεται, ότι βρίσκεται ο φεμινισμός κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αυτό που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί είναι ο τεράστιος αντίκτυπος που άσκησε η ανάπτυξη του φεμινισμού στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα. Η γενικότερη εξέλιξη της πολιτικής, επαγγελματικής κι εκπαιδευτικής πορείας της γυναίκας στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα, όπως και η ανάπτυξη φεμινιστικής της συνείδησης περιγράφεται αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο. Η θέση της γυναίκας στη σύγχρονη εποχή (20^{ος}-21^{ος} αι.)

Εισαγωγή

Η λήξη των Βαλκανικών Πολέμων σηματοδότησε μία νέα οικονομική, κοινωνική και πολιτική εποχή για την Ελλάδα. Με την έξοδο τους από τη στενή σφαίρα του οίκου τους και τη δραστηριοποίηση τους στη δημόσια ζωή, οι γυναίκες ήρθαν αντιμέτωπες με δύο διαπιστώσεις: α) συνειδητοποίησαν την κατωτερότητα με την οποία αντιμετωπίζονται σε όλα τα επίπεδα και β) διαπίστωσαν ότι θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την κοινωνική ανισότητα μόνο μέσα από συλλογικά οργανωμένες κινητοποιήσεις (Παπαγεωργίου, 2004: 225-235). Γενικά, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, το γυναικείο ζήτημα, δηλαδή ο προβληματισμός για την κοινωνική θέση της γυναίκας και τα μέτρα για τη βελτίωσή της, απέκτησε διαστάσεις κοινωνικού ζητήματος (Αβδελά, 2002: 337). Οι διάφοροι μετασχηματισμοί που έλαβαν μέρος στην ελληνική κοινωνία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (λόγω της σταφιδικής κρίσης, της μετανάστευσης, του εξαστισμού και της εκβιομηχάνισης) έφεραν στο επίκεντρο των συζητήσεων το ζήτημα της κοινωνικής θέσης των γυναικών και το ζήτημα των δικαιωμάτων τους με πιο νεωτερικούς όρους, στο όνομα της δημοκρατίας και της ισότητας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες (Αβδελά, 2002: 341).

Στον παρόν κεφάλαιο επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή στον 20^ο αιώνα και πιο συγκεκριμένα, στον ρόλο που διαδραμάτισαν για τη μεταβολή της κοινωνικής θέσης των γυναικών: α) το τρίπτυχο «οικογένεια-κράτος-θρησκεία», β) η εκπαίδευση των γυναικών, γ) η έξοδος των γυναικών προς την αγορά εργασίας, δ) η ανάδυση του φεμινιστικού κινήματος και των γυναικείων οργανώσεων και τέλος, ε) η διεκδίκηση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών.

2.1. Ιστορικές-πολιτικές συνθήκες για τη θέση της γυναίκας στην Ελλάδα

Οι βασικοί κοινωνικοί θεσμοί, αυτοί της οικογένειας, του κράτους και της εκκλησίας, υποστηρίζεται ότι διατηρήθηκαν ως τα τρία βασικά στοιχεία καταπίεσης της γυναικείας οντότητας στον 20^ο αιώνα (Παπαγεωργίου, 2004: 229).

Πιο αναλυτικά, οι αυξημένες ανάγκες, που συνεχώς προέκυπταν στην πόλη, οδήγησαν τις γυναίκες σε μία αναγκαστική έξοδο προς την αγορά εργασίας. Τα εμπόδια που είχε να αντιμετωπίσει η γυναίκα σε αυτήν τη νέα πραγματικότητα συμπεριλάμβαναν, πρωτίστως, το ίδιο το κράτος που, σύμφωνα με την Παπαγεωργίου (2004: 229-231) τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, παρενέβη, θεσπίζοντας νόμους ενάντια στις γυναίκες. Οι γυναίκες, ενώ φορολογούνταν, δεν γίνονταν αποδεκτές ως μάρτυρες σε σύναψη συμβολαίου ή ως ένορκοι στα δικαστήρια. Επίσης, ήταν επιτρεπτό να νυμφεύονται από τα 12 τους χρόνια, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι μετά τον γάμο έχαναν οποιαδήποτε νομική ανεξαρτησία είχαν, ακόμα και τη διαχείριση της περιουσίας και των εισοδημάτων τους (Αβδελά, 2002: 340). Το κράτος, επίσης, νομιμοποίησε την πορνεία και απάλλαξε τους άντρες νομικά από οποιαδήποτε πιθανή παραβίαση του κώδικα ηθικής, ακόμη κι από τη γυναικεία κακοποίηση. Επίσης, δεν αναγνώριζε την ταυτότητα του εξώγαμου παιδιού και υποχρέωνε τη μητέρα να αναθρέψει το παιδί ανεξαρτήτως των συνθηκών διαβίωσής της (Παπαγεωργίου, 2004: 233-234). Οι γυναίκες δεν συμμετείχαν στα οικογενειακά συμβούλια ούτε αναλάμβαναν την κηδεμονία των παιδιών τους ακόμα κι αν δεν υπήρχε ρητή νομική απαγόρευση (Αβδελά, 2002: 340). Κρίσιμο να επισημανθεί, ότι η εκκλησία, από την πλευρά της, δεν τελούσε το μυστήριο της βάπτισης σε εξώγαμα τέκνα και επιδίωκε με κάθε τρόπο να καταδυναστεύσει τη γυναικεία ύπαρξη στο όνομα του Χριστιανισμού (Παπαγεωργίου, 2004: 234-235). Έτσι λοιπόν, από το 1952 ως το 1967, η θέση της γυναίκας στην οικογένεια παρέμεινε κατώτερη από αυτή των αντρών και ήταν, ακόμη, στενά συνδεδεμένη με το θεσμό της οικογένειας και επιφορτισμένη με περισσότερες ευθύνες, εξαιτίας του διττού

ρόλου πολλών γυναικών ως εργαζομένων, αλλά και ως νοικοκυρών. Εξαιτίας του φαινομένου της αστικοποίησης, η οικογένεια δέχτηκε μορφολογικές αλλαγές και μετατράπηκε από εκτεταμένη σε πυρηνική. Ο γάμος, περισσότερο στις αγροτικές και λιγότερο στις αστικές περιοχές, διατηρήθηκε ως σταθερή επιδίωξη των γυναικών, ενώ ενισχύθηκε ο θεσμός της προίκας, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές, όπου λειτούργησε ως παράγοντας κοινωνικής διάκρισης για τους φτωχούς άνδρες (Παπαγεωργίου, 2004: 293-299).

Μια νέα περίοδος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί για τη θέση της γυναίκας η περίοδος της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) από τον Ιωάννη Μεταξά, όπου ανεστάλησαν οι κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στην Ελλάδα. Δόθηκε έμφαση σε παραδοσιακούς θεσμούς, όπως είναι η οικογένεια, η θρησκεία, η πατρίδα και ο σεβασμός στην εξουσία. Το κράτος συνεργάστηκε στενά με την εκκλησία, η οποία ταυτίστηκε με το έθνος. Οι περισσότερες νομοθετικές ρυθμίσεις που έγιναν από το κράτος είχαν ως στόχο τη διατήρηση του παραδοσιακού και εξαρτημένου ρόλου των γυναικών. Τόσο οι πρώην πολιτικοί όσο και γυναίκες μέλη των γυναικείων οργανώσεων που δεν συμφωνούσαν με την καταπιεστική εξουσία οδηγήθηκαν στη φυλακή, εξορίστηκαν ή εγκατέλειψαν τη χώρα (Παπαγεωργίου, 2004: 312-315).

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το κράτος επιχείρησε μεταρρυθμίσεις με σκοπό τη βελτίωση της θέσης των γυναικών, εξαιτίας της επικείμενης εισόδου της χώρας στην ΕΟΚ, η οποία απαιτούσε να συμπεριληφθεί στην ελληνική νομοθεσία η αρχή της ισότητας των δύο φύλων, αλλά και της κακής εικόνας της χώρας κατά το 1975, το οποίο είχε ανακηρυχθεί Διεθνές Έτος της Γυναίκας (Παπαγεωργίου, 2004: 320). Με το Σύνταγμα του 1975 καθιερώθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα η αρχή της ισότητας των δύο φύλων. Το 1982, η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε τη Διεθνή Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για την «Εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών», η οποία επικυρώθηκε από τη Βουλή το 1983 κι έγινε κρατικός νόμος (Ρεπούση, κ.ά., 2017: 100). Επίσης, την ίδια χρονιά εκσυγχρονίστηκε το

Οικογενειακό Δίκαιο με το νομοσχέδιο Μάνεση που όριζε, α) την κατάργηση του θεσμού της προίκας, β) την καθιέρωση του δέκατου όγδοου ως κατώτερου έτους ηλικίας για την τέλεση γάμου, γ) την εισαγωγή του αυτόματου συναινετικού διαζυγίου, δ) την εξομοίωση των εξώγαμων παιδιών με τα γνήσια, ε) την αμεταβλητότητα του επώνυμου των συζύγων, στ) την εξασφάλιση της ισότητας των αντρών και των γυναικών στις αποφάσεις και ζ) την καθιέρωση της γονικής μέριμνας αντί της πατρικής εξουσίας (Παπαγεωργίου, 2004: 329-330). Το 1984 επικυρώθηκε ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης βάσει του οποίου διασφαλίστηκαν όλα τα κοινωνικά δικαιώματα ανεξαρτήτως φύλου (Ρεπούση κ.ά, 2017: 100).

Παρά τις επιτυχείς αλλαγές που υλοποιήθηκαν στο Οικογενειακό Δίκαιο και στην Ισότητα, οι γυναίκες υποστήριξαν, ότι υπήρξαν ορισμένες βασικές παραλείψεις, όπως για παράδειγμα η περιουσιακή αυτοτέλεια των συζύγων στη ρύθμιση των περιουσιακών σχέσεων, αλλά και η άρνηση από πλευράς της κυβέρνησης να καθιερώσει μόνο τον πολιτικό γάμο ως υποχρεωτικό. Μολονότι έγιναν σημαντικά βήματα προς τη βελτίωση της θέσης της γυναίκας, φαίνεται ότι ο παραδοσιακός της ρόλος εντός της οικογένειας δεν άλλαξε ριζικά (Παπαγεωργίου, 2004: 330).

Ταυτόχρονα με τις ιστορικές συνθήκες που διαμόρφωσε το κράτος, η εκκλησία και η οικογένεια για τη θέση των γυναικών, σπουδαίο ρόλο για τη συνειδητοποίηση της κατωτερότητάς της θέσης τους διαδραμάτισε η εκπαίδευση που έλαβαν οι γυναίκες στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα.

2.2. Γυναίκα και εκπαίδευση

Η απουσία ουσιαστικών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα καθιστούσε το εκπαιδευτικό σύστημα συγκεντρωτικό, με χαρακτήρα αμετάβλητο, τοπικό και θεωρητικό. Παρ' όλες τις βελτιωτικές προτάσεις που έγιναν με σκοπό την αναβάθμιση της ποιότητας της εκπαίδευσης των γυναικών, ωστόσο, καμία δεν υλοποιήθηκε (Παπαγεωργίου, 2004: 243).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στο πρώτο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε το 1904 και παρά τις αντιδράσεις των γυναικών που συμμετείχαν, υπερίσχυσαν οι απόψεις γιατρών, φυσιολογιστών και βιολόγων ότι οι γυναίκες διαθέτουν διαφορετικές πνευματικές ικανότητες, άποψη που ενίσχυε τη διαφορετική και υποβαθμισμένη εκπαίδευση που δέχονταν οι γυναίκες στα σχολεία. Η απόπειρα εφαρμογής των επαναστατικών δυτικοευρωπαϊκών αρχών της Νέας Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού από τον Αλ. Δελμούζο στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου το 1908 κι αργότερα από το 1921 ως το 1923 η λειτουργία της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής από τους Δ. Γληνό, Κ. Σωτηρίου, Μυρσίνη Κλεάνθους και Χ. Θεοδωρίδη που εφάρμοσε ιδιαίτερα καινοτόμα για την εποχή προγράμματα σπουδών, επηρέασαν σημαντικά τη γυναικεία εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015:121-128).

Η πρώτη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 20^{ου} αιώνα έγινε με το νομοσχέδιο του Ι. Τσιριμώκου το 1913, την οποία ακολούθησε η ακόμα σημαντικότερη μεταρρύθμιση του 1929 με νομοσχέδιο του Κ. Γόντικα, η οποία επέκτεινε τις μεταρρυθμίσεις του 1913 στο εκπαιδευτικό σύστημα (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 131-132; Μπουζάκης, 2006: 96). Ο κύκλος σπουδών της βασικής και της μέσης εκπαίδευσης θα διαρκούσε 6 έτη έκαστος, ενώ οι απόφοιτες της βασικής εκπαίδευσης θα μπορούσαν να συνεχίσουν τη φοίτησή τους στα Γυμνάσια Θηλέων, στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία ή στα κατώτερα Οικοκυρικά Σχολεία. Επίσης, αυξήθηκαν οι επιλογές στην εκπαίδευση των κοριτσιών με την ίδρυση των τετρατάξιων Διδασκαλείων Νηπιαγωγών για τις απόφοιτες του Δημοτικού, των Διδασκαλείων Οικοκυρικής Εκπαίδευσης και των Διδασκαλείων Δημοτικής Εκπαίδευσης, τα οποία ενίσχυαν τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας και διέθεταν κοινό πρόγραμμα για τα δύο φύλα, ενώ προβλεπόταν και η συνεκπαίδευση (Παπαγεωργίου, 2004: 246; Μπουζάκης, 2006: 98-99). Σε σχέση με τη μεταρρύθμιση του 1913, η μεταρρύθμιση του 1929 διεύρυνε τη μικτή εκπαίδευση στα επαρχιακά γυμνάσια και τα διδασκαλεία για οικονομικούς λόγους, ενώ χαρακτηριστική είναι η ίδρυση νυκτερινών

σχολείων με σκοπό την εκπαίδευση ενηλίκων, κυρίως αναλφάβητων γυναικών που προέρχονταν από κατώτερες κοινωνικές τάξεις (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 133). Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτέλεσε την πρώτη ολοκληρωμένη μεταρρύθμιση της νεοελληνικής εκπαίδευσης και για την ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης σηματοδότησε την εξασφάλιση ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών σε μαθητές ανεξαρτήτως φύλου (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 138).

Οι παραπάνω νομοθετικές μεταβολές σε συνδυασμό με τις βελτιωτικές παρεμβάσεις που έγιναν στις σχολικές εγκαταστάσεις, οδήγησαν σταδιακά στην αύξηση του αριθμού των κοριτσιών που πήγαιναν στα σχολεία (Παπαγεωργίου, 2004: 247). Το αμέσως επόμενο σχολικό έτος μετά τη μεταρρύθμιση του 1929, οι μαθήτριες σε όλους τους τύπους σχολείων αυξήθηκαν κατά 1.754 (Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 139-140). Αν και μετά τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις διατηρήθηκαν οι ανισότητες ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια στην παροχή εκπαίδευσης, ωστόσο, ο χαρακτήρας της ήταν περισσότερο θετικά προσανατολισμένος σε σχέση με τον προηγούμενο αιώνα (Παπαγεωργίου, 2004: 248).

Σύμφωνα με τους Μπουζάκη κ.ά (2000: 52), το 1922 εκδόθηκε διάταγμα σύμφωνα με το οποίο οι διδασκάλισσες που μπορούσαν να μετεκπαιδευτούν στο πανεπιστήμιο μαζί με τους άνδρες δασκάλους υπό προϋποθέσεις. Το πρόγραμμα μετεκπαίδευσης συνεχίστηκε αδιάκοπα από το 1965 ως το 1995, οπότε και καθιερώθηκαν οι εισιτήριες εξετάσεις σε όσους άνδρες και γυναίκες υποψηφίους είχαν κλείσει 5ετή προϋπηρεσία και ήταν κάτω των 40 ετών (Μπουζάκης, 2000: 74-75).

Κατά την περίοδο του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου 1936 τα εκπαιδευτικά πράγματα δεν μπόρεσαν να εξελιχθούν κατά το δοκούν. Απαγορεύτηκε η συνεκπαίδευση και ορίστηκε ως μοναδικό προσωπικό των αστικών σχολείων, γυμνασίων και πρακτικών λυκείων γυναίκες εκπαιδευτικοί. Επίσης, το περιεχόμενο των μαθημάτων περιλάμβανε μονάχα εκείνες τις γνώσεις που θεωρούνταν απαραίτητες για να γίνει μια γυναίκα

καλή νοικοκυρά, μητέρα, σύζυγος και πολίτης (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 142).

Η λήξη του καταστροφικού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου άφησε πίσω της ισχυρές πληγές στην ελληνική εκπαίδευση. Στην απογραφή του 1951 οι αναλφάβητοι του αγροτικού και ημιαγροτικού πληθυσμού έφταναν το 33% στους άνδρες και το 55% στις γυναίκες (Μπουζάκης, 2006: 116). Στις 14 Ιουνίου 1957 συστάθηκε ειδική επιτροπή μετά από την παρότρυνση της κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή με σκοπό να εξετάσει τα προβλήματα της εκπαίδευσης (Μπουζάκης, 2006: 118). Στις 2 Σεπτεμβρίου 1959 συνετάχθη Νομοθετικό Διάταγμα, με σκοπό τη θέσπιση μέτρων αναδιοργάνωσης της μέσης εκπαίδευσης (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 143). Μόνο η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 έδωσε μια πιο δημοκρατική πνοή στο εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής μετεμφυλιακά. Επικυρώθηκε η συνεκπαίδευση σε όλα τα δευτεροβάθμια σχολεία και σχεδιάστηκαν πολλά κοινά προγράμματα σπουδών για τα σχολεία αρρένων και θηλέων με περισσότερα δημοκρατικά στοιχεία και παιδαγωγικό προσανατολισμό. Παρ' όλο που τα μαθήματα αυτά ανακόπηκαν με την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας το 1967, η εκπαίδευση ξανάνθισε μεταπολιτευτικά. Κατά το 1979 το αίτημα της πολιτείας για μετατροπή των γυμνασίων και λυκείων σε μικτά σχολεία, έγινε δεκτό εν μέσω προβληματισμών για το ζήτημα της συνεκπαίδευσης (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 143-144; Μπουζάκης, 2006: 131).

Με την άνοδο της σοσιαλιστικής κυβέρνησης το 1981, το ενδιαφέρον για τα γυναικεία θέματα διευρύνθηκε και συστηματοποιήθηκε κάνοντας την εμφάνισή του στα πανεπιστήμια είτε ως αντικείμενο διδασκαλίας είτε ως αντικείμενο έρευνας (Παπαγεωργίου, 2004: 206). Το 1982, καταργήθηκαν και επίσημα όλες οι διακρίσεις βάση του φύλου και για τον μαθητικό πληθυσμό, αλλά και στο διδακτικό προσωπικό (Ρεπούση κ.ά., 2017: 101).

Η εκπαίδευση, λοιπόν, λειτούργησε καταλυτικά στη σταδιακή αποκατάσταση ως έναν βαθμό της θέσης των γυναικών στην ελληνική κοινωνία του 20^{ου} αιώνα. Ταυτόχρονα με την εκπαίδευση των γυναικών, η

μαζική εισοδός τους προς τα επαγγέλματα μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου συνέβαλλε με τη σειρά της στη συνειδητοποίηση ότι η μεταβολή της κοινωνικής θέσης των γυναικών είναι κάτι περισσότερο από αναγκαία.

2.3. Γυναίκα και επαγγέλματα

Οι οικονομικές μεταβολές που προέκυψαν στη χώρα μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησαν στην άνθιση της βιομηχανίας, της βιοτεχνίας και του δημόσιου τομέα. Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας ανάγκασε σε μαζική έξοδο τις γυναίκες που προέρχονταν από αγροτικούς πληθυσμούς προς την αγορά εργασίας της πόλης (Παπαγεωργίου, 2004: 235-236).

Οι βιομηχανίες ενδυμάτων, καπνού, τροφίμων, η χημική βιομηχανία και η υφαντουργία είχαν προσλάβει σχεδόν καθολικά το γυναικείο εργατικό δυναμικό της εποχής, κυρίως ανειδίκευτο, ενώ η παρουσία των γυναικών σε άλλα επαγγέλματα ήταν σχεδόν ανύπαρκτη (Αβδελά, 2002: 342). Η συμμετοχή των γυναικών στον τομέα παροχής προσωπικών υπηρεσιών παρουσίασε αύξηση ιδιαίτερα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (Αβδελά, 1990: 43). Στον δημόσιο τομέα οι θέσεις που καταλάμβαναν οι ανύπαντρες συνήθως μέχρι το 1930 γυναίκες ήταν, εκτός της δασκάλας, ως τηλεφωνήτριες, γραφείς, δακτυλογράφοι, ταμίες, εισημοπωλήτριες και καθαρίστριες. Επίσης, ορισμένες μορφωμένες γυναίκες της ανώτερης και μέσης κοινωνικής τάξης ασκούσαν τα «ελευθέρια επαγγέλματα», δηλαδή όλα εκείνα που δεν συμπεριλαμβάνονται στον δημόσιο τομέα (γιατρίνες, δημοσιογράφοι, μαίες, συγγραφείς, καλλιτέχνιδες κλπ) (Αβδελά, 1990: 47; 2002: 344).

Οι κυριότερες φεμινιστικές τάσεις του Μεσοπολέμου υποστήριζαν ότι οι γυναίκες αντιμετώπισαν διπλή εκμετάλλευση, εξαιτίας της φύσης τους ως γυναίκες, αλλά και ως εργαζόμενες. Σε αντίθεση με τις σοσιαλιστικές και εργατικές ενώσεις, που υποστήριζαν ότι οι προστατευτικοί νόμοι για τη γυναικεία εργασία εντάσσονται στην γενικότερη εργατική νομοθεσία, ο

Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας υποστήριξε ότι οποιαδήποτε προστατευτική νομοθεσία, που βασίζεται στο φύλο των εργαζομένων και όχι στην φύση της εργασίας, έρχεται σε αντίθεση με τους όρους ισότητας που διεκδικούν οι γυναίκες στην κοινωνία. Κατά τη δεκαετία του '30 δημιουργήθηκαν υπό την αιγίδα των γυναικείων σωματείων οι πρώτες επιτροπές υπεράσπισης των συμφερόντων των εργαζομένων γυναικών, ο αντίκτυπος των οποίων ήταν μικρός (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 74-92; Αβδελά, 1990: 52-54).

Κατά τη δικτατορία του Ι. Μεταξά το 1936, επικράτησε το τρίπτυχο αρχών «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια», το οποίο καθιστούσε αυτονόητο το πρότυπο της γυναίκας εντός του οίκου και κοντά στην οικογένειά της. Παρ' όλο που οι φεμινιστικές και πολιτικές οργανώσεις που υποστήριζαν τα δικαιώματα των γυναικών διαλύθηκαν από την κυβέρνηση και παρά τον περιορισμό που υπέστησαν από τη μεταξική ιδεολογία, οι γυναίκες δεν απομακρύνθηκαν μαζικά από την αγορά εργασίας. Μετά την επιβολή διαφορετικού ορίου κατώτατου μισθού σε εργάτες και υπαλλήλους με βάση το φύλο, τα επαγγέλματα διαχωρίστηκαν σε ανδρικά και γυναικεία (Αβδελά, 1990: 56-57).

Μεταπολεμικά (1952-1967) οι άσχημες οικονομικές συνθήκες των γυναικών που βρίσκονταν στην ύπαιθρο τις εξανάγκασαν να μετακινηθούν προς την πόλη. Οι γυναίκες που προέρχονταν από χαμηλά κοινωνικά στρώματα απασχολούνταν σταθερά είτε ως υπηρετικό προσωπικό είτε ως δασκάλες, ενώ οι γυναίκες που προέρχονταν από αγροτικές περιοχές διατήρησαν τις θέσεις τους, κυρίως, στον τομέα της βιομηχανίας, της βιοτεχνίας, αλλά και στην παροχή υπηρεσιών. Αρκετές φτωχές γυναίκες αναγκάζονταν να καταφύγουν στην πορνεία, ενώ άλλες απασχολούνταν σε αδήλωτες οικιακές εργασίες, με αποτέλεσμα να πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης και να παραμένουν ανασφάλιστες. Ένας μεγάλος αριθμός γυναικών, το 17% των γυναικών κατά το 1961, παρέμεναν άνεργες και απασχολούνταν με τα οικιακά και την οικογένεια (Παπαγεωργίου, 2004: 301-304).

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, οι περισσότερες γυναίκες εκπαιδευτικοί συγκεντρώνονταν στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μικρός ήταν ο αριθμός των εργαζόμενων γυναικών στην ανώτατη εκπαίδευση, όπου, συνήθως, απασχολούνταν σε χαμηλές βαθμίδες. Κατά το 1967-1968, οι εργαζόμενες στην ανώτατη εκπαίδευση αποτελούσαν το 19,5%, το 1968 -1969 το 22%, το 1969-1970 το 27,5%, το 1970-1971 το 29% και το 1971-1972 το 31,5% (Παπαγεωργίου, 2004: 302-303).

Το έτος 1984, η ελληνική Βουλή επικύρωσε δύο διεθνείς συμβάσεις εργασίας· η πρώτη για την απασχόληση χωρίς διάκριση φύλου, φυλής και θρησκείας κι η δεύτερη για την απαγόρευση των διακρίσεων στην απασχόληση και το επάγγελμα. Την ίδια χρονιά καθιερώθηκε με νόμο η ισότιμη πρόσβαση των γυναικών σε όλους τους κλάδους και βαθμίδες απασχόλησης, απαγορεύοντας τις διακρίσεις στους όρους πρόσληψης, εργασίας κι επαγγελματικής εξέλιξης. Το επόμενο έτος, η ελληνική Βουλή επικύρωσε τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας για την ισότητα ευκαιριών και την ίση μεταχείριση των εργαζομένων και των δύο φύλων (Ρεπούση κ.ά., 2017: 100-101). Οι νομοθετικές αυτές ρυθμίσεις δεν αποτέλεσαν πρωτοβουλία της κυβέρνησης, αλλά κρατική υποχρέωση που προέκυπτε από τις κατευθυντήριες οδηγίες της Ε.Ο.Κ για την εξάλειψη των διακρίσεων στον τομέα της εργασίας και την εναρμόνιση της χώρας με τα ευρωπαϊκά κερκτημένα (Παπαγεωργίου, 2004: 333-334; Ρεπούση κ.ά., 2017: 101).

Μια δεκαετία σχεδόν αργότερα, οι γυναίκες κάλυπταν το 40% του συνολικού εργατικού δυναμικού της Ελλάδας, ενώ ο αριθμός των άνεργων γυναικών (12%) ήταν σχεδόν διπλάσιος από αυτόν των αντρών (5%). Μολονότι η θέση της γυναίκας στην εργασία είχε βελτιωθεί αισθητά, συγκριτικά με τις προηγούμενες περιόδους, οι γυναίκες, σε σχέση με τους άντρες, καταλάμβαναν δευτερεύουσες θέσεις σε όλους τους τομείς. Φαίνεται δε ότι η εξάπλωση της ιεραρχίας από τον χώρο της οικογένειας στον εργασιακό χώρο αποτέλεσε παράγοντα διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων, σε μία κοινωνία που τους κλάδους παραγωγής και αναπαραγωγής διαχειρίζονται οι άντρες (Παπαγεωργίου, 2004: 334-338).

Η απαρχή της σταδιακής μεταβολής των εργασιακών συνθηκών για τις γυναίκες χρονολογείται από την περίοδο του Μεσοπολέμου, οπότε και η άνιση αντιμετώπιση απέναντι στις εργαζόμενες γυναίκες τέθηκε στο επίκεντρο του φεμινιστικού αγώνα της εποχής. Η ανάπτυξη του φεμινισμού στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα και η γενικότερη δράση των γυναικείων οργανώσεων περιγράφεται αναλυτικά στο επόμενο υποκεφάλαιο.

2.4. Φεμινιστικό κίνημα και γυναικείες οργανώσεις

Η εμφάνιση του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα προσδιορίζεται χρονικά το έτος 1880 με μια μικρή ομάδα γυναικών, οι οποίες πέτυχαν να προσδώσουν στο γυναικείο πρόβλημα κοινωνικές παραμέτρους, οι οποίες έλαβαν μεγαλύτερες διαστάσεις κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 32). Σύμφωνα με τις Αβδελά και Ψαρρά (1985: 19-21), ο καπιταλισμός, η εκβιομηχάνιση και η αγροτική έξοδος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1918-1939) δημιούργησε ένα οικονομικό υπόβαθρο που κατέστησε αναγκαία την μαζική έξοδο των γυναικών προς την αγορά εργασίας και οδήγησε τις γυναίκες στη σταδιακή συνειδητοποίηση της κατωτερότητας της θέσης τους στην κοινωνία.

Στο επίκεντρο του φεμινιστικού ενδιαφέροντος τέθηκαν κατά κύριο λόγο τα πολιτικά δικαιώματα. Για την απόκτηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων οι φεμινίστριες του Μεσοπολέμου επιχείρησαν κινητοποιήσεις ενημέρωσης των γυναικών, εκπόνησαν υπομνήματα, ψηφίσματα και σχέδια νόμου, συνεργασίες με πολιτικά πρόσωπα με σκοπό να κερδίσουν την εύνοιά τους (Αβδελά, 2002: 349-350). Στη συνέχεια, οι φεμινίστριες του Μεσοπολέμου επικεντρώθηκαν στις ανισότητες που αντιμετώπιζε ο γυναικείος πληθυσμός στην εργασία, την οποία θεωρούσαν βασική προϋπόθεση για να συνειδητοποιήσουν οι γυναίκες την κατώτερη θέση τους και να αντιδράσουν συλλογικά (Αβδελά, 2002: 354).

Από το 1919 και μετά, άρχισαν να σχηματίζονται γυναικείες οργανώσεις, τα μέλη των οποίων προέρχονταν από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, διέθεταν διαφορετικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς και αιτήματα και διαφοροποιούνταν αισθητά μεταξύ τους (Παπαγεωργίου, 2004: 251). Στις 16 Απριλίου 1920, με πρωτοβουλία της Αύρας Θεοδωροπούλου και της Μαρίας Νεγροπόντη, ιδρύθηκε ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας που έθεσε ως βασικό σκοπό την απόκτηση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών. Το έτος 1911, η Καλιρρόη Παρρέν ίδρυσε το Λύκειο Ελληνίδων με στόχο την καταπολέμηση της ξενομανίας και την ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού, το οποίο επιβίωσε μεσοπολεμικά, ωστόσο έμεινε πιστό στις αρχικές εθνικές του πεποιθήσεις και δεν επεδίωξε καμία συνεργασία με άλλες γυναικείες οργανώσεις της εποχής (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 39-47).

Το έτος 1919 ιδρύθηκε ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών, ο οποίος υποστήριζε ότι το κράτος όφειλε να θεσπίσει προστατευτική νομοθεσία υπέρ των γυναικών. Μέσω αυτής θα εξασφάλιζε την ισότητα ευκαιριών στις γυναίκες. Επίσης, διεκδίκησε ενεργά μέσα από τον Τύπο τα γυναικεία δικαιώματα, αναδεικνύοντας τις ιδέες τους (Παπαγεωργίου, 2004: 257-259). Αντίθετα, οι κομμουνίστριες φεμινίστριες του Μεσοπολέμου απέρριψαν την αυτονομία του γυναικείου κινήματος αντιμετωπίζοντας τις αστές φεμινίστριες ως αργόσχολες μεγαλοαστές. Ανέθεσαν δε την επίλυση του γυναικείου προβλήματος στην μετεπαναστατική κοινωνία και υπήγαγαν τις γυναικείες διεκδικήσεις στις εργατικές (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 52).

Οι φεμινιστικοί αγώνες των γυναικών του Μεσοπολέμου δεν πέτυχαν τους στόχους τους, διότι δεν έφεραν τις απαραίτητες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που θα εξασφάλιζαν την κοινωνική ισότητα για τις γυναίκες. Στην πραγματικότητα, η μη αμφισβήτηση του «φυσικού» προορισμού των δύο φύλων, η υποτίμηση της μακρόχρονης και συλλογικής διαδικασίας της συνειδητοποίησης της κατάστασης των γυναικών και η διατήρηση στενών σχέσεων με την εκάστοτε εξουσία ήταν τα τρία βασικά στοιχεία που

υποβίβασαν την ιδιαιτερότητα του φεμινιστικού αγώνα και καθόρισαν την έκβασή του (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 93-96).

Μετά την κήρυξη του πολέμου το 1940, οι γυναίκες έχοντας παραμερίσει τα αιτήματα, τις δραστηριότητες και τις διεκδικήσεις τους στράφηκαν προς την εξυπηρέτηση των αναγκών του κράτους συμμετέχοντας σε φιλανθρωπικές οργανώσεις και οργανισμούς και προσφέροντας σε αμιγώς «γυναικείες» δουλειές, δηλαδή σε υπηρεσίες καθαριότητας και φροντίδας(Παπαγεωργίου, 2004: 276-280).

Οι αριστερές γυναίκες ενεργοποιήθηκαν μετά την πολιτική αναδιοργάνωση ιδρύοντας ξανά τον Σύλλογο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Τον Αύγουστο του 1945 ιδρύθηκε η Πανελλήνια Ένωση Γυναικών (ΠΕΓ) που αφενός είχε ως βασικό σκοπό την κατάκτηση οικονομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, αφετέρου φέρεται να μην πρόβαλε ικανά τους φεμινιστικούς στόχους. Αντίστοιχα, η Πανελλαδική Ομοσπονδία Γυναικών (Π.Ο.Γ), που ιδρύθηκε το 1946, πρόβαλλε κυρίως πολιτικούς στόχους σχετικά με τη γυναίκα. Οι πολιτικές αναταραχές οδήγησαν σε οξείες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις γυναικείες οργανώσεις (Παπαγεωργίου, 2004: 281-285).

Κατά την περίοδο μετά την πτώση της δικτατορίας, οι γυναίκες συσπειρώθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν μαζικά, με σκοπό να διεκδικήσουν τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, που ως τότε στερούνταν. Από το 1974 και μετά, δημιουργήθηκαν πολλές γυναικείες οργανώσεις, των οποίων τα μέλη ήταν, κυρίως, νέες αστές γυναίκες με υψηλή μόρφωση και αριστερές επιρροές. Οι τρεις μεγαλύτερες πολιτικά εξαρτώμενες πανελλαδικές γυναικείες οργανώσεις μεταπολιτευτικά ήταν: α) η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών (ΚΔΓ) που ιδρύθηκε το 1974 στο πλάι του ΚΚΕ, προσανατολισμένη προς τα παραδοσιακά γυναικεία προβλήματα της μητρότητας και της ανατροφής των παιδιών, β) η Ομοσπονδία Γυναικών Ελλάδας (ΟΓΕ) που ιδρύθηκε το 1976 από το ΚΚΕ και διεκδίκησε μεταξύ άλλων τα εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα των γυναικών και την αναγνώριση της κοινωνικής αξίας της μητρότητας και γ) η Ένωση Γυναικών Ελλάδας (ΕΓΕ) που ιδρύθηκε

από το ΠΑΣΟΚ και το 1980 μετετράπη σε ιδιαίτερα μαζική γυναικεία οργάνωση (Παπαγεωργίου, 2004: 338; Ρεπούση κ.ά., 2017: 25-32).

Το φεμινιστικό κίνημα δραστηριοποιήθηκε, επίσης, με τη δημιουργία αυτόνομων ομάδων, ανεξάρτητων από τους κομματικούς μηχανισμούς και συνεπώς, από την αντρική επιρροή. Η πρώτη συλλογικότητα του αυτόνομου φεμινιστικού χώρου υπήρξε η Κίνηση για την Απελευθέρωση των Γυναικών (ΚΑΓ) που ιδρύθηκε το 1975 από γυναίκες, ανένταχτα μέλη οργανώσεων της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς και συνέβαλλε στη μετάδοση των ιδεών του φεμινισμού και στα γυναικεία θέματα γενικότερα (Ρεπούση κ.ά., 2017: 39).

Η διαίρεση των ομάδων και η πολιτική εξάρτηση από τα κόμματα είχε ως αποτέλεσμα την εξασθένηση της μαχητικότητας των φεμινιστριών ως ενός συλλογικού υποκειμένου και ως ενός φορέα κοινωνικής αλλαγής (Ρεθυμνωτάκη κ.ά., 2015: 27). Μολονότι έγιναν πολλές σημαντικές προσπάθειες από μέρους των γυναικών, το φεμινιστικό κίνημα δεν απέκτησε θεωρητικό και ιδεολογικό υπόβαθρο και μέλη ούτε πέτυχε να αμφισβητήσει τις επικρατούσες κοινωνικές σχέσεις της ελληνικής κοινωνίας (Παπαγεωργίου, 2004: 351).

Παρά την αποτυχία του μεταπολιτευτικού φεμινιστικού κινήματος να λειτουργήσει ως φορέας κομβικών για τις γυναίκες κοινωνικών αλλαγών, αυτό που δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει είναι η καθοριστική συμβολή του στην κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών στα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

2.5. Γυναίκα και πολιτικά δικαιώματα

Κοινός τόπος στις γυναικείες οργανώσεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν η πεποίθηση, ότι τα εργασιακά δικαιώματα των γυναικών δεν θα εξασφαλιζόνταν, αν πρώτα δεν πετύχαιναν την κατοχύρωση των πολιτικών τους δικαιωμάτων και, ιδιαίτερα, το δικαίωμα της ψήφου (Παπαγεωργίου,

2004: 262). Τα πολιτικά δικαιώματα βρέθηκαν σύντομα στο επίκεντρο των φεμινιστικών διεκδικήσεων από το φεμινιστικό κίνημα του μεσοπολέμου, το οποίο βέβαια χαρακτηρίζεται από μία πληθώρα αντιφάσεων εξαιτίας της ποικιλομορφίας απόψεων και ερμηνειών που το καθιστούν ιδιόμορφο. Ξεχωριστή θέση κατά την διεκδίκηση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών, κατέλαβε ο Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας, ο οποίος ιδρύθηκε το 1920 και μετονομάστηκε το 1927 σε Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 55; Αβδελά, 2002: 347).

Το έτος 1924 οι ριζοσπάστριες του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας υπέβαλλαν υπόμνημα στη Βουλή, όπου κατέθεσαν έναν δεκάλογο προσεκτικά τεκμηριωμένων επιχειρημάτων σχετικά με τη φύση του ίδιου του πολιτεύματος που θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του συνόλου του λαού, την οικονομική, εθνική και οικογενειακή προσφορά των γυναικών, την εργασία τους και το μισθολογικό χάσμα ανάμεσα σε αυτές και τους άντρες και την καταπολέμηση της πορνείας, με σκοπό την αναγνώριση του δικαιωμάτος τους στην ψήφο (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 55-61). Το 1925 ο Σύνδεσμος, το Εθνικό Συμβούλιο, ο Σύνδεσμος Φοιτητριών κι άλλες γυναικείες οργανώσεις υπέβαλλαν ψήφισμα στη Βουλή για το θέμα της γυναικείας ψήφου, ενώ 70 βουλευτές πρότειναν να χορηγηθεί η δημοτική ψήφος με ορισμένους περιορισμούς, ωστόσο τη βραδιά που θα συζητούνταν η τροπολογία επιβλήθηκε δικτατορία. Η μη παραχώρηση εξ ολοκλήρου του δικαιώματος της ψήφου στις γυναίκες, τις οδήγησε τα επόμενα χρόνια σε δυο μεγάλες δημόσιες συγκεντρώσεις, στις 18 Μαρτίου του 1928 με πρωτοβουλία του Συνδέσμου στο θέατρο «Απόλλων» και στο θέατρο «Κεντρικόν» στις 31 Μαρτίου του 1929. Στις 30 Ιανουαρίου 1930 ο υπουργός Εσωτερικών Γ. Σιδέρης υπέγραψε το διάταγμα για τη δημοτική ψήφο και το δημοσίευσε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 5 Φεβρουαρίου (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 64-68). Δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές είχαν μόνο οι εγγράματες γυναίκες άνω των 30 ετών, δηλαδή, μόλις το 9,65% του ενήλικου γυναικείου πληθυσμού, σύμφωνα με την απογραφή του 1928 (Παπαγεωργίου, 2004: 267-268). Τον Μάιο του 1933 ο Σύνδεσμος και το

Εθνικό Συμβούλιο συγκροτούν την Επιτροπή Γυναικών Εκλογέων (ΕΓΕ) με στόχο την κατάκτηση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές. Το μόνο Πρωτοδικείο που επέτρεψε την υποψηφιότητα των γυναικών ήταν εκείνο των Σερρών, όπου οι γυναίκες υποψήφιες, αν και δεν εκλέχτηκαν, πέτυχαν με την προεκλογική τους εκστρατεία να αναπτερώσουν το γυναικείο ηθικό των γυναικών της εποχής (Αβδελά & Ψαρρά, 1985: 68-72).

Μετά τον Μεσοπόλεμο και παρ' όλο που οι Έλληνες πολιτικοί εμφανίστηκαν απρόθυμοι να παραχωρήσουν το δικαίωμα της ψήφου στις γυναίκες, εμμένοντας στη συντηρητική αντίληψη τους για το ρόλο της γυναίκας παραδοσιακά, η υπογραφή της Ελλάδας, το 1945 στο χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, το 1948 στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η, εν αναμονή, υπογραφή της Σύμβασης για τα Πολιτικά Δικαιώματα των Γυναικών στον ΟΗΕ, ανάγκασαν τη χώρα να επιδείξει ένα πιο δημοκρατικό προφίλ, το οποίο θα την έκανε αποδεκτή στις δυτικές δημοκρατίες. Με νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη βουλή στις 28 Μαΐου του 1952, επί πρωθυπουργίας Πλαστήρα, οι Ελληνίδες απέκτησαν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, το οποίο, ωστόσο, δεν μπόρεσαν να αξιοποιήσουν στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 με την πρόφαση, ότι δεν πρόλαβαν να ετοιμαστούν έγκαιρα οι γυναικείοι κατάλογοι (Παπαγεωργίου, 2004: 285-288). Στις αναπληρωματικές εκλογές που έγιναν στη Θεσσαλονίκη το 1953, εκλέχθηκε ως η πρώτη Ελληνίδα βουλευτίνα η Ελένη Σκούρα. Τρία χρόνια αργότερα, το 1956, οι γυναίκες έλαβαν μέρος στις βουλευτικές εκλογές ενώ το 1960, άρχισε να γίνεται εμφανής η παρουσία των γυναικών σε πολιτικά κόμματα, σε επαγγελματικές και συνδικαλιστικές συσσωματώσεις και σε παραδοσιακές γυναικείες οργανώσεις, ιδιαίτερα στον χώρο της Αριστεράς (Ρεπούση κ.ά., 2017: 18).

2.6. Συμπεράσματα

Ο 20^{ος} αιώνας σηματοδότησε μια πληθώρα σπουδαίων ιστορικών, πολιτικών, εκπαιδευτικών, επαγγελματικών και γενικότερων κοινωνικών μεταβολών για τη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία. Πρώτα, το κράτος, η οικογένεια και η εκκλησία λειτούργησαν ως κατασταλτικοί παράγοντες στην εξέλιξη της γυναικείας οντότητας. Έπειτα, τόσο η εκπαίδευση όσο και η επαγγελματική αποκατάσταση των γυναικών συνήργησαν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής των γυναικών και έδωσαν μια σημαντική ώθηση στην προσπάθεια χειραφέτησής τους. Επίσης, η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος της εποχής, αλλά και των ποικίλων γυναικείων οργανώσεων προσέδωσαν στον γυναικείο αγώνα κοινωνικές παραμέτρους, πετυχαίνοντας σημαντικές διεκδικήσεις, η βασικότερη των οποίων υπήρξε η απόκτηση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών το 1952. Στη βάση όλων των διακρίσεων που υπέστησαν οι γυναίκες, φαίνεται, ότι κοινός παρονομαστής αποτέλεσε η διάσταση του φύλου, το εύρος της οποίας θα αναλυθεί περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο. Το φύλο στον ακαδημαϊκό χώρο

Εισαγωγή

Η έννοια του φύλου επέδρασε σημαντικά στη συγκρότηση της ταυτότητας και της φυσιογνωμίας των κοινωνικών επιστημών κατά τα τελευταία χρόνια. Το φεμινιστικό κίνημα και οι μορφές των «γυναικείων σπουδών» και αργότερα των «σπουδών φύλου» συνέβαλαν στην αλληλεπίδραση των άλλων επιστημονικών κλάδων με το θεωρητικό πεδίο του φύλου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το φύλο να αποτελέσει κοινός τόπος συνάντησης ορισμένων χαρακτηριστικών της ιστορίας των κλάδων των Κοινωνικών Επιστημών (Καντσά & Παπαταξιάρχης, 2010: 5). Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται α) η έννοια του φύλου, β) ο διαχωρισμός του φύλου σε βιολογικό και σε κοινωνικό και γ) η παρουσία του γυναικείου φύλου στον ακαδημαϊκό χώρο και στο πεδίο των ελληνικών ερευνών.

3.1. Η έννοια του φύλου

Οι δυτικές θεωρίες του φύλου είναι απόρροια μιας λαϊκής, ριζοσπαστικής και σκεπτικιστικής κουλτούρας που διαμορφώθηκε σε σχέση με τις ανθρωπιστικές επιστήμες κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Οι θεωρίες αυτές αποτελούν μεταμορφώσεις των παλαιότερων θρησκευτικών, μη ορθολογιστικών και ηθικολογικών λόγων για το φύλο (Connell, 2006: 267). Σύμφωνα με την Oakley (1972: 9) πίσω από τη γνώση ότι οι άντρες και οι γυναίκες είναι διαφορετικοί προκύπτουν τρία ερωτήματα: α) Πόσο διαφορετικοί είναι;, β) Ποια είναι η έκταση της διαφοράς; και γ) Ποια είναι η σημασία της στον τρόπο με τον οποίο τα αρσενικά και τα θηλυκά συμπεριφέρονται και αντιμετωπίζονται στην κοινωνία;.

Σύμφωνα με τη Σκοτ (Σκοτ 1997, όπ. αν. στο: Αβδελά, 2010: 89) ο όρος «φύλο» δεν νοηματοδοτείται πλέον από τις λέξεις «άνδρας» και «γυναίκα»

και τα ιστορικά νοήματα τους, αλλά, έχοντας απολέσει την κριτική αιχμή του, τον συμβολισμό, την πολιτισμικότητα και την ιστορικότητα του, επαναφυσικοποιήθηκε. Γι' αυτόν τον λόγο προτείνει ως πιο δόκιμο όρο για την αντικατάσταση του φύλου τον περιγραφικό όρο «έμφυλες σχέσεις». Απαραίτητη προϋπόθεση για την αντιμετώπιση του φύλου ως αναλυτικής κατηγορίας είναι ο συστηματικός προσδιορισμός της έννοιας και του περιεχομένου της γιατί, όπως ισχυρίζεται η Σκοτ (Σκοτ 1997, όπ. αν. στο: Αβδελά, 2010: 90-91): «το περιεχόμενο της παραπέμπει τόσο στις κοινωνικά και πολιτισμικά συγκροτημένες, μεταβαλλόμενες αλλά σταθερά ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών όσο και στους ιστορικά προσδιορισμένους τρόπους με τους οποίους ό, τι γίνεται κάθε φορά αντιληπτό ως έμφυλη διαφορά συγκροτεί και συμβολίζει σχέσεις εξουσίας. Το φύλο επιτρέπει να αναδειχθούν στην ιστορική ανάλυση σχέσεις εξουσίας που συχνά αντιμετωπίζονται ως ανιστορική απόρροια φυσικών δεδομένων. Συγχρόνως, προσφέρει ένα εργαλείο για να προσεγγίσουμε τους τρόπους με τους οποίους εννοιολογείται πολιτισμικά ο εαυτός και κυρίως τη σχετική διάσταση της έμφυλης ταυτότητας και το μεταβαλλόμενο περιεχόμενο της ανάλογα με τα ιστορικά συμφραζόμενα».

Σύμφωνα με τη Βέικου (2013) οι έρευνες για το φύλο (gender studies) έδειξαν, ότι ήδη από την δεκαετία του 1950 κι έπειτα σε ποικίλους επιστημονικούς κλάδους, όπως η κοινωνιολογία, η κοινωνική ανθρωπολογία και η ψυχανάλυση, το φύλο αναφέρεται στις πολιτισμικές και όχι στις βιολογικές διαφορές. Για τις κοινωνικές επιστήμες το φύλο χωρίζεται σε δύο κατηγορίες : α) στο βιολογικό φύλο (sex), το οποίο καθορίζεται γενετικά και β) στο κοινωνικό φύλο (gender), το οποίο καθορίζεται πολιτισμικά και κοινωνικά. Οι κοινωνικές επιστήμες χρησιμοποιούν το φύλο για να αναδείξουν τους ανδρικούς/ γυναικείους ρόλους και όχι τις βιολογικές διαφορές.

3.2. Βιολογικό και κοινωνικό φύλο

Η Thebaud (2008: 85) υποστηρίζει, ότι η διάκριση ανάμεσα στο βιολογικό φύλο (sex) και στο κοινωνικοπολιτισμικό φύλο (gender), αποδίδεται στους Αμερικανούς ψυχιάτρους του 1950 και του 1960, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τις μαρτυρίες ασθενών τους για να περιγράψουν αυτό που παρατηρούσαν, δηλαδή, τη διάσταση ανάμεσα στο σώμα και την ταυτότητα.

Ο φιλόσοφος Ponty (2016: 198) στο βιβλίο του «Φαινομενολογία της Αντίληψης» (*Rhénoménologie de la perception*, 1945) υποστήριξε ότι το «σώμα είναι μία ιστορική ιδέα και όχι ένα φυσικό είδος», υπό την άποψη ότι το σώμα αποκτά το νόημα του μέσα από μία συμπαγή και ιστορικά διαμεσολαβητική έκφραση στον κόσμο. Η Simone de Beauvoir (1979: 281) στο βιβλίο της «Το Δεύτερο Φύλο» (*The Second Sex*, 1949) ισχυρίστηκε ότι «η γυναίκα δε γεννιέται, μάλλον γίνεται» εξηγώντας ότι ο πολιτισμός είναι ο μοναδικός παράγοντας που μπορεί να καθορίσει την κοινωνική θέση της γυναίκας και όχι βιολογικοί, ψυχολογικοί ή οικονομικοί παράγοντες. Τόσο η Beauvoir όσο και ο Ponty συμφωνούν ότι το σώμα κατανοείται ως μία ενεργητική διαδικασία ενσωμάτωσης συγκεκριμένων πολιτισμικών και ιστορικών πιθανοτήτων (Ponty, 1962 & Beauvoir, 1974, όπ. αν. στο: Butler, 2003: 101-102 ; Kergoat, 2008: 128-129).

Σύμφωνα με την κοινωνιολόγο Oakley (1972: 158) ο όρος «βιολογικό φύλο» αναφέρεται στις εμφανείς διαφορές των γεννητικών οργάνων τους και τη συνακόλουθη διαφορά των αναπαραγωγικών λειτουργιών τους, ενώ το «κοινωνικό φύλο» σχετίζεται με τον πολιτισμό, αναφέρεται, δηλαδή, στην εκάστοτε κοινωνική διαφοροποίηση και κατηγοριοποίηση του «ανδρικού» από το «γυναικείο».

Στην παραπάνω τοποθέτηση συμφωνεί και ο Godelier (2008: 27-28), ο οποίος συνιστά ως γυναικείο ή ανδρικό κοινωνικό φύλο «το σύνολο των γνωρισμάτων που αποδίδονται από μία κοινωνία στα άτομα, ανάλογα με το αν γεννήθηκαν άντρες ή γυναίκες». Υποστηρίζει, επίσης, ότι το βιολογικό φύλο μετατρέπεται σε κοινωνικό αφού πριν από τη γέννηση ενός παιδιού, οι

ενήλικοι αποδίδουν σε αυτό κοινωνικά χαρακτηριστικά, τα οποία καθορίζονται από το βιολογικό φύλο του. Το γεγονός ότι στα μαιευτήρια τα αγόρια τυλίγονται με μπλε κουβέρτες και τα κορίτσια με ροζ, είναι ένα δείγμα του ότι ένα νεογέννητο μωρό ταξινομείται αμέσως και προσδιορίζεται από το βιολογικό, αλλά και από το κοινωνικό του φύλο (Oakley, 1972: 173). Όπως υποστηρίζει ο Godelier (2008: 28): «το κοινωνικό φύλο στιγματίζει το βιολογικό προτού καν υπάρξει πραγματικά το βιολογικό».

Σύμφωνα με την Αθανασίου (2006: 26- 28) η βιολογική διάκριση ανάμεσα σε δύο σχεσιακά γένη αποτελεί μια πολιτισμική επινόηση με απώτερο σκοπό να νομιμοποιήσει το ιδεολόγημα της κατωτερότητας των γυναικών. Επίσης, ισχυρίζεται ότι η διάκριση ανάμεσα στις έννοιες «βιολογικό φύλο» και «κοινωνικό φύλο» αποτέλεσε τη φεμινιστική κριτική απέναντι στις οντολογικές, επιστημολογικές και πολιτικές αρχές, που επέτρεψαν την καθιέρωση και εδραίωση της ανδρικής κυριαρχίας. Εξίσου, η κοινωνιολόγος Christine Delphy (Delphy 1993, όπ. αν. στο Αθανασίου, 2006: 30), υποστηρίζει ότι η διάκριση του φύλου σε βιολογικό και κοινωνικό επιτρέπει την ύπαρξη της ιεραρχίας ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες. Επίσης, συμφωνεί με την άποψη ότι το κοινωνικό φύλο προηγείται του βιολογικού, γιατί το δεύτερο ενυπάρχει κοινωνικά και πολιτισμικά στην έμφυλη αυτή κυριαρχία.

Και για τη Segal (1999: 38) το κοινωνικό φύλο χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως μια αναλυτική κατηγορία για να εξηγήσει την κοινωνική κατασκευή της θηλυκότητας, αλλά και τη διατήρηση της ανδρικής εξουσίας και προνομίων ενάντια στις γυναίκες. Συμπεριλαμβάνει όλους εκείνους τους αποκτηθέντες, πολιτιστικά διαφοροποιημένους και μεταβλητούς τρόπους που χρειάζεται κάποιος για να αποκαλεστεί γυναίκα ή άνδρας. Σύμφωνα με τη Στρατηγάκη (2007: 25) το φύλο καθορίζει τους τρόπους ορισμού και κατασκευής της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας, όπως επίσης, διαμορφώνει κοινωνικά έμφυλες (gendered) ιεραρχίες.

Ο Bourdieu, Γάλλος κοινωνιολόγος, ο οποίος ασχολήθηκε διεξοδικά με την πατριαρχία στο βιβλίο του «Η ανδρική κυριαρχία» (La domination

masculine, 1998) υποστήριξε, ότι μια κοινωνική σχέση κυριαρχίας μπορεί να ενσωματωθεί τόσο στα άτομα που κυριαρχούνται, όσο και στα άτομα που κυριαρχούν, με τέτοιον τρόπο που να θεωρείται εντελώς «φυσική». Η δημιουργία ενός ιδιαίτερου συστήματος οικονομίας που ονομάζεται «η οικονομία της συμβολικής εξουσίας» βοηθά στον μετασχηματισμό των ανθρώπων με τέτοιον τρόπο, ώστε να δημιουργηθεί μια υλική πραγματικότητα και δράση που θα ανατρέψει την εξουσία, με αποτέλεσμα η ανδρική κυριαρχία πάνω στις γυναίκες, ως μία μορφή συμβολικής εξουσίας, να γίνεται αποδεκτή ως κάτι το φυσικό και όχι ως ένα κοινωνικό κατασκεύασμα (Bourdieu 1999, όπ. αν. στο: Στρατηγάκη, 2007: 29-30). Ο Godelier (2008: 30) συμφωνεί με την παραπάνω άποψη υποστηρίζοντας ότι «οι κοινωνικές σχέσεις κρύβονται στο έμφυλο σώμα των ατόμων, το οποίο λειτουργεί ως ένα είδος «εγγαστρίμυθου μηχανισμού» της τάξης που βασιλεύει στην κοινωνία. Οι κοινωνικές σχέσεις συνδέονται πάντοτε με αναπαραστάσεις που νομιμοποιούν την πρόσθεση της τάδε ή της δείνα εξουσίας (ή την απουσία της) στο άτομο ανάλογα με το φύλο του». Ωστόσο, οι αναπαραστάσεις αυτές δεν είναι παρά μέρη της συλλογικής ή ατομικής κοινωνικής συνείδησης, που ως έναν βαθμό, συμμερίζονται οι κυρίαρχοι και οι κυριαρχούμενοι.

Η Butler, σημαντική εκπρόσωπος του σύγχρονου αμερικανικού φεμινισμού, αποστασιοποιήθηκε από τις φεμινιστικές θεωρίες που απέδωσαν τη δημιουργία έμφυλων ταυτοτήτων στις κοινωνικές επεξεργασίες των προϋπαρχουσών βιολογικών διαφοροποιήσεων των ανθρώπων και στην πατριαρχική εξουσία (Butler 2006, όπ. αν. στο: Στρατηγάκη, 2007: 30). Σύμφωνα με τη Βέικου (Butler, 1999 : 9, όπ. αν. στο Βέικου, 2013) η Butler θεωρεί τους ρόλους που αναφέρονται στο φύλο ως μια κοινωνική πρακτική η οποία συχνά αποκαλείται «επιτελεστική» (performative). Υποστήριξε ότι το φύλο αποτελεί «ένα επαναλαμβανόμενο στιλιζάρισμα του σώματος, ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων πράξεων μέσα σε ένα άκρως άκαμπτο ρυθμιστικό πλαίσιο, πράξεων που παγώνουν με τον χρόνο προσφέροντας την επίφαση μιας ουσίας, ενός φυσικού τρόπου ύπαρξης» (Butler, 2009: 61). Επίσης, ισχυρίστηκε ότι το κοινωνικό φύλο «δεν είναι ούτε

αιτιώδες αποτέλεσμα του βιολογικού ούτε τόσο φαινομενικά παγιωμένο όσο το βιολογικό», κι ότι η διάκριση ανάμεσα στο βιολογικό φύλο και στο κοινωνικό δείχνει ασυνέχεια ανάμεσα στα έμφυλα σώματα και στα πολιτισμικά κατασκευασμένα φύλα. Το κοινωνικό φύλο δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως η πολιτισμική εγγραφή νοήματος σε ένα εκ των προτέρων δεδομένο βιολογικό φύλο, αλλά αποτελεί μια ουδέτερη επιφάνεια πάνω στην οποία επιδρά ο πολιτισμός (Butler, 2009: 31-32).

Κατά τα τελευταία χρόνια οι συζητήσεις που γίνονται σχετικά με το φύλο έχουν περισσότερο συμπληρωματικό χαρακτήρα και συμφωνούν στην ανάγκη το βιολογικό φύλο να μη λησμονηθεί, να αποφυσικοποιηθεί και να συναρθρωθεί με το κοινωνικό φύλο (Thebaud, 2008: 90). Οι σύγχρονες απόψεις γύρω από το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο οδηγούν ορισμένους στο συμπέρασμα ότι θα πρέπει να παύσει η χρήση αυτών των δύο όρων και να αντικατασταθούν από την έννοια της διαφορετικότητας (Yuval-Davis, 2013: 31). Πολλοί θεωρητικοί του φεμινισμού επίσης, αντιμετωπίζουν το κοινωνικό φύλο, όχι ως κάτι κεκτημένο ή ως ένα σύνολο συμπεριφορών που επιβλήθηκε στο άτομο από την κοινωνία, αλλά ως κάτι που συμβαίνει ή πραγματώνεται, δηλαδή ένα δυνητικό πεδίο διαμάχης για τους περιορισμούς στους ρόλους (Mills, 2005: 191).

Σύμφωνα με την Bryson (2005: 380-381), η κατάργηση της χρησιμοποίησης των ανδρών ως το βασικό κριτήριο της ανθρωπίνης φύσης είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεξοδικότερη μελέτη του φύλου. Υποστηρίζει ότι αυτή η πρακτική πρώτον θα επιτρέψει την αναλυτική εξέταση του ανδρισμού και δεύτερον, θα τροφοδοτήσει τη φεμινιστική αντίληψη, δεδομένου ότι μέχρι πρόσφατα αντικείμενο μελέτης για το κοινωνικό φύλο ήταν μόνο οι γυναίκες. Κατά τα τελευταία χρόνια οι συζητήσεις που γίνονται σχετικά με το φύλο έχουν περισσότερο συμπληρωματικό χαρακτήρα και συμφωνούν στην ανάγκη το βιολογικό φύλο να μη λησμονηθεί, να αποφυσικοποιηθεί και να συναρθρωθεί με το κοινωνικό φύλο (Thebaud, 2008: 90). Οι σύγχρονες απόψεις γύρω από το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο οδηγούν ορισμένους στο συμπέρασμα ότι

θα πρέπει να παύσει η χρήση αυτών των δύο όρων και να αντικατασταθούν από την έννοια της διαφορετικότητας

3.3. Το γυναικείο φύλο στον ακαδημαϊκό χώρο και στο πεδίο των ελληνικών ερευνών

Κατά τη δεκαετία του '60, το γυναικείο ζήτημα, έχοντας βρεθεί στο επίκεντρο της επιστημονικής συζήτησης, οδήγησε στη γέννηση του «ακαδημαϊκού φεμινισμού», που αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του κινήματος της γυναικείας χειραφέτησης (Καντσά & Παπαταξιάρχης, 2010: 8).

Το γυναικείο ζήτημα εμφανίστηκε στον ακαδημαϊκό χώρο με δύο μορφές, οι οποίες βρίσκονταν σε χρονική αλληλουχία παρά τις μεταξύ τους διαφορές και χρονικά εξελίχθηκαν αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους. Η πρώτη μορφή είναι οι γυναικείες σπουδές, δηλαδή η ανάπτυξη ενός υποσυστήματος πανεπιστημιακής παιδείας μέσα από το οποίο το γυναικείο κίνημα θα πετύχαινε τις εκπαιδευτικές μεταβολές προς όφελος των γυναικών. Το περιεχόμενο των γυναικείων σπουδών συμπεριλάμβανε τη μελέτη της γυναικείας ιστορίας και πολιτισμό και την εκπαίδευση των γυναικών, με απώτερο σκοπό τον εκμηδενισμό της γυναικείας καταπίεσης. Η δεύτερη αφορά στη δημιουργία θεωρητικών και ερευνητικών ενδιαφερόντων σχετικών με το γυναικείο ζήτημα, όπως αναπτύσσονται διακλαδικά και επιστημονικά (Καντσά & Παπαταξιάρχης, 2010: 8-10). Κατά τη δεκαετία του 1990 ο όρος «γυναικείες σπουδές» αντικαταστάθηκε από τον όρο «σπουδές φύλου» υποδεικνύοντας ότι είναι αδύνατη η μελέτη των γυναικών χωρίς τη μελέτη των ανδρών. Βέβαια, ο όρος «σπουδές φύλου» είναι πιο ουδέτερος και αποπολιτικοποιημένος, ενώ ο όρος «γυναικείες σπουδές» είναι περισσότερο ασαφής (Evans, 2004: 20).

Η Evans (2003: 26) επισημαίνει ότι, παρ' όλο που η παρουσία των γυναικών στα προγράμματα σπουδών πριν από τη δεκαετία του 1970 δεν

γίνεται φανερή ως μία ξεκάθαρη ομάδα ή συλλογικότητα, πολλοί δυτικοί συγγραφείς ασχολήθηκαν με το ζήτημα των διαφορών των φύλων και της φύσης της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας πριν από την ανάδυση του ακαδημαϊκού φεμινισμού. Η εμφανής μείωση των διαφορών των κοινωνικών φύλων, αλλά και η απελευθέρωση των δύο βιολογικών φύλων από τις προσδοκίες των συγκεκριμένων κοινωνικών ρόλων για το εκάστοτε φύλο στον 21^ο αιώνα υποδεικνύει, ότι το φύλο απασχόλησε την επιστήμη κυρίως κατά τον προηγούμενο αιώνα (Evans, 2004: 32).

Από την άλλη πλευρά, στην Ελλάδα οι σπουδές φύλου δεν αναπτύχθηκαν όπως θα ήταν αναμενόμενο και βάσει της ανάπτυξης του φεμινιστικού κινήματος ούτε εντάχθηκαν στην ακαδημαϊκή εκπαίδευση με τους ίδιους ρυθμούς που έγινε η ένταξή τους στις χώρες του ευρωπαϊκού βορρά. Η Βαρίκα (Βαρίκα 1988, όπ. αν. στο: Καντσά & Παπαταξιάρχης, 2010: 16-17) ανήγαγε σε δύο διαφορετικές συνθήκες την ανάπτυξη των σπουδών του γυναικείου φύλου στην Ελλάδα. Η πρώτη συντάσσεται με τη δημιουργία και τη δραστηριοποίηση του φεμινιστικού κινήματος. Η δεύτερη, συντάσσεται με την ανάγκη για θεσμική ανασυγκρότηση της δικτατορίας και την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Κατά την περίοδο αυτή, έγιναν ενέργειες από την κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα και τις γυναικείες οργανώσεις με σκοπό τον εκμηδενισμό των έμφυλων ανισοτήτων, οι οποίες έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη ερευνών σχετικά με τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, οικονομία και την πολιτική.

Στον ακαδημαϊκό χώρο, τόσο η υποανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών όσο και η πατριαρχική δομή των ελληνικών πανεπιστημίων, είχε ως συνέπεια να εκδηλωθούν περιορισμένες προσπάθειες με σκοπό την ένταξη του γυναικείου ζητήματος. Οι προσπάθειες αυτές έγιναν είτε στην περιφέρεια του ακαδημαϊκού χώρου είτε από θεσμικές ή εξωθεσμικές ομάδες, που στη δεκαετία του 1980 αποτελούνταν, κυρίως, από φεμινίστριες πανεπιστημιακούς (Καντσά & Παπαταξιάρχης, 2010: 18-20; Αβδελά, 2010: 96).

Η παρουσία της γυναικείας ιστορίας και του φύλου στην ιστοριογραφία και τους θεσμούς είναι ισχνή και έχει κάνει μικρά βήματα προόδου τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, συγκριτικά με τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και την Ευρώπη. Αφετηρία για τη στροφή του ενδιαφέροντος προς την ιστορία των γυναικών και του φύλου αποτέλεσε το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών μετά τη μεταπολίτευση, το οποίο έδωσε πολιτικό περιεχόμενο στο ζήτημα και όρισε την γυναικεία καταπίεση ως ένα κοινωνικό προϊόν, το οποίο μπορεί να μεταβληθεί. Κατά τη δεκαετία του 1990 σημειώθηκε μία ηχηρή παύση δημοσιεύσεων, κυρίως διδακτορικών διατριβών και βιβλίων, η οποία έλαβε τέλος κατά τις αρχές του 2000, οπότε και άρχισαν να αυξάνονται ανάλογες με το θέμα διατριβές ακόμα και στον ελλαδικό χώρο. Η πρώτη θεσμική κατοχύρωση της γυναικείας ιστορίας και του φύλου στην ακαδημαϊκή εκπαίδευση μέσω των προγραμμάτων σπουδών στα πανεπιστήμια πραγματοποιήθηκε κατά την υλοποίηση μεταπτυχιακών και προπτυχιακών σπουδών, στο πρόγραμμα των οποίων εντάχθηκαν τα ζητήματα του φύλου και της ισότητας των γυναικών (Αβδελά, 2010: 96).

Η εκπαίδευση αποτελεί αφενός πεδίο διερεύνησης κι αφετέρου λειτουργεί ως δημιουργός ιδεολογικών και κοινωνικών αντανάκλασεων, διότι βοηθά στη διαμόρφωση, παγίωση και επαναδιαπραγμάτευση των έμφυλων ρόλων. Η απουσία της προβληματικής του φύλου από την ελληνική ιστοριογραφία της εκπαίδευσης είναι εμφανής. Οι ελάχιστες ιστοριογραφικές μελέτες σχετικά με την παράμετρο του φύλου, που αναπτύχθηκαν κατά τη δεκαετία του 1980, επικεντρώθηκαν κυρίως στην εξέλιξη των βαθμίδων εκπαίδευσης και στις μεταρρυθμίσεις που έγιναν διαχρονικά ή σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Μέσα από τις έρευνες αυτές, απλώς καταγγέλθηκε ή σχολιάστηκε η φυσικοποίηση του φύλου, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο το φύλο επηρεάζει την εκπαιδευτική ιδεολογία. Το φύλο δεν αξιοποιήθηκε επαρκώς από τη φεμινιστική θεωρία με σκοπό να δημιουργηθεί μία ελληνική πολιτισμική εκπαιδευτική ιστοριογραφία (Κλαδούχου, 2010: 192-193).

Παρ' όλο που στη δεκαετία του 2010 πολλαπλασιάστηκαν οι ιστορικές μελέτες για την κοινωνικοπολιτισμική διάσταση του φύλου, ωστόσο φαίνεται να ενυπάρχουν μεταξύ τους πολλές διαφοροποιήσεις. Οι διαφοροποιήσεις αυτές σχετίζονται με τους σκοπούς, τις μεθοδολογίες και την γενικότερη προσέγγιση της υπάρχουσας ελληνικής βιβλιογραφίας και την αλληλεπίδραση της με τη διεθνή βιβλιογραφία (Αβδελά, 2010: 104). Ο λόγος που η ιστορία των γυναικών και του φύλου δεν έπεισαν για τη σημασία της έννοιας του φύλου στην ιστορική ανάλυση έγκειται α) στο γεγονός ότι το φύλο αντιμετωπίστηκε ως συμπληρωματική θεματική σε ζητήματα της τάξης και του έθνους που ιστορικά προηγούνται, β) στο γεγονός ότι ο χαρακτήρας της προβληματικής του φύλου είναι αιχμηρός και γ) στην αδυναμία της ίδιας της ιστορίας των γυναικών και του φύλου να αμφισβητήσει την κείμενη ιστορία, να επεξεργαστεί τις έννοιες της, να πειραματιστεί με νέες μεθόδους και να ανοίξει νέα συζήτηση στον τρόπο, με τον οποίον μελετάται και γράφεται ιστορία με μόνο σκοπό της την ενσωμάτωση (Αβδελά, 2010: 108).

3.4. Συμπεράσματα

Η έννοια του «φύλου» περιλαμβάνει δύο διαστάσεις: α) το «βιολογικό φύλο», το οποίο αναφέρεται στην βιολογική διάκριση σε ανδρικό και γυναικείο και β) το «κοινωνικό φύλο», το οποίο εστιάζεται στις κοινωνικά κατασκευασμένες διαστάσεις των διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών, αλλά και στα πολιτισμικά ιδεώδη και στερεότυπα που αφορούν την αρρενωπότητα και την θηλυκότητα. Η ένταξη της προβληματικής του φύλου στον ακαδημαϊκό χώρο υπό τη μορφή των σπουδών φύλου κατά τη δεκαετία του 1960 στόχευε στην αναγνώριση και μελέτη της γυναικείας ιστορίας με σκοπό τον εκμηδενισμό της γυναικείας καταπίεσης. Ωστόσο, το μικρό και επιφανειακό ενδιαφέρον για τη μελέτη του φύλου και του γυναικείου ζητήματος στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο δεν επέτρεψε την ανάπτυξη ανάλογων μελετών με σκοπό τη διερεύνηση των παραμέτρων του φύλου, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 2000.

Το φύλο αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία αναπτύχθηκαν όλες εκείνες οι διακρίσεις και οι ανισότητες που έπληξαν την κοινωνική εξέλιξη της γυναικείας οντότητας. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και οι έμφυλες διακρίσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην αγορά εργασίας. Στο επόμενο κεφάλαιο α) θα αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας επηρεάζει τη γυναικεία απασχόληση, β) θα εξεταστεί ο ρόλος που διαδραματίζει η εκπαίδευση στην επιλογή σπουδών των γυναικών και γ) θα ερευνηθούν οι βασικότερες αιτίες υποεκπροσώπησης των γυναικών που εργάζονται στον ακαδημαϊκό χώρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο. Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας: Τα αίτια και ο αντίκτυπος στις γυναίκες ακαδημαϊκούς

Εισαγωγή

Η ισότητα των φύλων στην αγορά εργασίας είναι ένα ζήτημα που, αν και θεωρητικά έχει επιλυθεί ήδη από τη μεταπολίτευση με τη νομική κατοχύρωση των εργασιακών δικαιωμάτων των γυναικών, ωστόσο μέχρι και σήμερα το φαινόμενο της έμφυλης ανισότητας στην εργασία είναι υπαρκτό. Παρά την αυξημένη συμμετοχή των γυναικών, σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, σε κλάδους που παραδοσιακά κυριαρχούσαν οι άνδρες, η συγκριτικά με τους άνδρες μικρή συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, η μεγάλη συγκέντρωσή τους σε συγκεκριμένους επαγγελματικούς κλάδους και η υποεκπροσώπησή τους σε άλλους είναι ένα πολυδιάστατο ζήτημα, τα αίτια του οποίου εντοπίζονται σε διάφορους παράγοντες. Ένας εκ των βασικότερων παραγόντων αποτελεί η εκπαίδευση και ο κατευθυντήριος ρόλος που επηρεάζει την επιλογή σπουδών των γυναικών.

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται: α) να υπογραμμιστούν τα αίτια και οι συνέπειες του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας στη γυναικεία απασχόληση, β) να αναδειχθεί η επίδραση της εκπαίδευσης ως ενός από τους βασικότερους συντελεστές επαγγελματισμού προσανατολισμού των γυναικών και γ) να καταγραφούν και να ερμηνευτούν οι επικρατέστερες προσεγγίσεις για την υποαντιπροσώπηση των εργαζόμενων γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση.

4.1. Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας και η γυναικεία απασχόληση

Ο επαγγελματικός διαχωρισμός της εργασίας σχετίζεται με μια σειρά από χαρακτηριστικά, όπως είναι το επάγγελμα, ο κλάδος, το είδος της σύμβασης

εργασίας και περιλαμβάνει δύο διαστάσεις: α) το πλήθος των ανδρών ή των γυναικών που συγκεντρώνονται σε ορισμένους κλάδους, που τους καθιστά αυτόματα ανδροκρατούμενους ή γυναικοκρατούμενους και β) την ανισοκατανομή με βάση το φύλο στους κλάδους, τα επαγγέλματα και τις μορφές εργασίας (Καραμεσίνη & Ιωακείμογλου, 2003: 26). Σύμφωνα με τους Blackburn & Jarman (1997) ο διαχωρισμός (segregation) αποτελεί μια ευρεία έννοια που συμπεριλαμβάνει τον όρο διαχωρισμό (segregation) και τον όρο συγκέντρωση (concentration) με τη στενή τους έννοια. Συνεπώς, αν και οι δυο έννοιες αναφέρονται στην κατανομή των ανδρών και των γυναικών στα επαγγέλματα, ο όρος «διαχωρισμός» αφορά στον διαχωρισμό των δύο φύλων στα επαγγέλματα. Αντίθετα, ο όρος «συγκέντρωση» αφορά στην εκπροσώπηση του κάθε φύλου στα επαγγέλματα.

Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας (ή αλλιώς ο κατά φύλο επαγγελματικός διαχωρισμός της εργασίας) έχει τη βάση του σε τρεις παράγοντες: α) στις διαδικασίες κοινωνικοποίησης των δύο φύλων, β) στους περιορισμούς που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην αμειβόμενη εργασία και γ) στις έμφυλες διακρίσεις στην αγορά εργασίας που αφορούν τόσο τον μισθό όσο και την απασχόληση καθεαυτή. Αυτοί οι παράγοντες έχουν ως αποτέλεσμα τα φύλα πρώτον, να επιλέγουν διαφορετικά το ανθρώπινο κεφάλαιο, το επάγγελμα και τις δεξιότητες που θα αποκτήσουν και δεύτερον, να αναπτύσσουν ανοχή απέναντι σε χαμηλά αμειβόμενες εργασίες ή σε επαγγέλματα χαμηλού γοήτρου (Καραμεσίνη & Ιωακείμογλου, 2003: 27). Σύμφωνα με τον Bourdieu (2007: 63) «δεν είναι οι αναγκαιότητες της βιολογικής αναπαραγωγής που καθορίζουν τη συμβολική οργάνωσή του κατά φύλο καταμερισμού της εργασίας και, προοδευτικά, όλης της φυσικής και κοινωνικής τάξης, αλλά, αντίθετα, μία αυθαίρετη κατασκευή του βιολογικού, και ιδιαιτέρως του σώματος, ανδρικού και γυναικείου, των χρήσεων του και των λειτουργιών του, κυρίως στη βιολογική αναπαραγωγή, είναι αυτή που προσφέρει ένα φαινομενικά φυσικό θεμέλιο στην ανδροκεντρική θεώρηση τον καταμερισμό της εργασίας, και κατά συνέπεια, ολόκληρου του κόσμου». Συνεχίζοντας ο Bourdieu (2007: 63-65) εξηγεί, ότι η ανδρική κοινωνιοδικία νομιμοποιεί μία σχέση κυριαρχίας τοποθετώντας την

σε μία βιολογική φύση, η οποία αποτελεί μία φυσικοποιημένη κοινωνική κατασκευή. Η κοινωνική κατασκευή του σώματος είναι απόρροια μιας φυσικής και κοινωνικής τάξης που οργανώνεται στη βάση της ανδροκρατίας. Έτσι, οι κανονικότητες της φυσικής και της κοινωνικής τάξης επιβάλλουν την τοποθέτηση των γυναικών σε κατώτερες θέσεις, σε πιο «ευμενή» επαγγέλματα και σε δυσάρεστες εργασίες χρησιμοποιώντας τις βιολογικές διαφορές, που εμφανίζονται ως βάση των κοινωνικών διαφορών.

Σύμφωνα με τη Σωτηριάδου (2005: 32-33) όταν μιλάμε για τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, τότε αναφερόμαστε στην ιστορική σχέση ανάμεσα στην ανδρική και στη γυναικεία απασχόληση. Το περιεχόμενο της ανδρικής και της γυναικείας απασχόλησης υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές. Γι' αυτόν τον λόγο δεν υπάρχει τίποτα στατικό ή κληρονομικό στον καταμερισμό της εργασίας εκτός από τον διαχωρισμό μεταξύ τους, δηλαδή «δουλειές για τους άντρες» και «δουλειές για τις γυναίκες». Αν και θεωρητικά ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας είναι ελαστικός, διότι στηρίζεται στη βιολογία, ο λόγος που συνεχίζει να υπάρχει βρίσκεται στη φύση των σχέσεων που χαρακτηρίζει τα δύο φύλα και πιο συγκεκριμένα στην «κυριαρχία» των αντρών και στην «υποτέλεια» των γυναικών.

Η διαφοροποίηση ανάμεσα σε «ανδρικά» και «γυναικεία» επαγγέλματα είναι κοινωνική, ακόμη κι αν έχει βιολογικές βάσεις, και ανάλογη με το μέγεθος της παραδοσιακότητας της κοινωνίας στην οποία υφίσταται. Συνεπώς, όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο εντονότερη είναι η έμφυλη διαφοροποίηση στην απασχόληση (Μουσούρου, 2003: 73-74).

Πάντως, ο επαγγελματικός διαχωρισμός δεν είναι αποτέλεσμα επιλογών που εκδηλώνονται για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας (Ντερμανάκης, 2005: 1). Στο παρελθόν, οι τρεις βασικοί θεσμοί, αυτοί της οικογένειας, της εκκλησίας και του σχολείου εξασφάλιζαν την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας και επηρέαζαν το κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας. Πρώτα, η οικογένεια αναπαρήγαγε την ανδρική κυριαρχία και θεώρηση. Έπειτα, η εκκλησία φρόντιζε την εγχάραξη μιας οικογενειοκρατικής

ηθικής, που αναγνώριζε τις πατριαρχικές αξίες και την εγγενή κατωτερότητα των γυναικών. Τέλος, το σχολείο, προήγαγε τις πατριαρχικές παραστάσεις, αλλά και εκείνες που σχετίζονταν με τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε σχολές, πανεπιστήμια, γνωστικά αντικείμενα και ειδικότητες. Δηλαδή, όλα εκείνα τα στοιχεία που συμβάλλουν στη δημιουργία κοινωνικών κατασκευών και εικόνων του εαυτού (Bourdieu, 2007: 158-160).

Σύμφωνα με τον Ντερμανάκη (2005: 1) ο επαγγελματικός διαχωρισμός σήμερα προκαλείται είτε από τις επιλογές των εργοδοτών κατά την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών κι επαγγελματικών προσόντων των υποψηφίων αντρών ή γυναικών είτε από τις προγενέστερες προσωπικές επιλογές των ίδιων των ατόμων (π.χ. η επιλογή συγκεκριμένων κατευθύνσεων ή επαγγελμάτων με μεγαλύτερη ευελιξία για τις γυναίκες). Γι' αυτόν τον λόγο, η εκδήλωσή του φαινομένου καθεαυτή δεν αποτελεί από μόνη της απόδειξη για την ύπαρξη έμφυλων διακρίσεων στην αγορά εργασίας. Σε αντίθεση με τον Ντερμανάκη, η Αλιπράντη-Μαράτου (2008: 8) υποστηρίζει, ότι ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας εντάσσεται στο γενικότερο καθεστώς κοινωνικών διακρίσεων, ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες και την αγορά εργασίας των ανεπτυγμένων χωρών.

Παρ' όλο που η Ευρωπαϊκή Ένωση απαγορεύει όλες τις διακρίσεις στον χώρο εργασίας λόγω ηλικίας, φύλου, αναπηρίας, εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής, θρησκείας, πεποιθήσεων ή σεξουαλικού προσανατολισμού, οι γυναίκες παραμένουν οι κυριότεροι αποδέκτες άμεσων και έμμεσων διακρίσεων στην απασχόληση εξαιτίας του φύλου τους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019). Οι άμεσες διακρίσεις σχετίζονται με την αντίληψη ότι οι βιολογικές διαφορές συνεπάγονται διαφορές στις συνθήκες απασχόλησης, αλλά και διαφορές στις νοητικές ικανότητες (Μουσούρου, 2003: 109). Οι έμμεσες διακρίσεις αφορούν σε μια πολιτική ή σε έναν κανόνα, φαινομενικά ουδέτερα που εφαρμόζονται σε όλους, αλλά έχουν αρνητικές συνέπειες σε ορισμένα άτομα. Για παράδειγμα, οι κανόνες που είναι δυσμενέστεροι για τους εργαζομένους μερικής απασχόλησης ενδέχεται να εισάγουν έμμεσα

διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, δεδομένου ότι οι περισσότεροι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης είναι γυναίκες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019).

Οι έμμεσες διακρίσεις αναπαράγουν τις καταστάσεις που τις συντηρούν, καθώς είναι αποτέλεσμα κοινωνικά προσδιορισμένων συνθηκών και μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο μέσα από μακροχρόνιες διαδικασίες ευαισθητοποίησης (Μουσούρου, 2003: 111). Ο αντίκτυπος των έμμεσων διακρίσεων για τη γυναικεία απασχόληση είναι τριπλός. Πρώτον, αποθαρρύνουν την είσοδο στην αγορά εργασίας γυναικών, οι οποίες αδυνατούν να καταλάβουν θέσεις εργασίας αντίστοιχες με τα προσόντα και τις φιλοδοξίες τους. Δεύτερον, καταδικάζουν τις γυναίκες σε επαγγελματική στασιμότητα ή μειωμένη επαγγελματική κινητικότητα, με αποτέλεσμα να οδηγούνται στην αδράνεια. Τρίτον, μειώνουν τη γυναικεία αυτοπεποίθηση δημιουργώντας τους την αίσθηση ότι η αγορά εργασίας είναι ανδροκρατούμενη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες να οδηγούνται στην παραίτηση και την έξοδό τους από την αγορά εργασίας (Μουσούρου, 2003: 119-120).

Εξετάζοντας το παράδειγμα της τ. Ομοσπονδιακής Γερμανίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Σουηδίας, της Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδας, η Μουσούρου (2003: 88-89) κατέληξε, μεταξύ άλλων, σε δύο συμπεράσματα: α) ότι ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας σχετίζεται με την παραδοσιακή αντίληψη που έχουν οι γυναίκες και οι άντρες για τον ρόλο των φύλων τους και με την αυτοσυνειδησία των γυναικών ως προς τον ρόλο αυτόν και β) ότι η διχοτόμηση της αγοράς εργασίας εντοπίζεται πρώτα στο εκπαιδευτικό σύστημα που προετοιμάζει τους νέους και τις νέες για την είσοδό τους σε αυτήν. Στο επόμενο υποκεφάλαιο να σκιαγραφηθεί αναλυτικότερα ο ρόλος της εκπαίδευσης στην επιλογή σπουδών των γυναικών.

4.2. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην επιλογή σπουδών των γυναικών

Η εκπαίδευση αποτέλεσε πεδίο διερεύνησης, αλλά και δημιουργός ιδεολογικών και κοινωνικών αντανάκλασεων, διότι βοήθησε στη διαμόρφωση, παγίωση και επαναδιαπραγμάτευση των έμφυλων ρόλων. Η απουσία της προβληματικής του φύλου από την ελληνική ιστοριογραφία της εκπαίδευσης, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι εμφανής. Οι λίγες ιστοριογραφικές μελέτες γύρω από την παράμετρο του φύλου που εμφανίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, ασχολήθηκαν κυρίως με την εξέλιξη των βαθμίδων εκπαίδευσης και τις μεταρρυθμίσεις που έγιναν διαχρονικά ή σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Οι μελέτες σχετικά με την ισότητα ή την ανισότητα των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία : α) εστίασαν το ενδιαφέρον τους στις ποσοτικές παραμέτρους συμμετοχής των δύο φύλων και όχι σε πολιτισμικές προεκτάσεις των ρόλων ή σε μηχανισμούς που δημιουργούν την ισότητα ή την ανισότητα και β) δεν αξιοποίησαν επαρκώς το φύλο ως εργαλείο ανάλυσης. Συνεπώς, οι μελέτες αυτές περιέχουν κενά κι αποσπασματικά στοιχεία που συχνά αγνοούν την κατάσταση που επικρατούσε ιδιαίτερα στην επαρχία. Επίσης, δεν αναδεικνύουν εκείνους τους μηχανισμούς που συνέβαλαν στις εκπαιδευτικές ανισότητες με βάση το φύλο (Κλαδούχου, 2010: 193-198).

Παρά τον συνεχώς αυξανόμενο αριθμό εισακτέων γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση μετά τη μεταρρύθμιση της δεκαετίας του 1970, οι εκπαιδευτικές κι επαγγελματικές επιλογές των γυναικών στην Ελλάδα, αλλά και στις ευρωπαϊκές χώρες γενικότερα παραμένουν παραδοσιακές. Ο λόγος που χαρακτηρίζονται παραδοσιακές έγκειται στο γεγονός, ότι σχετίζονται με τον παράγοντα «φύλο», ο οποίος σηματοδοτεί τις μετέπειτα επαγγελματικές επιλογές τους. Για παράδειγμα, το μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών φοιτητριών συγκεντρώνεται στις θεωρητικές επιστήμες αποφεύγοντας Τμήματα που χρήζουν τεχνικής ή τεχνολογικής κατάρτισης. Συνήθως οι γυναίκες κατευθύνονται προς τα Τμήματα που έχουν μικρές απαιτήσεις και χαμηλή εξειδίκευση σε αντίθεση με τους άντρες φοιτητές. Επίσης, επιλέγουν

επαγγέλματα που συνδέονται παραδοσιακά με το φύλο τους, τα οποία δεν τους εξασφαλίζουν οικονομική αυτονομία, επαγγελματική ανέλιξη και πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων (Κουιμτζή-Δεληγιάννη & Φρόση, 2008: 9-10).

Οι σύγχρονες προσεγγίσεις στο ζήτημα της ισότητας των δύο φύλων στην αγορά εργασίας θέτουν τον παράγοντα του σχολείου και τον ρόλο που διαδραματίζει η εκπαίδευση στη μετάβαση των μαθητών από την παιδική/εφηβική ηλικία στην ενηλικίωση και από την εκπαιδευτική στην επαγγελματική πορεία των ατόμων. Επίσης, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η εκπαίδευση επηρεάζει την γενικότερη κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη (Κουιμτζή-Δεληγιάννη & Φρόση, 2008: 11; Μαραγκουδάκη, 2008: 18).

Αρχικά, οι ανισότητες στην κατανομή των εκπαιδευτικών στις ειδικότητες και στις βαθμίδες εκπαίδευσης σχετίζονται άμεσα με το φύλο και δημιουργούν μεταξύ τους σχέσεις εξουσίας. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, το φύλο του ή της εκπαιδευτικού όσο και η διδακτική μέθοδος που εφαρμόζει, επηρεάζουν τις επιδόσεις, αλλά και την αυτοεκτίμηση των μαθητών σε συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα (Κλαδούχου, 2010: 204). Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της σχολικής εκπαίδευσης και της εκπαιδευτικής διαδικασίας, οι μαθητές και οι μαθήτριες παρατηρούν, βιώνουν και διαμορφώνουν τις πρώτες θεμελιακές αντιλήψεις τους για τη δομή των εργασιακών σχέσεων των δύο φύλων. Σε αυτές πρωταγωνιστές είναι οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι αποτελούν πρότυπα μίμησης για τα παιδιά. Υλοποιείται, λοιπόν, ένας πρώιμος επαγγελματικός προσανατολισμός για τους μαθητές και τις μαθήτριες στο σχολείο, μέσα από στοιχεία όπως είναι : οι καθημερινές πρακτικές, το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων, οι διαπροσωπικές σχέσεις ανάμεσα στους μαθητές και στους εκπαιδευτικούς και ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στους τελευταίους (Μαραγκουδάκη, 2008: 19-20; Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, 2001: 89). Για παράδειγμα, η απουσία γυναικών από θέσεις εξουσίας επηρεάζει ιδιαίτερα τους μαθητές και πιο συγκεκριμένα τις μαθήτριες, οι οποίες εκλαμβάνουν

ως φυσική την απουσία αυτή και δέχονται αρνητικές γυναικείες αναπαραστάσεις (Κλαδούχου, 2010:204).

Σε έρευνα της Φρόση το 2000 (όπ. αν. στο Φρόση, 2008: 36-37), διαπιστώθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί στην πλειονότητά τους δεν αντιλαμβάνονται ότι το σχολείο, αλλά και οι ίδιοι, συμβάλλουν στην αναπαραγωγή διακρίσεων με βάση το φύλο. Επιπλέον, η έρευνα επεσήμανε για τους εκπαιδευτικούς ανεξαρτήτως φύλου τα εξής: α) ότι έχουν διαφορετικές προσδοκίες για τα αγόρια και διαφορετικές για τα κορίτσια, β) ότι αποδίδουν στερεότυπα χαρακτηριστικά προσωπικότητας στα δύο φύλα, γ) ότι αναμένουν διαφορετικές σχολικές επιδόσεις με βάση το φύλο, δ) ότι διαχωρίζουν τα μαθήματα σε «ανδρικά» και «γυναικεία», δηλαδή σε θετικά και θεωρητικά αντίστοιχα και ε) ότι υιοθετούν συγκεκριμένες πρακτικές ανάλογα με το φύλο και την ηλικία τους.

Η διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητας ως αποτέλεσμα του ρόλου του εκπαιδευτικού είναι ένα ζήτημα που εκλείπει από την ελληνική βιβλιογραφία. Οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί απλώς συνδυάζουν ποσοτικές με ποιοτικές προσεγγίσεις, ενώ δεν έχει γίνει καμία ποιοτική έρευνα πάνω στο ζήτημα αυτό (Κλαδούχου, 2010: 204).

Ιστορικά η εκπαίδευση συνέβαλλε με καταλυτικό τρόπο στην κοινωνική κινητικότητα των γυναικών και στη βελτιστοποίηση των κοινωνικών, εκπαιδευτικών, πολιτικών, οικονομικών, επαγγελματικών συνθηκών τους στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες. Ωστόσο, διαχρονικά συνήργησε, επίσης, στην παραγωγή, αναπαραγωγή, διατήρηση και εδραίωση όλων εκείνων των κοινωνικών συνθηκών που καθορίζουν το αποδεκτό στη δραστηριοποίηση και στην καταξίωση των δύο φύλων στην κοινωνία (Μαραγκουδάκη, 2008: 16).

Εκτός από την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, στην οποία ζυμώνονται οι πρώτες θεμελιακές αντιλήψεις των μαθητριών για την παρουσία της γυναίκας σε θέσεις εξουσίας, το φαινόμενο της χαμηλής συγκέντρωσης των γυναικών γίνεται φανερό και στον επαγγελματικό χώρο

της ανώτατης εκπαίδευσης. Στο επόμενο υποκεφάλαιο, θα επισημανθούν οι βασικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις με σκοπό την αναζήτηση των αιτίων που συντελούν στην χαμηλή αντιπροσώπευση των γυναικών εργαζομένων στον ακαδημαϊκό χώρο.

4.3. Η υποεκπροσώπηση των γυναικών στον ακαδημαϊκό χώρο: Θεωρητικές προσεγγίσεις

Οι πρώτες απόπειρες διεκδίκησης του επιστημονικού τίτλου της υφηγεσίας από γυναίκες πραγματοποιήθηκαν στην Ιατρική σχολή το 1908 από την Αγγελική Παναγιωτάτου και το 1911 από την Άννα Κατσιόγρα. Οι δύο αυτές γυναίκες ανακηρύχτηκαν ως οι πρώτες υφηγήτριες της Ιατρικής Σχολής και γενικότερα της ανώτατης εκπαίδευσης. Ωστόσο, η ανάδειξή τους πραγματοποιήθηκε εν μέσω αμφισβητήσεων και περιορισμών από τον ακαδημαϊκό χώρο και την πανεπιστημιακή σύγκλητο (Δαλακούρα & Ζιώγου – Καραστεργίου, 2015: 198). Στις 6 Δεκεμβρίου του 1947 μέσα σε ένα θερμό κλίμα υποδοχής και υποστήριξης εκλέχθηκε η Μαρία Μαρκέτου-Πυλαρινού ως η πρώτη γυναίκα καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στο Φυσικό Τμήμα (Δαλακούρα & Ζιώγου –Καραστεργίου, 2015: 204). Έκτοτε και για τα επόμενα χρόνια, ο ρυθμός με τον οποίο συμμετείχαν οι γυναίκες στο διδακτικό προσωπικό των ελληνικών Α.Ε.Ι αυξάνονταν με βραδείς, αλλά σταθερούς ρυθμούς, τουλάχιστον μέχρι τη μεταπολίτευση οπότε και άρχισε να επιταχύνει (Δαλακούρα & Ζιώγου –Καραστεργίου, 2015: 206).

Η αύξηση της γυναικείας παρουσίας στις ακαδημαϊκές θέσεις των πανεπιστημίων της δυτικής Ευρώπης πραγματοποιήθηκε από το 1970 κι έπειτα και συσχετίστηκε κυρίως με την αυξημένη συμμετοχή τους στον φοιτητικό πληθυσμό των πανεπιστημίων. Επίσης, συσχετίστηκε με τις μεταβολές που συντελέστηκαν σε κοινωνικές αξίες και στερεότυπα της εποχής, τα οποία εμπόδιζαν έως τότε τη διεκδίκηση επαγγελματιών υψηλού

κύρους από τις γυναίκες (Βοσνιάδου & Δενδρινού, 2008: 6; Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, 2001: 21-22).

Σύμφωνα με την Κλαδούχου (2010: 204) το γυναικείο φύλο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και πιο συγκεκριμένα στα πανεπιστήμια, υποαντιπροσωπεύεται σημαντικά. Μάλιστα διαπιστώνει, ότι ο ρυθμός εξέλιξης της σταδιοδρομίας των γυναικών είναι πιο αργός σε σύγκριση με εκείνη των ανδρών. Παρά την αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών και της θέσης που καταλαμβάνουν στους διάφορους τομείς απασχόλησης, έχει διαπιστωθεί διεθνώς ότι υφίσταται μεγάλη διαφοροποίηση στην επαγγελματική διάρθρωση ανάμεσα στα δύο φύλα. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες εμφανίζονται σε επιλεγμένους επιστημονικούς κλάδους και σε συγκεκριμένες θέσεις υψηλών βαθμίδων στην ακαδημαϊκή ιεραρχία. Οι σημαντικές διαφοροποιήσεις στην κατανομή των γυναικών και των αντρών στις βαθμίδες της εκπαίδευσης συντηρούν ιεραρχικές δομές που αναπαράγουν και εδραιώνουν τις παραδοσιακές σχέσεις σχετικά με τον καταμερισμό των ρόλων με βάση το φύλο (Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη κ.ά, 2001: 28-29).

Σύμφωνα με την Ηλιού (1988: 6) ορισμένες φαινομενικά ελεύθερες επιλογές των γυναικών που αφορούν το προσωπικό κι επαγγελματικό τους μέλλον, όπως είναι ο σχολικός προσανατολισμός, ο προσανατολισμός στις ανώτατες σπουδές, η είσοδος στην αγορά εργασίας και ο προσανατολισμός της προσωπικής ζωής (γάμος, παιδιά) είναι στην ουσία ετεροπροσδιορισμένες.

Σύμφωνα με τις Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη κ.ά (2001: 31), η μειωμένη παρουσία των γυναικών στην επιστημονική κι ερευνητική κοινότητα αποδόθηκε σε δύο παράγοντες. Πρώτον, αποδόθηκε στα προσωπικά-ατομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, όπως είναι η πρόσβαση στην εκπαίδευση και σε επαγγελματικές ευκαιρίες, οι οικογενειακές υποχρεώσεις, ψυχολογικά εμπόδια, η ανεπάρκεια των παιδαγωγικών δομών. Δεύτερον, αποδόθηκε στα θεσμικά εμπόδια, δηλαδή στον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας και στον διαχωρισμό των επαγγελματιών σε «γυναικεία» και

«ανδρικά». Η παρουσία θεσμικών εμποδίων έχει ως αποτέλεσμα να προκύπτει η ανάγκη αλλαγής των διαδικασιών και των κριτηρίων επιλογής με σκοπό να εξασφαλίζεται η ισότιμη πρόσβαση των γυναικών και των ανδρών στην εργασία.

Σύμφωνα με την Ηλιού (1988: 19-23) οι επιστημονικοφανείς απαντήσεις, που ερμηνεύουν την υποαντιπροσώπευση των ακαδημαϊκών γυναικών με βάση ψυχολογικούς ή βιολογικούς παράγοντες, θα πρέπει να μελετηθούν συνδυαστικά με τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν το επάγγελμα του πανεπιστημιακού. Για παράδειγμα, σ' ένα ανδροκρατούμενο περιβάλλον, όπως είναι το ακαδημαϊκό που απαιτεί αδιάκοπους ρυθμούς εργασίας και παραγωγικότητας, οι οποίοι τίθενται υπό συνεχή αξιολόγηση, οι γυναίκες πέτυχαν να επιβάλλουν την περιορισμένη παρουσία τους προωθώντας λιγότερο αυταρχικούς όρους διανθρώπινων σχέσεων. Επίσης, η χρήση του χρόνου, ως απαραίτητης προϋπόθεσης για την αναρρίχηση στην ακαδημαϊκή ιεραρχία, επηρεάζει τις γυναίκες πανεπιστημιακούς, διότι αναγκάζονται να διαμοιράσουν τον χρόνο τους ανάμεσα στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις και στην οικογένεια. Από την πλευρά της, η οικογένεια λειτουργεί ως ένα μέσο με ιδεολογική κάλυψη προς τους διαφορετικούς ρόλους ανάμεσα στα φύλα που παρουσιάζονται ως «συμπληρωματικοί» για να μην αποκαλυφθούν ως άνισοι. Τέλος, η εξέλιξη της θέσης των γυναικών στο ακαδημαϊκό προσωπικό των πανεπιστημίων συναρτάται με τις γενικότερες εξελίξεις στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης και σχετίζεται με αλλαγές στα κέντρα ελέγχου και εξουσίας. Η στασιμότητα που διαπιστώνεται αποκαλύπτει την εξαιρετικά αργή εξέλιξη στις νοοτροπίες ως προς τους προκαθορισμένους ρόλους ανάλογα με το φύλο.

Σε έρευνα που πραγματοποίησε η Μαραγκουδάκη (2008: 265) σε 21 ΑΕΙ της χώρας για το ακαδημαϊκό έτος 2004-2005 κατέληξε ότι η γενικότερη κουλτούρα των πανεπιστημίων παραμένει ανδροκρατική. Επίσης, διαπίστωσε ότι : α) οι δυσμενείς συνθήκες κάτω από τις οποίες οι γυναίκες ακούν τα παραδοσιακά οικογενειακά τους καθήκοντα και ταυτόχρονα το πανεπιστημιακό τους έργο, β) η μη αναγνώρισή της συνθήκης αυτής και γ) η

γενικότερη περιθωριοποίηση των γυναικών πανεπιστημιακών από τους άντρες συναδέλφους τους, αποτελούν τις τρεις βασικότερες αιτίες των έμφυλων ανισοτήτων στον ακαδημαϊκό χώρο.

Εκτός από τις προσεγγίσεις των παραπάνω μελετητών σχετικά με την υποεκπροσώπηση των ακαδημαϊκών γυναικών, υπάρχουν, σύμφωνα με την Gouthro (1999) τέσσερις θεωρίες, οι οποίες σχετίζονται περισσότερο με την αγορά εργασίας. Η πρώτη θεωρία σχετίζεται καθεαυτή με την ατζέντα της αγοράς, δηλαδή την αντιμετώπιση της εκπαίδευσης με επιχειρηματικούς όρους, σύμφωνα με τις επιταγές της αγοράς. Στην περίπτωση αυτή, δεν λαμβάνονται υπόψη σημαντικές παράμετροι γύρω από την εκπαίδευση, όπως είναι η ενίσχυση της ατομικής ποιότητας ζωής, οι δημοκρατικές αξίες και τα ζητήματα ενσωμάτωσης κι ισότητας. Αντίθετα, η εκπαίδευση εμπορευματοποιείται, αποτελώντας ένα αγαθό μόνο για όσους έχουν την οικονομική δύναμη να το αποκτήσουν. Η δεύτερη θεωρία, η κριτική θεωρία, παρέχει ένα χρήσιμο πλαίσιο ανάλυσης των συνεπειών της ατομικιστικής προσέγγισης της εκπαίδευσης των ενηλίκων. Οι υποστηρικτές της διατείνονται ότι χρειάζεται η δημιουργία επικοινωνιακών εκπαιδευτικών χώρων εντός των οποίων θα διαμορφωθεί ένα πλαίσιο παροχής πληροφοριών με σκοπό την ανάπτυξη δημοκρατικών και διαλογικών ευκαιριών για τους εκπαιδευτές ενηλίκων. Η τρίτη θεωρία, η φεμινιστική, επικρίνει την επιρροή της αγοράς γιατί συνδέει την τελευταία με την ανδρική υπεροχή και υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να προσεγγιστεί με έναν πιο εναλλακτικό τρόπο, περισσότερο ολιστικό. Τέλος, η τέταρτη θεωρία είναι η κριτική φεμινιστική προσέγγιση, η οποία συνδυάζει την κριτική και τη φεμινιστική θεωρία. Σκοπός της είναι να αμφισβητήσει τις αξίες της αγοράς, οι οποίες δίνουν προτεραιότητα στην ανδρική υπεροχή. Ως σημαντικό θέτει το ζήτημα της εναρμόνισης της προσωπικής ζωής των γυναικών, η οποία είναι πολύπλοκη λόγω των πολλαπλών ευθυνών της με την επαγγελματική ζωή. Ενθαρρύνει την ανάπτυξη μιας περιεκτικής διδακτικής προσέγγισης, ένα διαλογικό πλαίσιο κυρίως από τη μεριά των ανδρών, όπου οι γυναίκες συζητούν για τις προσωπικές τους εμπειρίες, την προσωπική τους ζωή και τις

ακαδημαϊκές τους εμπειρίες, δημιουργώντας ένα γόνιμο έδαφος για την αναγνώριση της αξίας των διαφορετικών προοπτικών.

Η Μαραγκουδάκη (2008: 265) αναγνωρίζει το γεγονός ότι το πανεπιστήμιο δεν δημιούργησε τις διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, αφού αυτές είναι απόρροια των γενικότερων πατριαρχικών κοινωνικών δομών. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι οι έμφυλες διακρίσεις αντικατοπτρίζονται, αναπαράγονται και διαιωρίζονται μέσα στα πανεπιστήμια και καθορίζουν την πρόσβαση στο ακαδημαϊκό επάγγελμα, αλλά και την επαγγελματική εξέλιξη των ατόμων. Σύμφωνα με την Gouthro (1999) οι γυναικείες προοπτικές στην ανώτερη εκπαίδευση δεν έχουν αντιμετωπιστεί επαρκώς ούτε έχουν ληφθεί σοβαρά υπόψη οι ιστορικές τους προσφορές σε αυτήν. Η μη επίτευξη της ισοτιμίας ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης κατά τα τελευταία χρόνια προϋποθέτει την κατανόηση του φαινομένου των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών. Για να επιτευχθεί αυτό, χρειάζεται α) να εξεταστούν όχι μόνο οι ατομικές συνθήκες, αλλά περισσότερο το γενικότερο σύστημα αξιών, το οποίο δίνει προτεραιότητα στο αρσενικό γένος και στην ατζέντα της αγοράς και β) να αμφισβητηθούν όλες οι στενές, ανταγωνιστικές αξίες στη βάση των οποίων έχει ενισχυθεί αυτή η ανεκτικότητα στον ακαδημαϊκό χώρο.

4.4. Συμπεράσματα

Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας, δηλαδή το πλήθος των ανδρών και των γυναικών που συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένους κλάδους, αποτελεί ένα φαινόμενο που επηρεάζει καθοριστικά τη γυναικεία απασχόληση. Η άνιση κατανομή των δύο φύλων στα επαγγέλματα δημιουργεί σχέσεις εξουσίας κατά τις οποίες οι άνδρες εμφανίζονται ως κυρίαρχοι και οι γυναίκες ως κυριαρχούμενες. Μάλιστα, οι γυναίκες, λόγω του φύλου τους είναι συχνά αποδέκτες άμεσων ή έμμεσων διακρίσεων στην εργασία, οι

οποίες επηρεάζουν τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες, αλλά και την αυτοπεποίθησή τους.

Ένας από τους παράγοντες που επηρεάζουν καθοριστικά τις διαδικασίες επαγγελματικού προσανατολισμού των γυναικών αποτελούν το σχολείο και γενικότερα η εκπαίδευση που λαμβάνουν οι γυναίκες από πολύ μικρή ηλικία. Το περιεχόμενο της μάθησης, η στάση και οι πρακτικές των εκπαιδευτικών καθώς και οι θέσεις εξουσίας που καταλαμβάνουν στα σχολεία ανάλογα με το φύλο τους είναι τα στοιχεία που συντελούν στη διαμόρφωση των πρώιμων αντιλήψεων των μαθητών και των μαθητριών για τη δομή των εργασιακών σχέσεων των δύο φύλων.

Κι αργότερα, στον ακαδημαϊκό χώρο, το φαινόμενο της υποεκπροσώπησης των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό, αλλά και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην απόπειρά τους να προαχθούν βαθμίδες γίνονται ακόμα πιο προφανή. Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες είτε προσωπικά είτε θεσμικά είτε σχετικά με τις επιταγές της ίδιας της αγοράς εργασίας, ενισχύουν την παραδοσιακά ανδροκρατούμενη λειτουργία των πανεπιστημίων και ταυτόχρονα αποθαρρύνουν τις γυναίκες από τη διεκδίκηση ισότιμων όρων αντιμετώπισης με τους άνδρες συναδέλφους τους.

Η διερεύνηση της θέσης των γυναικών που εργάστηκαν ως διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημίων στην Ελλάδα και η εξελικτική τους πορεία μέσα στα χρόνια, αποτελεί ένα μείζον ζήτημα που απασχόλησε αρκετούς ερευνητές και ερευνήτριες από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα και θα αναλυθεί περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο. Η υποεκπροσώπηση των εργαζόμενων γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση

Εισαγωγή

Η χαμηλή συμμετοχή των γυναικών σε υψηλές βαθμίδες της επαγγελματικής ιεραρχίας αποδεικνύει, ότι η εργασιακή ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα δεν έχει επιτευχθεί παρά τις σημαντικές μεταβολές της γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Στοιχεία όπως, η αυξανόμενη συμμετοχή των φοιτητριών στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, η παρουσία των γυναικών σε κλάδους που παραδοσιακά κυριαρχούσαν οι άνδρες και η καλή επίδοση που επιδεικνύουν στο σχολείο και στο πανεπιστήμιο αποτελούν απόδειξη ότι έχουν γίνει σημαντικά βήματα προς τη βελτίωση της θέσης των γυναικών στην απασχόληση. Ωστόσο, η πρόσβαση τους σε συγκεκριμένες εργασιακές θέσεις και η γενικότερη συμμετοχή τους στα επαγγέλματα παραμένει περιορισμένη. Φαίνεται ότι τα στερεότυπα και τα παραδοσιακά στοιχεία που ενυπάρχουν στην αγορά εργασίας τα οποία επηρεάζουν τα κριτήρια πρόσληψης του εργατικού δυναμικού –ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης και της έρευνας- δημιουργούν εμπόδια στην επαγγελματική πορεία κι εξέλιξη των γυναικών (Κανταράκη κά., 2008: 14).

Ενώ οι γυναίκες κάτοχοι προπτυχιακών τίτλων της Ανώτατης Εκπαίδευσης έφτασαν, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ στο 80% του συνολικού πληθυσμού αποφοίτων για το έτος 2016/2017, οι διάφορες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί κατά καιρούς στην Ελλάδα έχουν δείξει, ότι οι γυναίκες υποαντιπροσωπεύονται αισθητά στο ακαδημαϊκό διδακτικό κι ερευνητικό προσωπικό. Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η ανασκόπηση μιας σειράς ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα το προηγούμενο διάστημα κι αναδεικνύουν τις θέσεις που καταλαμβάνουν οι γυναίκες στον εργασιακό τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης διαχρονικά.

5.1. Ανασκόπηση των ερευνών για τη θέση των γυναικών μελών ΔΕΠ στην Ανώτατη Εκπαίδευση

Μια από τις πρώτες έρευνες που δημοσιεύτηκαν με σκοπό την ανάδειξη του ζητήματος της υποεκπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ στα πανεπιστήμια, πραγματοποιήθηκε το 1988 από την Ηλιού με τίτλο: «Οι γυναίκες πανεπιστημιακοί: εξέλιξη της θέσης τους ή στασιμότητα». Η έρευνα της Ηλιού επικεντρώθηκε στη συλλογή δεδομένων σχετικά : α) με τη θέση των γυναικών στο προσωπικό των πανεπιστημίων και β) με την εξέλιξη των εργασιακών θέσεων που καταλαμβάνουν στα πανεπιστήμια από το έτος 1972/1973 ως το έτος 1979/1980.

Από τα στοιχεία που προέκυψαν η ερευνήτρια κατέληξε, ότι η συμμετοχή των γυναικών στο ακαδημαϊκό προσωπικό των πανεπιστημίων καθ' όλη τη διάρκεια της οκταετίας παρέμεινε ιδιαίτερα χαμηλή κι ότι η κατανομή τους στις βαθμίδες είναι άνιση. Επίσης, διαπίστωσε ότι η ανισοκατανομή αυτή των γυναικών είναι εμφανής και στο είδος των επιστημονικών περιοχών. Με βάση τα στοιχεία που παρατέθηκαν, οι περισσότερες γυναίκες συγκεντρώνονται στις Ανθρωπιστικές Σχολές, έπειτα στις Νομικές, Οικονομικές και Κοινωνικές Επιστήμες και πολύ λιγότερες γυναίκες συγκεντρώνονται στις Ιατρικές, στις Φυσικές, στις Μηχανολογικές και στις Αρχιτεκτονικές Σχολές.

Σε επόμενη μελέτη που παρουσιάστηκε τον Μάρτιο του 2002 από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο «Μελέτη για την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην επιστημονική έρευνα στην Ελλάδα», φαίνεται ότι τα στοιχεία για τις γυναίκες μέλη ΔΕΠ των πανεπιστημίων δεν παρουσίασαν ιδιαίτερες μεταβολές από τα αντίστοιχα στοιχεία που εξέδωσε η Ηλιού. Τα πορίσματα της νέας μελέτης που εξέτασε τα μέλη ΔΕΠ των πανεπιστημίων της χώρας από το ακαδημαϊκό έτος 1982/1983 ως το ακαδημαϊκό έτος 1997/1988 έδειξαν, ότι οι γυναίκες που εργάζονται στο διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημίων αποτελούν μόλις το 1/3 του

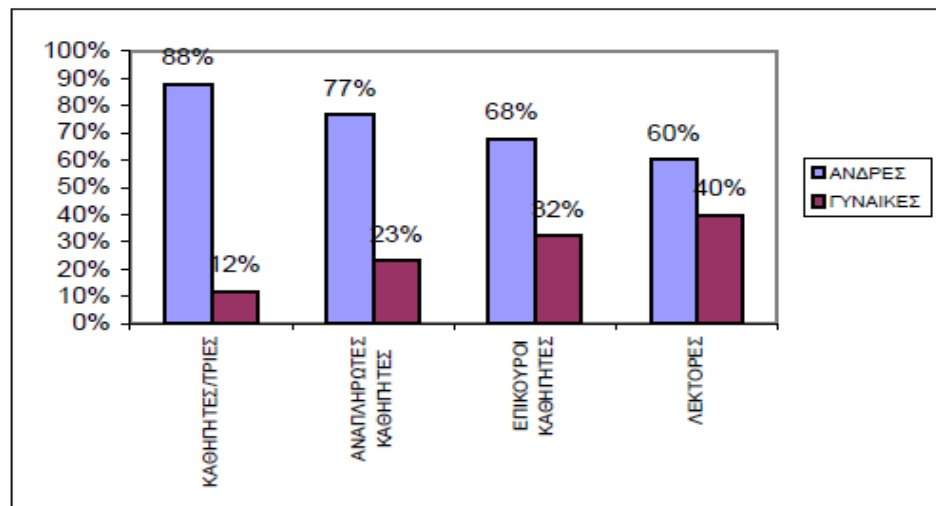
συνολικού εργατικού δυναμικού και μάλιστα η παρουσία τους στην ακαδημαϊκή ιεραρχία μειώνεται όσο ανεβαίνουν βαθμίδες. Συγκεκριμένα, η αύξηση των γυναικών μελών ΔΕΠ από το 18% που ήταν κατά το 1982/1983 στο 25% που ήταν κατά το 1997/1998 αποτελεί ένα δείγμα βελτίωσης της θέσης τους στον ακαδημαϊκό επαγγελματικό χώρο, ωστόσο, από την έρευνα διαπιστώνεται ότι η προαγωγή τους την ακαδημαϊκή ιεραρχία γίνεται με ιδιαίτερα βραδείς ρυθμούς.

Επίσης, η μελέτη αποκάλυψε ότι : α) η συμμετοχή των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημίων αυξάνεται με βραδείς μεν, σταθερούς δε ρυθμούς και β) η μεγάλη συγκέντρωσή τους στις θεωρητικές επιστήμες (Ανθρωπιστικές, Κοινωνικές, Οικονομικές και Νομικές Σχολές) σε σχέση με τις θετικές επιστήμες (Φυσικές και Ιατρικές Σχολές) και τεχνολογικές επιστήμες (Σχολές Μηχανικού-Τεχνολογίας) είναι ένα φαινόμενο που παραμένει σταθερό καθ' όλα τα εξεταζόμενα ακαδημαϊκά έτη.

Το 2003, η Μαραγκουδάκη δημοσίευσε μελέτη με τίτλο «Ο παράγοντας φύλο στη Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση : Όψεις συνέχειας και μεταβολής» με σκοπό να εξετάσει την κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ των ΑΕΙ για το ακαδημαϊκό έτος 2001/2002. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι γυναίκες μέλη του διδακτικού προσωπικού των πανεπιστημίων καλύπτουν μόλις το 26% σε αντίθεση με τους άνδρες συναδέλφους τους που καλύπτουν το 74% των καθηγητικών εδρών επιβεβαιώνοντας για άλλη μία φορά τις προηγούμενες έρευνες.

Επιπλέον, η έρευνα αποκάλυψε ότι το μεγαλύτερο πλήθος των γυναικών συγκεντρώνεται στις χαμηλότερες ιεραρχικά βαθμίδες οργάνωσης του διδακτικού προσωπικού των ΑΕΙ (Πίνακας 1). Πιο συγκεκριμένα, τα στοιχεία έδειξαν, ότι στην πρώτη ιεραρχικά βαθμίδα, αυτή του καθηγητή το ποσοστό των ανδρών ανέρχεται στο 88%, ενώ το αντίστοιχο των γυναικών ανέρχεται στο 12%. Στην δεύτερη ιεραρχικά βαθμίδα του αναπληρωτή καθηγητή, το ποσοστό των ανδρών φτάνει στο 77%, ενώ το αντίστοιχο των

γυναικών μόλις στο 23%. Στην τρίτη ιεραρχικά βαθμίδα, του επίκουρου καθηγητή το ποσοστό των ανδρών παρουσιάζει μείωση αγγίζοντας στο 68%, ενώ των γυναικών αντίθετα παρουσιάζει αισθητή άνοδο φτάνοντας στο 32%. Στην τέταρτη ιεραρχικά βαθμίδα, του Λέκτορα, το ποσοστό των ανδρών έχει μειωθεί πλέον στο 60%, ενώ το ποσοστό των γυναικών έχει αυξηθεί στο 40%.

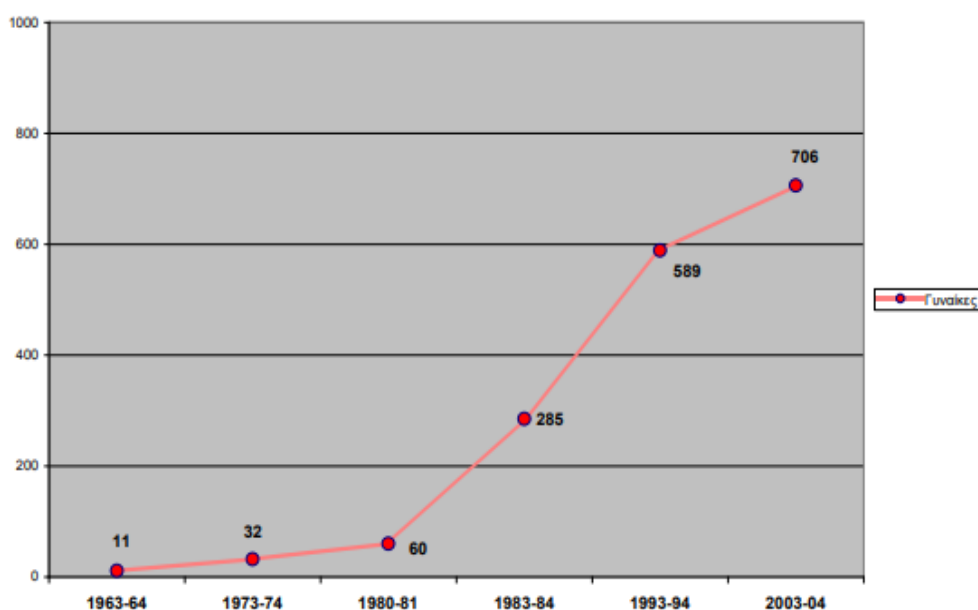
Πίνακας 1. Κατανομή των μελών ΔΕΠ κατά φύλο και βαθμίδα (Μαραγκουδάκη, 2008: 63).

Η Μαραγκουδάκη κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι η παρουσία των γυναικών ως μέλη ΔΕΠ, δηλαδή σε ένα επάγγελμα με υψηλό κύρος και γόητρο όχι μόνο είναι περιορισμένη, αλλά και οι θέσεις που καταλαμβάνουν ιεραρχικά σε σχέση με τους άνδρες συναδέλφους τους είναι υποδεέστερες.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 2006, η Βοσνιάδου και η Βαΐου παρουσίασαν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους, η οποία έγινε στα πλαίσια του Προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών για θέματα Φύλου και Ισότητας στο ΕΚΠΑ με τίτλο «Έμφυλες ανισότητες στο επιστημονικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Αθηνών». Η έρευνα τους επικεντρώθηκε στη μελέτη της κατανομής των μελών ΔΕΠ ανά φύλο τμήμα και βαθμίδα από το 1960 μέχρι και το 2004. Τα πορίσματα της έρευνας έδειξαν ότι το έτος 1963/1964 οι γυναίκες μέλη ΔΕΠ του ΕΚΠΑ ήταν μόλις 11, αριθμός που ανταποκρίνεται στο

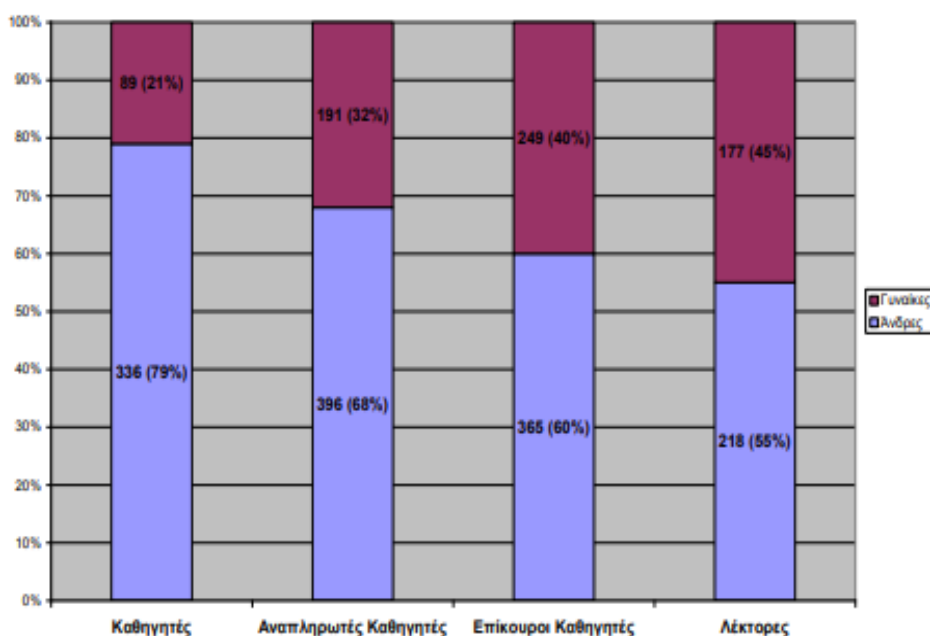
3% των μελών ΔΕΠ συνολικά. Δέκα χρόνια αργότερα, κατά το ακαδημαϊκό έτος 1973/1974 το ποσοστό αυτό σχεδόν διπλασιάστηκε φτάνοντας το 5%, αριθμός που ανταποκρίνεται σε 32 γυναίκες μέλη ΔΕΠ. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η αύξηση της συμμετοχής τους είναι μεν υπαρκτή, αλλά η παρουσία τους επί του συνόλου παραμένει σε μη ικανοποιητικά επίπεδα.

Κατά το ακαδημαϊκό έτος 1980/1981 διαπιστώνεται ουσιαστική άνοδος στη συμμετοχή τους στο ακαδημαϊκό επάγγελμα, αφού οι εργαζόμενες μέλη ΔΕΠ μετρούν περί τα 60 άτομα. Η αντικατάσταση του θεσμού της έδρας από τον ενιαίο φορέα των διδασκόντων το 1982 είχε ως αποτέλεσμα πολλοί εντεταλμένοι επιμελητές και βοηθοί που ήταν κάτοχοι διδακτορικού τίτλου να γίνουν αυτομάτως μέλη ΔΕΠ. Συνεπώς, η εντυπωσιακή αύξηση στον αριθμό των γυναικών που παρουσιάστηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 1983/1984 δικαιολογείται από τη θέσπιση του συγκεκριμένου νόμου, ο οποίος οδήγησε στον τετραπλασιασμό του αριθμού των γυναικών μελών ΔΕΠ στο ΕΚΠΑ το ακαδημαϊκό έτος 1983/1984 αγγίζοντας το 29.5%, δηλαδή τα 285 μέλη. Την επόμενη εικοσαετία, μέχρι το ακαδημαϊκό έτος 2003/2004, το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών στο ΕΚΠΑ αυξήθηκε μόνο κατά 5.5 μονάδες (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Αριθμός των γυναικών μελών ΔΕΠ ανά ακαδημαϊκό έτος ΕΚΠΑ (Βοσνιάδου και Βαΐου, 2006: 7).

Επικεντρώνοντας την προσοχή τους στο ακαδημαϊκό έτος 2003-2004, οι ερευνήτριες διαπίστωσαν, ότι ο αριθμός συμμετοχής των γυναικών μελών ΔΕΠ στα ΑΕΙ της χώρας είναι αντιστρόφως ανάλογος της βαθμίδας στην οποία συμμετέχουν (Πίνακας 3). Συγκεκριμένα, στη βαθμίδα της καθηγήτριας οι γυναίκες αποτελούν μόνο το 21% του συνόλου των καθηγητών, την ίδια στιγμή που στη χαμηλότερη ιεραρχικά βαθμίδα της Λέκτορα αποτελούν το 45% του συνόλου. Επίσης, από την έρευνα γίνεται φανερό, ότι η συμμετοχή των γυναικών μελών ΔΕΠ είναι αυξημένη στις ανθρωπιστικές επιστήμες, ενώ στα θετικά επιστημονικά πεδία τα ποσοστά τους παραμένουν πολύ χαμηλά.

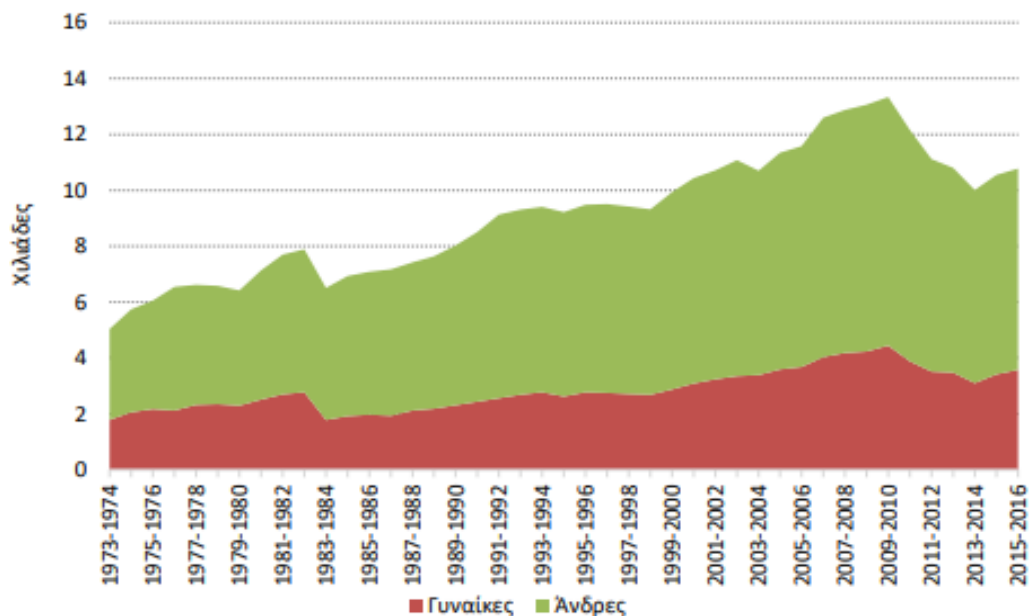
Πίνακας 3. Μέλη ΔΕΠ ανά φύλο και βαθμίδα στο ΕΚΠΑ κατά το ακαδ. έτος 2003/2004.

(Βοσνιάδου και Βαΐου, 2006: 12).

Το 2008 η Μαραγκουδάκη δημοσίευσε εκ νέου έρευνα με τίτλο «Γυναίκες Πανεπιστημιακοί: εξελίξεις και σταθερότητες της θέσης τους στον Ακαδημαϊκό χώρο», εξετάζοντας τις έμφυλες διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στο διδακτικό κι ερευνητικό προσωπικό των ΑΕΙ της χώρας, για το ακαδημαϊκό έτος 2004/2005. Τα ευρήματα της έρευνας κατέληξαν σε τέσσερα πορίσματα, τα οποία δεν παρεκκλίνουν ιδιαίτερα από τα αποτελέσματα της προηγούμενης μελέτης της ερευνήτριας. Σύμφωνα με τη

νέα έρευνα οι γυναίκες πανεπιστημιακοί καταλαμβάνουν μόλις το 28% των θέσεων των μελών ΔΕΠ στα ΑΕΙ της χώρας, ενώ οι άνδρες καταλαμβάνουν το 72% των εδρών αντίστοιχα. Επίσης, το υψηλότερο ποσοστό των γυναικών, το οποίο ανταποκρίνεται στο 60%, εντοπίζεται στις χαμηλότερες ιεραρχικά βαθμίδες των Επίκουρων Καθηγητριών και των Λεκτόρων και το μικρότερο, δηλαδή το 14%, στην υψηλότερη ιεραρχικά βαθμίδα των Καθηγητριών. Επιπρόσθετα, από τη μελέτη προέκυψε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών μελών ΔΕΠ εντοπίζεται κυρίως σε θεωρητικές σχολές, ενώ το μικρότερο σε θετικές και τεχνολογικές σχολές. Τέλος, η ερευνήτρια διαπίστωσε την έντονη απουσία των γυναικών από τις διοικητικές θέσεις στα συλλογικά διοικητικά όργανα, ιδιαίτερα σε επίπεδο πανεπιστημίου και λιγότερο σε επίπεδο σχολών.

Μία από τις πιο πρόσφατες έρευνες πάνω στο ζήτημα της υποεκπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ στα ΑΕΙ της Ελλάδας εξέδωσε το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ) το έτος 2017 με τίτλο «Τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα. Επιπτώσεις της κρίσης και προκλήσεις». Στο πλαίσιο αυτό εξέτασε στοιχεία που αφορούν στην εξέλιξη του αριθμού του διδακτικού προσωπικού των Α.Ε.Ι για την περίοδο 1973/2015 (Πίνακας 4). Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, κατά την περίοδο 1973/2001 οι περισσότεροι άνδρες διδάσκοντες εντοπίζονται στα πεδία των Επιστημών της Υγείας, της Μηχανικής Κατασκευών, των Φυσικών/Μαθηματικών Επιστημών. Από την άλλη πλευρά, κατά το έτος 1973-1974 το 24,1% των γυναικών διδασκουσών εμφανίζεται μαζί με τους άνδρες σε σχολές του πεδίου των Επιστημών Υγείας, με το ποσοστό αυτό να μειώνεται στο 19.3% κατά το έτος 2001/2002. Η παρουσία των γυναικών στις Τέχνες και στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες για τα ίδια χρονικά διαστήματα αυξήθηκε στο 23% από το 14,8%. Αντίστοιχα, η παρουσία των γυναικών στις Φυσικές Επιστήμες και στα Μαθηματικά-Στατιστική περιορίστηκε από το 21,4% στο 11,1%.

Πίνακας 4. Εξέλιξη αριθμού διδακτικού προσωπικού πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, 1973-2015 (ΙΟΒΕ, 2017: 75).

Σύμφωνα με τα δεδομένα που άντλησε η έρευνα για το χρονικό διάστημα από το 2002 ως το 2015 διαπιστώθηκε, ότι οι περισσότεροι από τους άνδρες την περίοδο 2002/2015 δίδασκαν στις πολυτεχνικές σχολές με το ποσοστό τους να παραμένει στα ίδια σχεδόν επίπεδα για το ακαδημαϊκό έτος 2015/2016, δηλαδή στο 21,5%. Επίσης, η παρουσία των ανδρών διδασκόντων στα πεδία των Επιστημών Υγείας ενισχύθηκε, με το ποσοστό τους από το 19,5% το 2002/2003 να ανεβαίνει στο 21,2% το 2015/2016. Αντίθετα, η έρευνα έδειξε ότι στο πεδίο των Φυσικών Επιστημών και στο πεδίο των Μαθηματικών-Στατιστικής η συμμετοχή τους μειώθηκε από 17,1% σε 15,4% για τα αντίστοιχα ακαδημαϊκά έτη.

Στον αντίποδα της έρευνας, το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών μελών ΔΕΠ εντοπίστηκε στο πεδίο των θεωρητικών επιστημών, δηλαδή στο πεδίο των Τεχνών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, με το ποσοστό τους να παρουσιάζει μικρή μείωση από 22,3% σε 19,9%. Έπειτα, το 21,5% των γυναικών εντοπίστηκε στο πεδίο των Επιστημών Υγείας από το αρχικό 18%

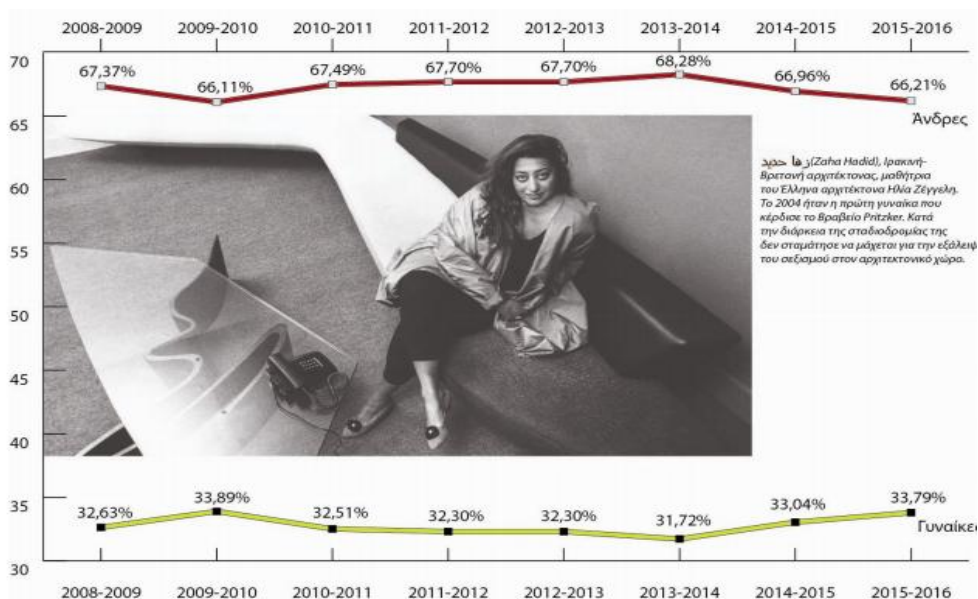
του 2002/2003. Τέλος, το ποσοστό των διδασκουσών στα πεδία των Φυσικών Επιστημών και των Μαθηματικών-Στατιστικής αυξήθηκε ελάχιστα από το 11,8% στο 12,1%. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι η έρευνα έδειξε άνοδο της παρουσίας των γυναικών σε πολυτεχνικές σχολές με το ποσοστό τους να ανέρχεται από το 11,4% το 2002/2003 στο 13,3% το 2015/2016.

Έναν χρόνο αργότερα, στις 07/03/2018 σε άρθρο που δημοσίευσε ο Λακάσας με τίτλο «Μειοψηφία οι καθηγήτριες στα ΑΕΙ στην εφημερίδα «Η Καθημερινή», διαπιστώνεται ότι η υποαντιπροσώπηση του γυναικείου φύλου στο εργατικό δυναμικό του ακαδημαϊκού χώρου δεν έχει αντιμετωπιστεί επαρκώς. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας τη μελέτη της Μουτσίδου, ο Λακάσας ανέδειξε τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες μέλη ΔΕΠ των πανεπιστημίων της χώρας για το 2016.

Σύμφωνα με τη μελέτη, το ποσοστό των ανδρών μελών ΔΕΠ των πανεπιστημίων για το 2016 άγγιξε το 69%, τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών συναδέλφων τους έφτασε μόλις το 31%. Επιπλέον, από τη μελέτη προέκυψε ότι οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται με υψηλά ποσοστά στις θεωρητικές σχολές, στοιχείο το οποίο είναι κοινό σε όλες τις μελέτες που έχουν παρατεθεί μέχρι τώρα. Πιο συγκεκριμένα στις σχολές των Ανθρωπιστικών Επιστημών το ποσοστό των γυναικών μελών ΔΕΠ φτάνει το 45%, έπειτα στις σχολές των Καλών Τεχνών αγγίζει το 40%, στις σχολές των Επιστημών Υγείας σημειώνει 32% και τέλος, στις σχολές των Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών φτάνει στο 28%. Ακόμα χαμηλότερη συμμετοχή παρουσιάζουν οι γυναίκες στις θετικές επιστήμες με 25% και στις πολυτεχνικές σχολές και στις σχολές τεχνολογιών πληροφορικής με 18%.

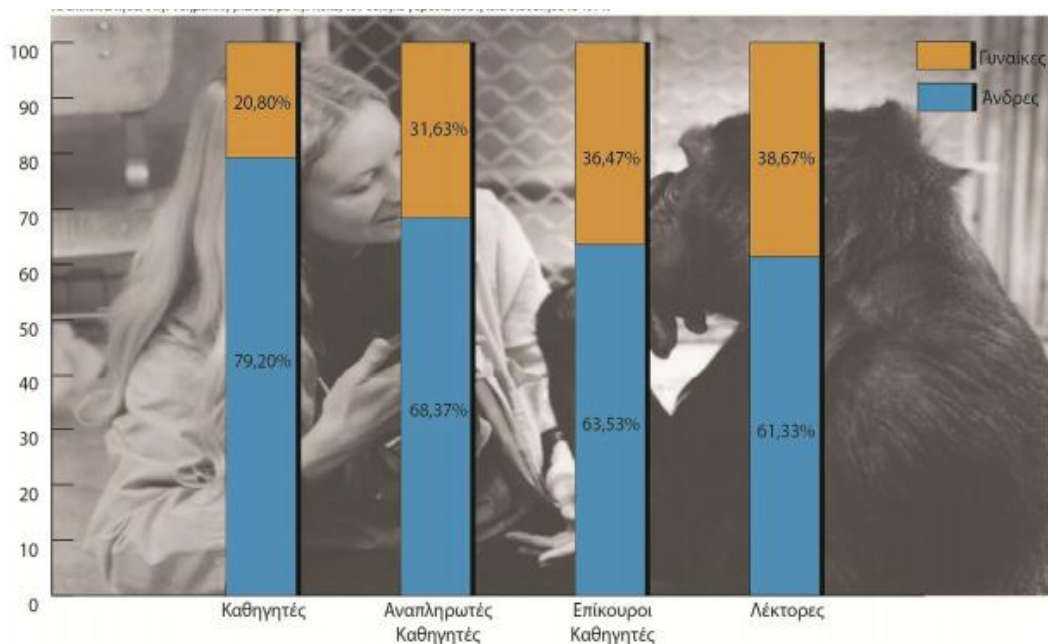
Λίγο αργότερα, στις 3 Μαΐου του 2018, το Παρατηρητήριο της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων ανήρτησε στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα του Ενημερωτικό Σημείωμα με σκοπό μεταξύ άλλων την ανάδειξη των ανισοτήτων σε βάρος των γυναικών κατά την αναρρίχσή τους στις υψηλές βαθμίδες ΔΕΠ. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προσκόμισε η έρευνα για τα ακαδημαϊκά έτη 2008/2009 έως 2015/2016, οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται αισθητά στα μέλη ΔΕΠ των πανεπιστημίων της χώρας. Για το ακαδημαϊκό

έτος 2008/2009 οι άνδρες αποτελούν το 67.37% των μελών ΔΕΠ, ενώ οι γυναίκες μόλις το 32,63% (Πίνακας 5). Για το ακαδημαϊκό έτος 2015/2016 τα στοιχεία σχεδόν συμπίπτουν με αυτά της έρευνας της Μουτσίδου, καθώς τα ποσοστά των ανδρών και των γυναικών μελών ΔΕΠ είναι 66,21% και 33,79% αντίστοιχα (Πίνακας 5).

Πίνακας 5. Ποσοστά Διδακτικού Ερευνητικού Προσωπικού γυναικών και ανδρών στην Ελλάδα για τα ακαδ. έτη 2008/2009 έως 2015/2016 (Παρατηρητήριο Γ.Γ.Ι.Φ., 2018: 9).

Επίσης, όσον αφορά την κατά φύλο κατανομή των μελών ΔΕΠ στις πανεπιστημιακές βαθμίδες, η έρευνα του Παρατηρητηρίου επιβεβαίωσε για άλλη μία φορά τα πορίσματα όλων των προηγούμενων μελετών που έχουν γίνει πάνω στο ζήτημα. Συγκεκριμένα, η έρευνα ανέδειξε την αριθμητική υπεροχή των γυναικών στις χαμηλότερες βαθμίδες κι αντίστοιχα, την ηχηρή απουσία τους στις υψηλές βαθμίδες, όπως φαίνεται και με τα αντίστοιχα ποσοστά στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6. Ποσοστά ΔΕΠ ανά φύλο σε πανεπιστημιακές βαθμίδες της Ελλάδας για τα ακαδ. έτη 2008/2009 έως 2015/2016 (Παρατηρητήριο Γ.Γ.Ι.Φ, 2018: 10).

5.2. Συμπεράσματα

Η απουσία ερευνών που μελετούν τον παράγοντα του φύλου και την επιρροή που ασκεί στην επαγγελματική ανέλιξη των γυναικών στην ιεραρχία του ακαδημαϊκού χώρου είναι εμφανής, καθώς μόνο λίγες μελέτες έχουν πραγματοποιηθεί από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα μέχρι σήμερα στην Ελλάδα.

Παρά τον μικρό αριθμό των ερευνών που μελετούν το ζήτημα της υποεκπροσώπησης του γυναικείου φύλου στην Ανώτατη εκπαίδευση, όλες οι έρευνες, από τις παλαιότερες μέχρι και τις πιο πρόσφατες, καταλήγουν σε κοινά συμπεράσματα αναφορικά με την αριθμητική συμμετοχή και την κινητικότητα που εμφανίζουν οι γυναίκες κατά την αναρρίχησή τους στις βαθμίδες των μελών ΔΕΠ των πανεπιστημίων της Ελλάδας. Κοινή διαπίστωση των παραπάνω ερευνών είναι, ότι οι γυναίκες που συμμετέχουν στο προσωπικό των πανεπιστημίων ως μέλη ΔΕΠ αποτελούν διαχρονικά ισχυρή μειοψηφία σε σχέση με τους άνδρες συναδέλφους τους. Επίσης, σύμφωνα με

τα πορίσματα που παρατέθηκαν διαπιστώνεται, ότι η ανισοκατανομή των μελών ΔΕΠ με βάση το φύλο που πλήττει περισσότερο τις γυναίκες δεν παρουσιάζει παρά ελάχιστη πρόοδο από το 1960 μέχρι και σήμερα. Το φαινόμενο αυτό, ωστόσο δεν δικαιολογείται αν λάβει κανείς υπόψη τις πολύ σημαντικές νομοθετικές ρυθμίσεις που έχουν ψηφιστεί ήδη από τη Μεταπολίτευση με σκοπό την αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων στα επαγγέλματα.

Οι παραπάνω έρευνες, οι οποίες ανέδειξαν το πρόβλημα της χαμηλής παρουσίας των γυναικών μελών ΔΕΠ στα πανεπιστήμια της χώρας αποτελούν το κίνητρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η έρευνα της παρούσας εργασίας. Η νέα έρευνα, η οποία θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο, αποσκοπεί στη διερεύνηση της πορείας του φαινομένου της υποεκπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ των πανεπιστημίων της χώρας και στην ανάδειξη πρόσφατων στοιχείων που αφορούν το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: Έρευνα για τη θέση των γυναικών στο Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό των πανεπιστημίων της Ελλάδας για το ακαδ. έτος 2018/2019

Εισαγωγή

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η πρωτοβουλία της Ηλίου (Στο «Γυναίκες Πανεπιστημιακοί: εξέλιξη της θέσης τους ή στασιμότητα;», 1988) να ερευνήσει τη θέση των γυναικών στο ακαδημαϊκό προσωπικών των ΑΕΙ της χώρας και να αναδείξει το πρόβλημα της υποεκπροσώπησής τους στον πανεπιστημιακό τομέα, άνοιξε τον δρόμο για μεγαλύτερη διερεύνηση του ζητήματος. Όπως αναδείχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, όλες οι έρευνες που έγιναν στον ελλαδικό χώρο από το 1980 και στο εξής τεκμηρίωσαν τη διαχρονικά υποδεέστερη και περιθωριακή παρουσία των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό των ΑΕΙ. Επίσης, επιβεβαίωσαν την αναπαραγωγή και παγίωση όλων εκείνων των καταστάσεων που διαχρονικά επηρεάζουν την επαγγελματική πορεία των γυναικών πανεπιστημιακών.

Η Μαραγκουδάκη (2008 : 240-241) επισημαίνει την ανάγκη συνεχούς επικαιροποίησης και μελέτης όλων εκείνων των ζητημάτων που συνδέονται με την παρουσία και τις εμπειρίες των γυναικών σε θέσεις εξουσίας και κύρους στην εκπαίδευση. Η κατανομή των δύο φύλων στο διδακτικό προσωπικό της Ανώτατης Εκπαίδευσης συμβάλλει: α) στην ανάπτυξη των προσδοκιών των φοιτητών/τριών για την κατάκτηση μιας ανάλογης εργασιακής θέσης μελλοντικά και β) στην ανάπτυξη φιλοδοξιών και στόχων προς την επίτευξη μιας πανεπιστημιακής πορείας (Μαραγκουδάκη, 2003 : 55). Συνεπώς, ο αποκλεισμός των γυναικών από τις θέσεις του διδακτικού προσωπικού των ΑΕΙ και η ισχνή παρουσία τους στις ανώτερες ιεραρχικά βαθμίδες του ακαδημαϊκού επαγγέλματος έχει αρνητικές προεκτάσεις τόσο για τις ίδιες τις ακαδημαϊκούς όσο και για τον φοιτητικό πληθυσμό (Μαραγκουδάκη, 2008 : 241).

Στην συγκεκριμένη εργασία επιχειρείται υπό αυτές τις διαπιστώσεις η διερεύνηση και ο εμπλουτισμός του σχετικού προβληματισμού σε μια ερευνητική προσπάθεια για την ανίχνευση της κατάστασης της υποαντιπροσώπευσης των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό των ΑΕΙ σύμφωνα με τα στοιχεία των ΑΕΙ της χώρας για το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναλυθούν ο σκοπός, οι επιμέρους στόχοι και η μεθοδολογία της έρευνας που υλοποιήθηκε σχετικά με την υποεκπροσώπηση των γυναικών μελών ΔΕΠ στα πανεπιστήμια, ενώ στη συνέχεια θα παρουσιαστούν, θα αναλυθούν και θα ερμηνευτούν τα ευρήματα της έρευνας.

6.1. Το Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό των ΑΕΙ: Εκλογή και εξέλιξη της θέσης

Η διάρθρωση της Ανώτατης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα διακρίνεται σε δύο παράλληλους τομείς: α) στον πανεπιστημιακό τομέα (Πανεπιστήμια, Πολυτεχνεία, Σχολή Καλών Τεχνών), πάνω στον οποίο έχει επικεντρωθεί η παρούσα εργασία και β) στον τεχνολογικό τομέα [Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΤΕΙ), Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (ΑΣΠΑΙΤΕ)] (Νόμος υπ' αριθ. 4009, άρθρο 1¹). Στο ακαδημαϊκό προσωπικό των ΑΕΙ, των Πολυτεχνείων και της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών συμπεριλαμβάνεται το τακτικό Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό (ΔΕΠ) τα μέλη του οποίου αναλαμβάνουν το κύριο μέρος του διδακτικού έργου στα πανεπιστήμια, αλλά και τη διεξαγωγή ερευνών που στόχο έχουν την ανάπτυξη και τον εμπλουτισμό των επιστημονικών αντικειμένων που διδάσκουν (Μαραγκουδάκη, 2003: 61).

---

¹Με τον Νόμο 4610 που ψηφίστηκε στις 07.05.2019 αποφασίστηκαν οι Συνέργειες Πανεπιστημίων και Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΦΕΚ υπ' αριθμ. 4610/07.05.2019, τεύχος 70).

Σύμφωνα με το άρθρο 16 του Νόμου υπ' αριθ. 4009, τα μέλη ΔΕΠ χωρίζονται σε τέσσερις εκπαιδευτικές βαθμίδες: 1) Καθηγητής/-τρια, 2) Αναπληρωτής καθηγητής/Αναπληρώτρια καθηγήτρια, 3) Επίκουρος καθηγητής/Επίκουρη καθηγήτρια και 4) Λέκτορας. Σύμφωνα με το άρθρο 17 του ίδιου νόμου με τίτλο «Προσόντα εκλογής καθηγητών όλων των βαθμίδων» για την επιλογή και τον διορισμό στις θέσεις αυτές βασική προϋπόθεση αποτελεί η κατοχή διδακτορικού διπλώματος και δευτερευόντως λαμβάνονται υπόψη τα προσόντα για την κατάληψη θέσης καθηγητή, συμπεριλαμβανομένης και της διδακτικής ικανότητας. Αυτά καθορίζονται, ανάλογα με τη βαθμίδα, το γνωστικό αντικείμενο της θέσης και τις διδακτικές και ερευνητικές ανάγκες της σχολής, από τον Οργανισμό κάθε ιδρύματος. Η υψηλή ή χαμηλή ιεραρχικά βαθμίδα καθορίζεται, επίσης, από την έκταση, την τεκμηρίωση και την πρωτοτυπία των επιστημονικών δημοσιεύσεων των υποψηφίων (Μαραγκουδάκη, 2003: 61). Σύμφωνα με το άρθρο 18 του Νόμου υπ' αριθ. 4009 με τίτλο «Εκλογή-Εξέλιξη», η επιλογή του καθηγητή ή της καθηγήτριας γίνεται με ανοικτή διαδικασία ύστερα από προκήρυξη θέσης. Για την εξέλιξη τους στις επόμενες βαθμίδες, οι επίκουροι και οι αναπληρωτές καθηγητές και καθηγήτριες έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν την προκήρυξη θέσης στην επόμενη βαθμίδα ύστερα από παραμονή στη βαθμίδα που κατέχουν, οι μεν αναπληρωτές για τέσσερα χρόνια, οι δε επίκουροι καθηγητές για έξι χρόνια. Τέλος, το άρθρο 19 του ίδιου Νόμου με τίτλο «Επιτροπές επιλογής και εξέλιξης καθηγητών», η επιλογή και η εξέλιξη των καθηγητών όλων των βαθμίδων γίνεται από ειδικές επταμελείς επιτροπές, οι οποίες απαρτίζονται από καθηγητές ή ερευνητές πρώτης βαθμίδας ή και από αναπληρωτές καθηγητές ή ερευνητές αντίστοιχης βαθμίδας με επιστημονικό έργο στο ίδιο ή σε σχετικό γνωστικό αντικείμενο με εκείνο της θέσης που θα καλυφθεί ή του υπό εξέλιξη καθηγητή αντίστοιχα.

6.2. Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Στα πλαίσια της φοίτησης στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ανθρωπιστικές Επιστήμες στην Εκπαίδευση» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων παρατηρήθηκε ότι υφίστανται δυσαναλογίες στην αριθμητική αντιπροσώπευση των γυναικών ακαδημαϊκών στο διδακτικό προσωπικό του τμήματος σε σχέση με τους άνδρες συναδέλφους τους, οι οποίες παρατηρούνται και στη βαθμίδα που ιεραρχικά καταλαμβάνουν ως μέλη ΔΕΠ. Με αφορμή την παρατήρηση αυτή, βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας αποτέλεσε η διερεύνηση της παρουσίας και των θέσεων που κατέλαβαν οι γυναίκες ως μέλη ΔΕΠ συγκριτικά με τους άνδρες συναδέλφους τους σε όλα τα πανεπιστήμια της χώρας για το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019 κι επί της ουσίας η μελέτη της εξέλιξης του φαινομένου με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν ήταν τα ακόλουθα:

1. Ποια είναι η κατά φύλο σύνθεση του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού των ΑΕΙ;
2. Ποια είναι η κατά φύλο κατανομή των μελών ΔΕΠ στις τέσσερις ιεραρχικές βαθμίδες;
3. Ποιες σχετικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ως προς τα δύο παραπάνω ζητήματα ανάμεσα σε Παιδαγωγικές Σχολές, Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Σχολές, Σχολές Επιστημών Υγείας, Σχολές Θετικών και Τεχνολογικών Επιστημών, Νομικές Σχολές, Σχολές Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Πολυτεχνικές Σχολές, Περιβαλλοντικές Σχολές, Σχολές Καλών Τεχνών και Σχολές Επιστήμης Φυσικής Αγωγής Αθλητισμού;

Για την ικανοποίηση των τριών στόχων που τέθηκαν, δηλαδή την αποτύπωση των έμφυλων διαφοροποιήσεων που υπάρχουν στο διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό των ελληνικών ΑΕΙ, επιλέχθηκε η μεθοδολογία της έρευνας, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια.

6.3. Μεθοδολογία της έρευνας

Για τη διεξαγωγή της έρευνας πραγματοποιήθηκε συλλογή των σχετικών ποσοτικών δεδομένων, έτσι όπως ίσχυσαν κατά την ακαδημαϊκή χρονιά 2018/2019 στα 20 ΑΕΙ της χώρας:

- Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Πανεπιστήμιο Κρήτης
- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
- Ιόνιο Πανεπιστήμιο
- Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
- Γεωπονικό Πανεπιστήμιο
- Πανεπιστήμιο Πειραιά
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Πανεπιστήμιο Θράκης
- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
- Πανεπιστήμιο Πατρών
- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Πάντειο Πανεπιστήμιο
- Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών
- Πολυτεχνείο Κρήτης
- Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε η καταγραφή και η επεξεργασία των δεδομένων, όπως επίσης, η εξαγωγή ποσοστών και γραφημάτων, η

οποία έγινε μέσω του προγράμματος Microsoft Excel. Έπειτα, η έρευνα ολοκληρώθηκε με την παρουσίαση και την ερμηνεία των δεδομένων και τέλος, εξήχθησαν μία σειρά από συμπεράσματα, όπως προέκυψαν με βάση τα ευρήματα.

Βασικό εργαλείο της έρευνας αποτέλεσαν οι Οδηγοί Σπουδών των πανεπιστημιακών Τμημάτων, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται συνοπτικές ή λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με το πλήθος, τα προσωπικά στοιχεία, την κατάρτιση, το φύλο και τη βαθμίδα των μελών ΔΕΠ που εργάζονται ανά έτος. Οι Οδηγοί Σπουδών έχουν ως απώτερο σκοπό την παροχή αναλυτικών πληροφοριών στον ακαδημαϊκό/φοιτητικό πληθυσμό, αλλά και στο ευρύτερο κοινό σχετικά με τη φοίτηση στο εκάστοτε τμήμα και βρίσκονται δημόσια ανηρτημένοι στη διαδικτυακή ιστοσελίδα του εκάστοτε τμήματος.

Πρέπει να τονιστεί, επίσης, το γεγονός, ότι η έρευνα χρησιμοποίησε ως δεύτερο βασικό εργαλείο καθοδήγησης την τελευταία μελέτη που πραγματοποίησε η ΕΛΣΤΑΤ, η οποία κατέγραψε το διδακτικό προσωπικό που ανήκει σε κάθε τμήμα και διδάσκει σε αυτό κατά φύλο, κατηγορία, εκπαιδευτικό ίδρυμα, σχολή και τμήμα για το ακαδημαϊκό έτος 2015/2016. Συνεπώς, η παρούσα έρευνα κινήθηκε στη βάση των πληροφοριών που παρείχε η ΕΛΣΤΑΤ όσον αφορά το πλήθος και τις ονομασίες των ΑΕΙ της χώρας, αξιοποιώντας, ωστόσο, τα νέα δεδομένα που συλλέχτηκαν για τα μέλη ΔΕΠ των πανεπιστημίων. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί, ότι η νέα έρευνα δεν συμπεριλαμβάνει τα καινούρια Τμήματα που ιδρύθηκαν βάσει του Νόμου 4610/07.05.2019, που αφορά τις Συνέργειες Πανεπιστημίων και Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΦΕΚ υπ' αριθμ. 4610/07.05.2019, τεύχος 70), παρά μόνο εκείνα τα Τμήματα που λειτούργησαν κατά το 2018/2019 πριν από την εντολή συγχώνευσης.

6.4. Παρουσίαση και ερμηνεία δεδομένων

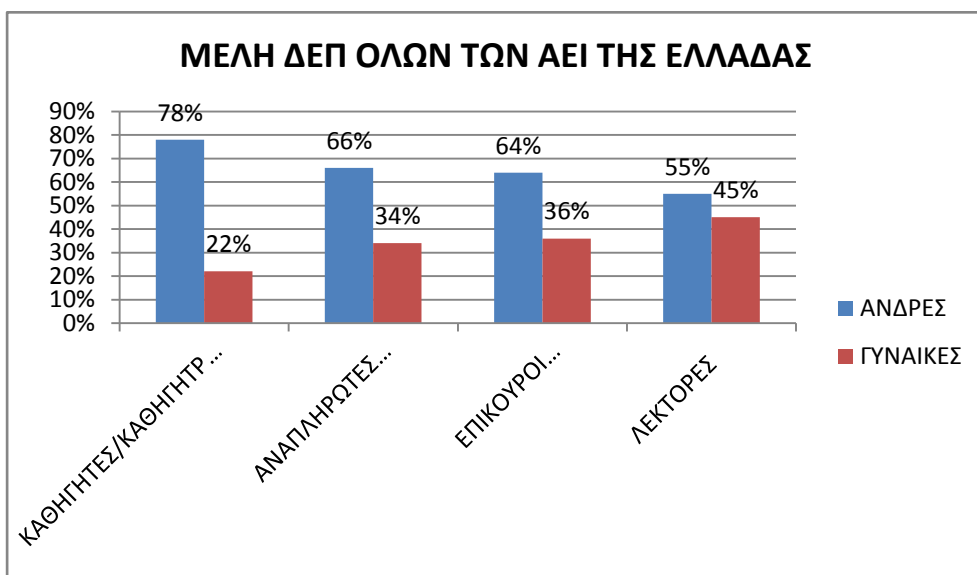
Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η σύνθεση των μελών ΔΕΠ στα 20 ΑΕΙ της Ελλάδας για το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019 είναι 8228 εργαζόμενοι, δηλαδή 2542 λιγότεροι εργαζόμενοι από εκείνους που διετέλεσαν μέλη ΔΕΠ κατά το 2015/2016, σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ. Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 1, μόλις το 31% του γενικού συνόλου (2528 άτομα) αποτελείται από γυναίκες, ενώ το υπόλοιπο 69% (5700 άτομα) αποτελείται από άνδρες μέλη ΔΕΠ.

Γράφημα 1. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στα 20 ΑΕΙ της Ελλάδας για το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019.

Τα στατιστικά στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα επιβεβαιώνουν την άποψη που αναπτύσσεται καθ' όλη την εξέλιξη της παρούσας εργασίας, ότι δηλαδή, ακόμη και στον 21^ο αιώνα οι έμφυλες διακρίσεις στον εργασιακό τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης είναι πρόδηλες, αλλά σχετικά μειωμένες σε σχέση με το παρελθόν. Προχωρώντας βαθύτερα στις βαθμίδες που καταλαμβάνουν τα μέλη ΔΕΠ όλων των Τμημάτων της χώρας, οι δυσαναλογίες ανάμεσα στα ποσοστά των ανδρών και των γυναικών πανεπιστημιακών σταδιακά αυξάνονται.

Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας στο Γράφημα 2 τη χαμηλότερη ιεραρχικά βαθμίδα του Λέκτορα, παρουσιάζεται, ότι οι άνδρες καταλαμβάνουν περισσότερες από τις μισές θέσεις με ποσοστό 55%, σε αντίθεση με τις γυναίκες που καλύπτουν το υπόλοιπο 45%. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα μεγαλώνει κατά τη μετάβαση στην αμέσως επόμενη βαθμίδα του Επίκουρου καθηγητή, καθώς διαφαίνεται μια αισθητή αύξηση στα ποσοστά των ανδρών, οι οποίοι καταλαμβάνουν το 64% των θέσεων. Αντίθετα, τα ποσοστά των γυναικών παρουσιάζουν αισθητή μείωση, καθώς καταλαμβάνουν μόλις το 36% των συνολικών θέσεων. Στη δεύτερη υψηλότερη βαθμίδα των Αναπληρωτών καθηγητών οι άνδρες πλέον φαίνεται να καλύπτουν περισσότερα από τα 2/3 των θέσεων εργασίας, ενώ οι γυναίκες περιορίζονται στο υπόλοιπο 1/3 του προσωπικού. Η διαφορά στην κατανομή των δύο φύλων στις τέσσερις βαθμίδες γίνεται περισσότερο αισθητή στην πρώτη και πιο ισχυρή βαθμίδα, αυτή του Καθηγητή, όπου οι άνδρες αγγίζουν το 78% του διδακτικού προσωπικού, ενώ οι γυναίκες καλύπτουν μόλις το 22%.

Γράφημα 2. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξαν, επίσης, τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την κατά φύλο κατανομή των μελών ΔΕΠ σε σχολές θεωρητικών επιστημών και σε σχολές θετικών επιστημών. Πιο συγκεκριμένα, για την καλύτερη δυνατή ανάλυση και αξιολόγηση των δεδομένων, προτιμήθηκε να κατηγοριοποιηθούν τα Τμήματα, των οποίων το γνωστικό αντικείμενο είναι αν όχι συναφές, αλλά τουλάχιστον σχετικό.

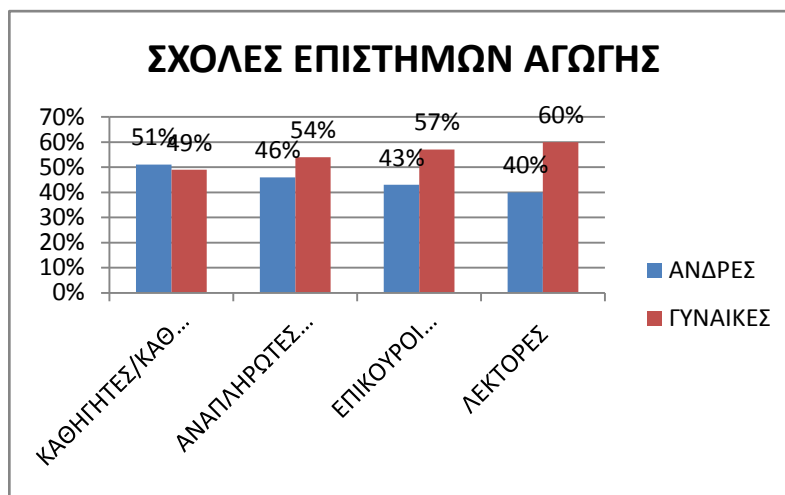
Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που εξήχθησαν, στις Σχολές των Επιστημών Αγωγής όλης της χώρας, οι γυναίκες μέλη ΔΕΠ παρουσιάζουν ένα μικρό προβάδισμα με ποσοστό 53% έναντι των ανδρών, των οποίων των ποσοστό είναι στο 47% (Γράφημα 3). Πιο συγκεκριμένα, η διαφορά στο πλήθος των γυναικών και των ανδρών στη βαθμίδα του Λέκτορα αγγίζει το 20%, καθώς οι γυναίκες συγκεντρώνουν ποσοστό 60%, ενώ οι άνδρες συγκεντρώνουν ποσοστό 40%. Ανεβαίνοντας στις επόμενες δύο βαθμίδες η διαφορά αυτή μειώνεται σταθερά με τους άνδρες να κερδίζουν σταδιακά περισσότερες θέσεις έναντι των γυναικών μελών ΔΕΠ.

Γράφημα 3. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις Σχολές Επιστημών Αγωγής για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Τελικά στη βαθμίδα του Καθηγητή, το ποσοστό των ανδρών ξεπερνάει το ποσοστό των γυναικών, φτάνοντας το 51%, ενώ το ποσοστό των γυναικών βρίσκεται πολύ κοντά, δηλαδή στο 49%. Στην ουσία, η κατάληψη των θέσεων

με βάση το φύλο των μελών ΔΕΠ, τουλάχιστον στις τρεις υψηλότερες βαθμίδες των Παιδαγωγικών Σχολών δεν εμφανίζει σπουδαίες διαφοροποιήσεις, όπως φαίνεται και στο Γράφημα .

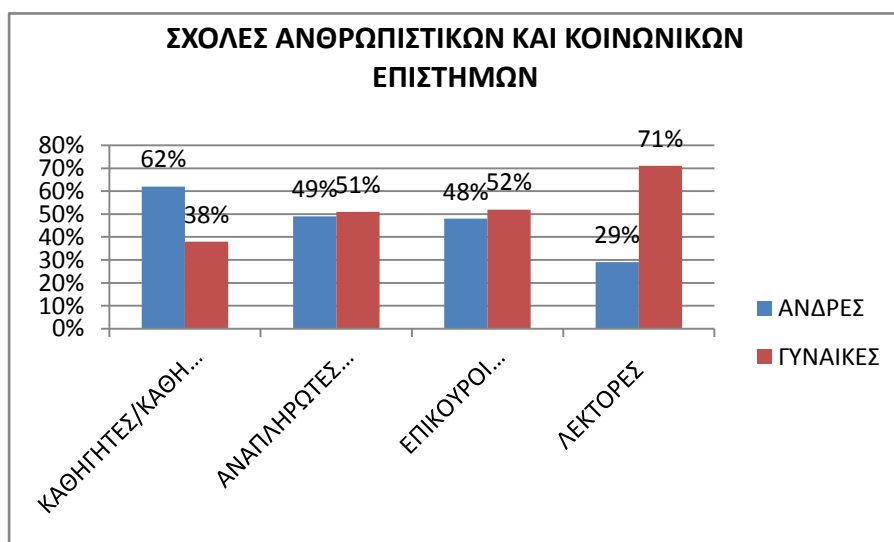
Γράφημα 4. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Επιστημών Αγωγής ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Αντίθετα, στις Σχολές Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών(συμπεριλαμβάνονται Τμήματα ξενης/ελληνικής Φιλολογίας, Κοινωνιολογίας, Ψυχολογίας, Θεολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Διεθνών κι Ευρωπαϊκών σπουδών κ.λπ), τα ευρήματα παρουσιάζουν μια πολύ ιδιόμορφη εικόνα. Παρ' όλο που, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 5, δεν υφίσταται έντονη ανισοκατανομή με βάση το φύλο, αφού το σύνολο των γυναικών μελών ΔΕΠ είναι 48% και το σύνολο των ανδρών συναδέλφων τους είναι 52%, οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα φύλα καθίστανται εντονότερες στην κατάληψη συγκεκριμένων θέσεων. Στο Γράφημα 6 αναδεικνύεται, ότι μόνο στις βαθμίδες του Καθηγητή και του Λέκτορα υφίσταται σημαντική διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα. Συγκεκριμένα, στη βαθμίδα του Καθηγητή, οι άνδρες υπερέχουν των γυναικών με ποσοστό 62% έναντι του ποσοστού των γυναικών που είναι το 38%. Στη βαθμίδα του Λέκτορα, επίσης, η ψαλίδα ανοίγει περισσότερο με τους άνδρες αυτή τη φορά να καταλαμβάνουν το μικρότερο ποσοστό (29%)

και τις γυναίκες να καταλαμβάνουν το υψηλότερο ποσοστό (79%). Όπως είναι εμφανές και στο Γράφημα 7, η γραμμική αναπαράσταση των ποσοστών δείχνει, ότι η παρουσία των δύο φύλων ισορροπεί μονάχα στις δύο ενδιάμεσες βαθμίδες του Αναπληρωτή και του Επίκουρου καθηγητή. Στη βαθμίδα του Λέκτορα οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά και στη βαθμίδα του Καθηγητή χαμηλότερα, ενώ οι άνδρες εμφανίζουν αντιστρόφως ανάλογη πορεία.

Γράφημα 5. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις Σχολές Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών για το ακαδ. έτος 2018/2019.

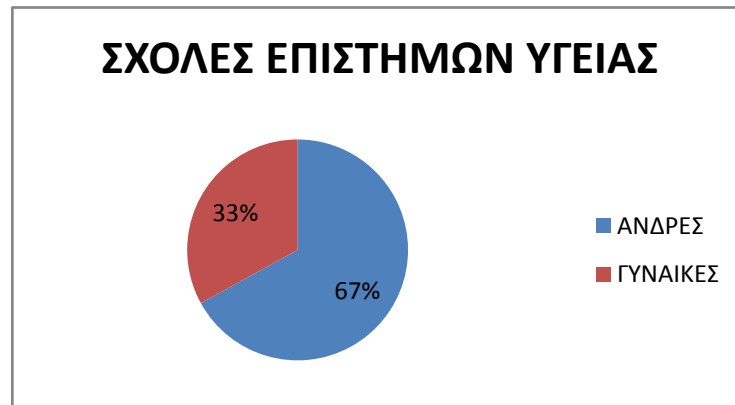

Γράφημα 6. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις Σχολές Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Γράφημα 7. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Αντίθετα με τις προηγούμενες σχολές, στις Σχολές Επιστημών Υγείας (συμπεριλαμβάνονται Τμήματα Ιατρικής Κτηνιατρικής, Οδοντιατρικής, Φαρμακευτικής κ.λπ), η παρουσία των γυναικών είναι αισθητά μειωμένη. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες μέλη ΔΕΠ των Ιατρικών Σχολών αποτελούν μόλις το 33% του συνολικού προσωπικού, ενώ οι άνδρες αποτελούν το 67% (Γράφημα 8).

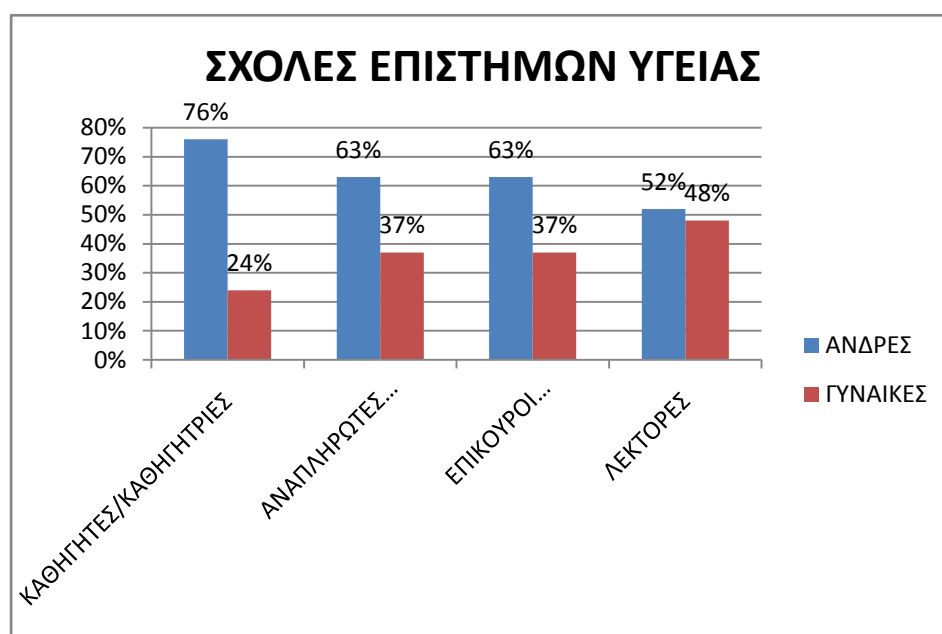

Γράφημα 8. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις Σχολές Επιστημών Υγείας για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Εξετάζοντας και τις βαθμίδες των μελών ΔΕΠ (Γράφημα 9) φαίνεται, ότι η χαμηλή αντιπροσώπευση των γυναικών είναι ορατή και στα τέσσερα επίπεδα, με εξαίρεση τη βαθμίδα του Λέκτορα, όπου τα ποσοστά των

γυναικών αν και μικρότερα των ανδρών, τα προσιδιάζουν αρκετά. Τόσο στη βαθμίδα του Επίκουρου όσο και στη βαθμίδα του Αναπληρωτή, οι γυναίκες μέλη ΔΕΠ καταλαμβάνουν ποσοστό της τάξεως του 37%, τη στιγμή που οι άνδρες συνάδελφοί τους αποτελούν το 63% της εκάστοτε βαθμίδας. Ακόμα μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα διαπιστώνεται κατά την μετάβασή τους στην πρώτη ιεραρχικά βαθμίδα, όπου πλέον το ποσοστό των γυναικών έχει μειωθεί δραματικά στο 24%, ενώ το ποσοστό των ανδρών έχει εκτιναχθεί στο 76%.

Γράφημα 9. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Επιστημών Αγωγής ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

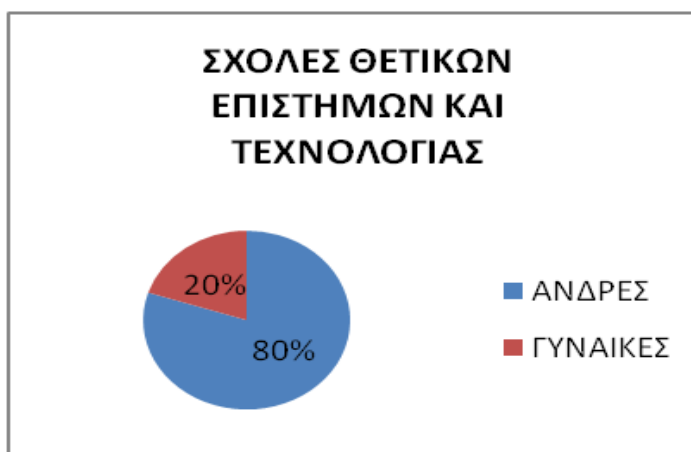
Όπως δείχνει και το Γράφημα 10, η παρουσία των γυναικών μελών ΔΕΠ στις Σχολές Επιστημών Υγείας διαγράφει μια καθοδική πορεία κατά την εξέλιξη τους στην πυραμίδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, ενώ η ανδρική παρουσία εντείνεται όσο ανεβαίνουν βαθμίδες.

Παραπλήσια αποτελέσματα με τα παραπάνω εξήχθησαν και από τις σχολές Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας (συμπεριλαμβάνονται Τμήματα Βιολογίας, Μαθηματικών, Φυσικής, Χημείας, Πληροφορικής κ.λπ).

Γράφημα 10. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Επιστημών Υγείας ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Όπως διαπιστώνεται και από το Γράφημα 11, οι άνδρες μέλη ΔΕΠ αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα στις Σχολές Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας, με ποσοστό 80%, αφήνοντας πίσω τις γυναίκες συναδέλφους τους με ποσοστό 20%.

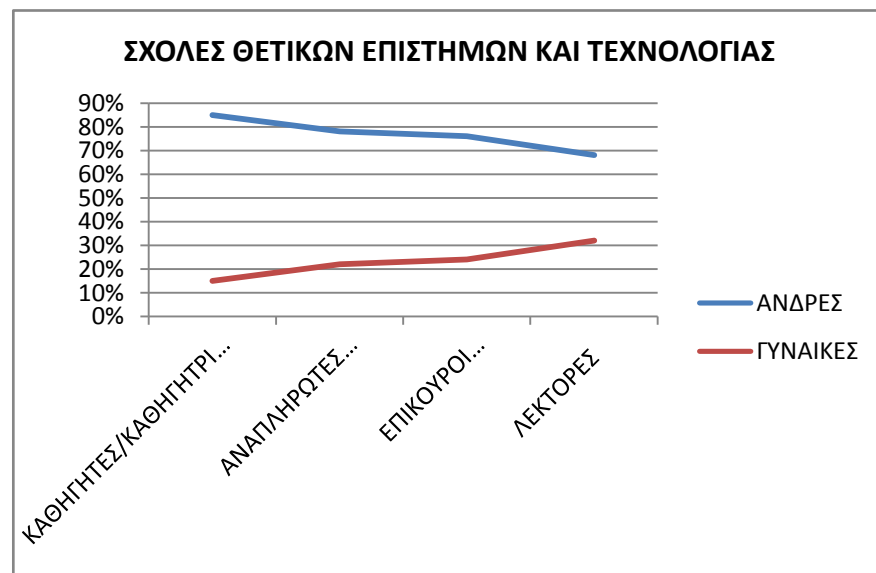
Γράφημα 11. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις Σχολές Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Πιο συγκεκριμένα, οι άνδρες Λέκτορες αποτελούν το 68%, ενώ οι γυναίκες συναδέλφοί τους μόλις το 32%. Όσο ανεβαίνουν οι βαθμίδες, η παρουσία των γυναικών μειώνεται, ενώ η αντίστοιχη των ανδρών αυξάνεται, με αποτέλεσμα στην πρώτη βαθμίδα του καθηγητή οι γυναίκες να αποτελούν

μόλις το 15% των μελών ΔΕΠ, ενώ οι άνδρες να αποτελούν το 85% (Γράφημα 12). Η επιβλητική παρουσία των ανδρών απέναντι στις γυναίκες γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρη στο Γράφημα 13, όπου φαίνεται ότι οι γραμμές πορείας ανάμεσα στα δύο φύλα, όχι μόνο δεν συγκλίνουν σε καμία βαθμίδα, αλλά οι τιμές τους παρουσιάζουν ιδιαίτερη απόσταση μεταξύ τους.

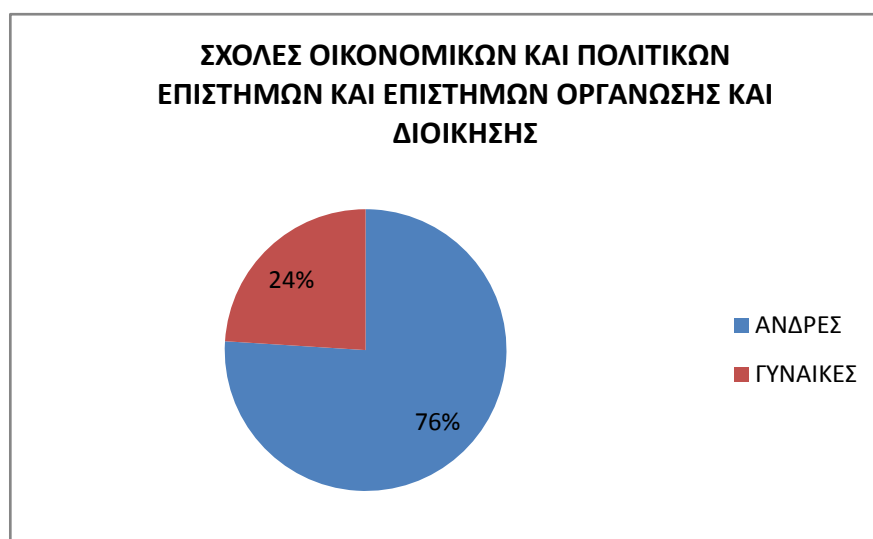

Γράφημα 12. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Γράφημα 13. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

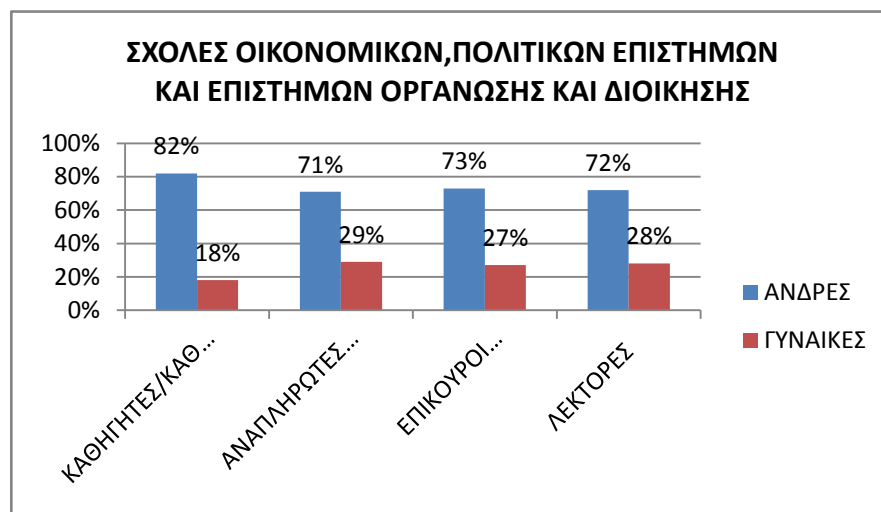
Μελετώντας τα στοιχεία που προέκυψαν από τις Σχολές Οικονομικών Επιστημών, Πολιτικών Επιστημών και Επιστημών Οργάνωσης και Διοίκησης (συμπεριλαμβάνονται Τμήματα Οικονομικών, Πολιτικών, Διοίκησης, Μάρκετινγκ, Επικοινωνίας κ.λπ) διαπιστώνεται ξανά, ότι οι άνδρες κυριαρχούν στον εργασιακό ακαδημαϊκό χώρο έναντι των γυναικών στον ίδιο βαθμό με τις προηγούμενες σχολές. Κυμαινόμενοι στα ίδια σχεδόν ποσοστά, οι άνδρες μέλη ΔΕΠ καλύπτουν το 76% του συνολικού προσωπικού, ενώ οι γυναίκες περιορίζονται στο 24% (Γράφημα 14).

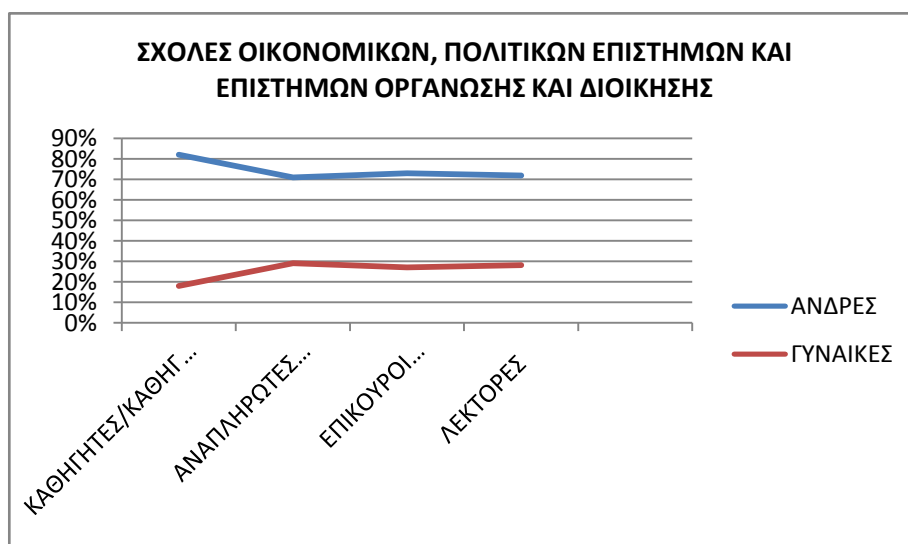
Γράφημα 14. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις σχολές Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών και Επιστημών Οργάνωσης και Διοίκησης για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Οι διαφοροποιήσεις στην κατά φύλο κατανομή των μελών ΔΕΠ γίνονται εμφανείς σε όλες ανεξαιρέτως τις καθηγητικές βαθμίδες (Γράφημα 15). Τα ποσοστά των γυναικών μελών ΔΕΠ διατηρούν μια σταθερά χαμηλή πορεία σε όλες τις βαθμίδες και κυμαίνονται από 18% στη βαθμίδα του Λέκτορα και φτάνουν έως το 28% στη βαθμίδα του Καθηγητή.

Αντίθετα, τα ποσοστά των ανδρών μελών ΔΕΠ διατηρούν μια σταθερά ανοδική πορεία, η οποία κυμαίνεται από 72% στη βαθμίδα του Λέκτορα και κλιμακώνεται στο 82% στη βαθμίδα του Καθηγητή. Το μεγαλύτερο χάσμα ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες μέλη ΔΕΠ διαπιστώνεται, όπως δείχνει και το Γράφημα 16 στη γραμμική αναπαράσταση, στην βαθμίδα του Καθηγητή, με τη διαφορά ανάμεσά τους να αγγίζει το 64%.

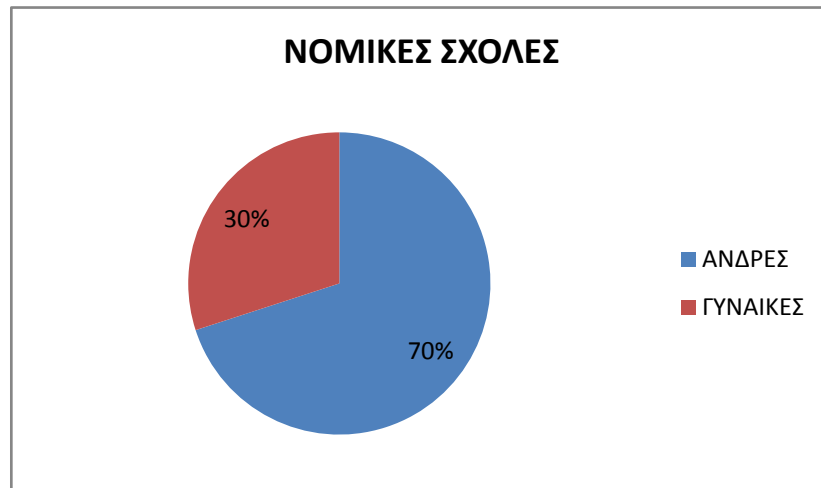

Γράφημα 15. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών και Επιστημών Οργάνωσης και Διοίκησης ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

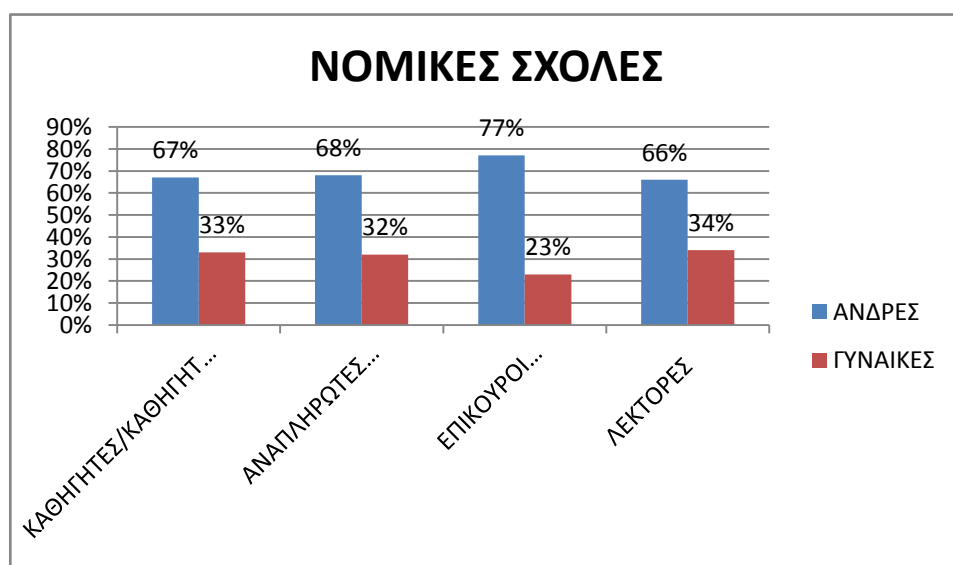
Γράφημα 16. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών και Επιστημών Οργάνωσης και Διοίκησης ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Παρόλο που θα περίμενε κανείς, ότι στις Νομικές Σχολές, των οποίων τα Τμήματα έχουν περισσότερο θεωρητικό υπόβαθρο, η παρουσία των γυναικών μελών ΔΕΠ θα είναι ενισχυμένη, ωστόσο η έρευνα έδειξε, ότι το περασμένο έτος αποτέλεσαν μόλις το 30% του διδακτικού προσωπικού, σε αντίθεση με τους άνδρες οι οποίοι κάλυψαν το υπόλοιπο 70% (Γράφημα 17).

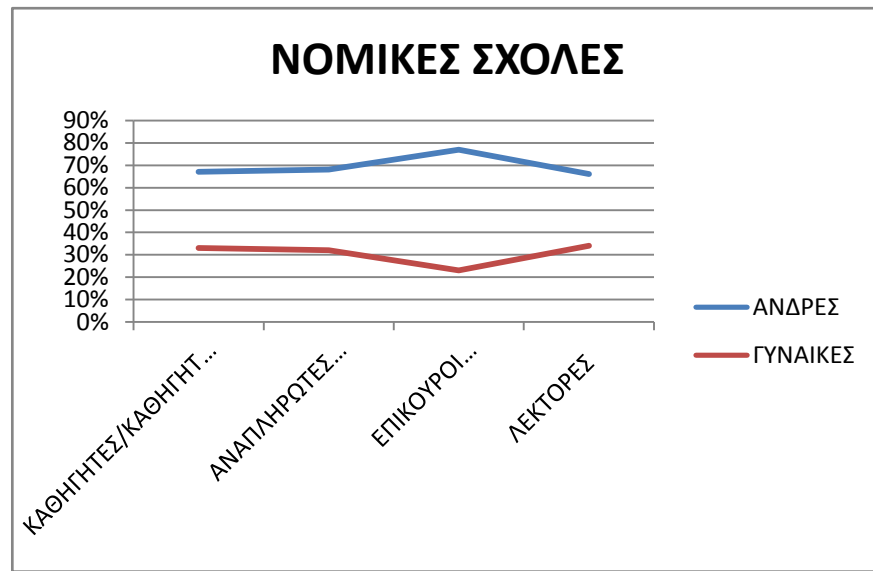
Γράφημα 17. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις Νομικές Σχολές για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Εξετάζοντας πιο λεπτομερώς τον κάθετο διαχωρισμό των μελών ΔΕΠ στις Νομικές σχολές διαπιστώνεται, ότι τα ποσοστά των ανδρών διατηρούνται υψηλά και τα αντίστοιχα των γυναικών διατηρούνται σε χαμηλά επίπεδα (Γράφημα 18). Πιο συγκεκριμένα, στη βαθμίδα του Καθηγητή, του Αναπληρωτή Καθηγητή και του Λέκτορα τα ποσοστά των ανδρών είναι σταθερά μεγάλα, φτάνοντας το 67%, το 68% και το 66% αντίστοιχα, μη παρουσιάζοντας ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις. Για τις ίδιες βαθμίδες, τα ποσοστά των γυναικών ανταποκρίνονται στο 33%, 32% και 34% αντίστοιχα, είναι δηλαδή σταθερά χαμηλά σε σχέση με εκείνα των ανδρών.

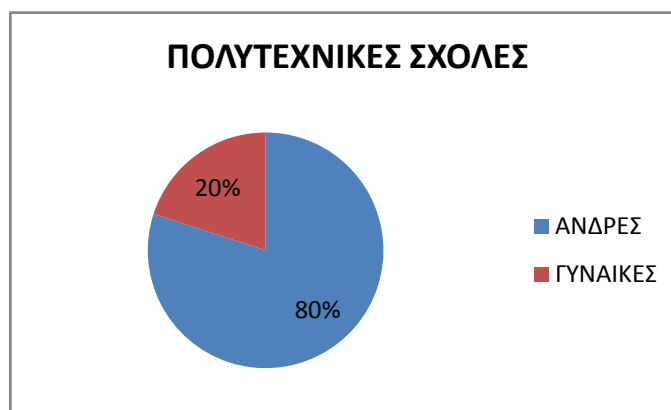
Γράφημα 18. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις Νομικές σχολές ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Αντίθετα, οι άνδρες συγκεντρώνονται κατά πλειοψηφία στη βαθμίδα του Επίκουρου καθηγητή, αγγίζοντας το 77% του συνολικού προσωπικού, ενώ για την ίδια βαθμίδα οι γυναίκες σημειώνουν το χαμηλότερο ποσοστό συγκέντρωσής τους, το οποίο φτάνει το 23%. Το παράδοξο αυτό είναι ακόμα πιο εμφανές σε γραμμική αναπαράσταση των ποσοσטיαίων αριθμητικών στοιχείων που προαναφέρθηκαν (Γράφημα 19).

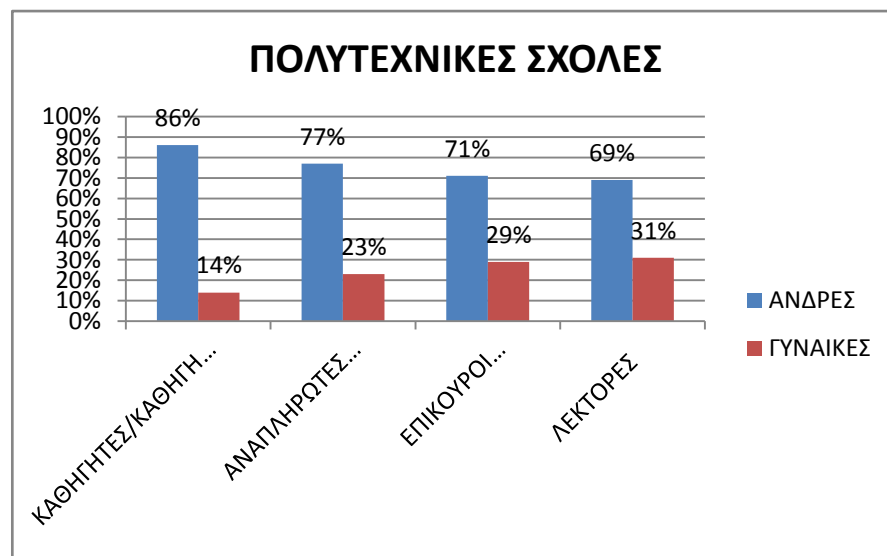
Γράφημα 19. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις Νομικές σχολές ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Στις Πολυτεχνικές Σχολές, δεδομένου ότι τα Πολυτεχνεία είναι διαχρονικά ένας ανδροκρατούμενος χώρος, οι γυναίκες πανεπιστημιακοί για το έτος 2018-2019 συγκεντρώνουν το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό του 20% των μελών ΔΕΠ (Γράφημα 20).

Γράφημα 20. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις Πολυτεχνικές Σχολές για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Συγκεκριμένα, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στις θέσεις που καταλαμβάνουν φαίνεται και στο Γράφημα 21, πως η πλειοψηφία των γυναικών συγκεντρώνεται στις κατώτερες βαθμίδες: 31% στη βαθμίδα του Λέκτορα και 29% στη βαθμίδα του Επίκουρου Καθηγητή. Στη βαθμίδα του Αναπληρωτή καθηγητή το ποσοστό των γυναικών είναι 23%, ενώ στη βαθμίδα του Καθηγητή ο αριθμός αυτός μειώνεται κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες, φτάνοντας το 14%, τη στιγμή που το ποσοστό των ανδρών αγγίζει το 86%.

Γράφημα 21. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις Πολυτεχνικές σχολές ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Όπως αποτυπώνεται και γραμμικά στο Γράφημα 22, η παρουσία του γυναικείου φύλου στο διδακτικό προσωπικό των Πολυτεχνείων είναι υπαρκτή, αλλά αδύναμη και ισχυροποιείται ελαφρώς κατά την μετάβαση στις κατώτερες ιεραρχικά βαθμίδες, ενώ για τους άνδρες τα ποσοστά ενισχύονται κατά τη μετάβασή τους στις ανώτερες ιεραρχικά βαθμίδες.

Λίγο καλύτερη εικόνα παρουσιάζει η θέση των γυναικών μελών ΔΕΠ στις Περιβαλλοντικές Σχολές (συμπεριλαμβάνονται Τμήματα Περιβάλλοντος, Φυτικής Παραγωγής, Γεωγραφίας, επιστημών της θάλασσας κ.λπ). Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας το 29% των μελών ΔΕΠ στις Περιβαλλοντικές

Σχολές για το 2018/2019 είναι γυναίκες, ενώ το 71% αποτελούν οι άνδρες (Γράφημα 23).

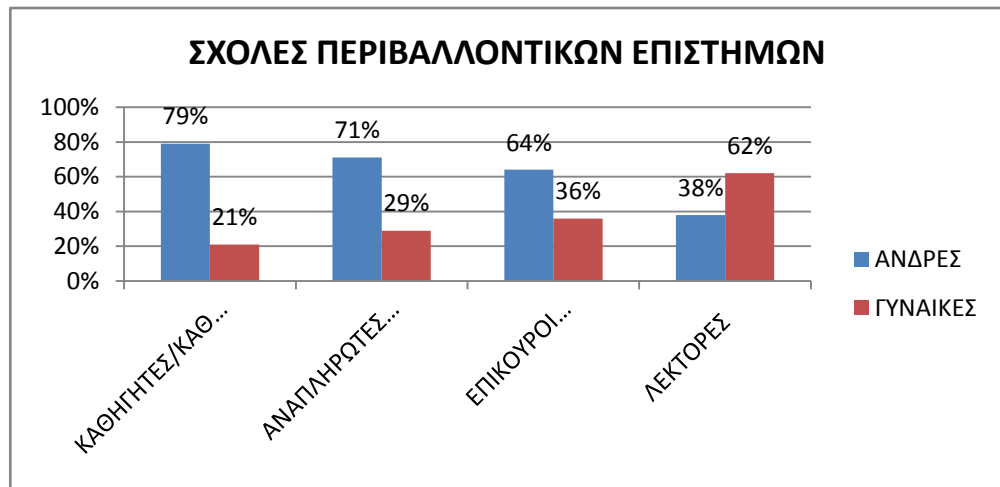
Γράφημα 22. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις Πολυτεχνικές σχολές ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

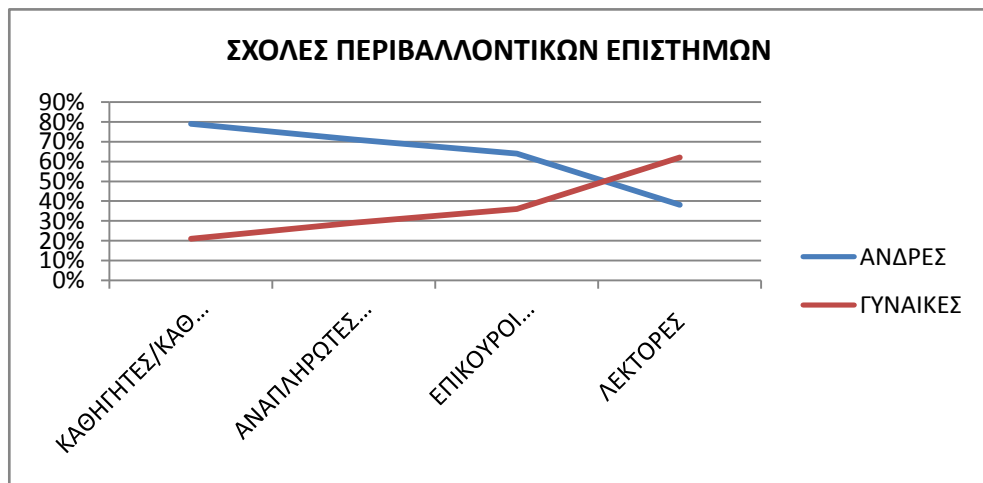
Γράφημα 23. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις σχολές Περιβαλλοντικών Επιστημών για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Η ισχυρή παρουσία των ανδρών αποτυπώνεται στις δύο υψηλότερες ιεραρχικά βαθμίδες, με τα ποσοστά τους να φτάνουν το 71% στη βαθμίδα του αναπληρωτή και το εξαιρετικά υψηλό 79% στη βαθμίδα του Καθηγητή. Στην αμέσως χαμηλότερη βαθμίδα, του Επίκουρου Καθηγητή, οι άνδρες αποτελούν το 64%, ενώ οι γυναίκες συνάδελφοί τους είναι σχεδόν οι μισές από αυτούς, καλύπτοντας το 36%. Στη βαθμίδα του Λέκτορα, όμως, τα

ποσοστά αντιστρέφονται για τις γυναίκες, οι οποίες καταλαμβάνουν το 62% των θέσεων, ενώ οι άνδρες καταλαμβάνουν το υπόλοιπο 38% (Γράφημα 24).

Γράφημα 24. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Περιβαλλοντικών Επιστημών ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Γράφημα 25. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλο σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Περιβαλλοντικών Επιστημών ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

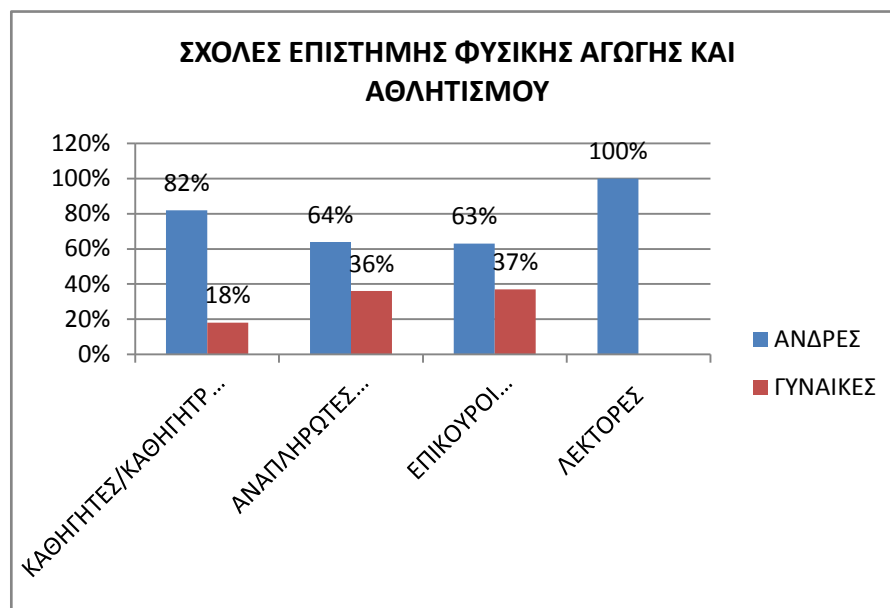
Όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, έτσι κι εδώ αναπαριστάται και με γραμμική μέθοδο η βαθμιαία αύξηση των ποσοστών των γυναικών από την υψηλότερη προς τη χαμηλότερη βαθμίδα, όπως και η βαθμιαία αυξανόμενη πορεία των ανδρικών ποσοστών από τη χαμηλότερη προς την υψηλότερη βαθμίδα (Γράφημα 25).

Όσον αφορά τις σχολές Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, η έμφυλη κατανομή των μελών ΔΕΠ δεν αποκλίνει ιδιαίτερα από τα στοιχεία που παρατέθηκαν στην προηγούμενη κατηγορία. Συγκεκριμένα, από την έρευνα προέκυψε ότι οι γυναίκες πανεπιστημιακοί αποτελούν το 29%, ενώ οι άνδρες πανεπιστημιακοί το 71% του διδακτικού προσωπικού (Γράφημα 26).

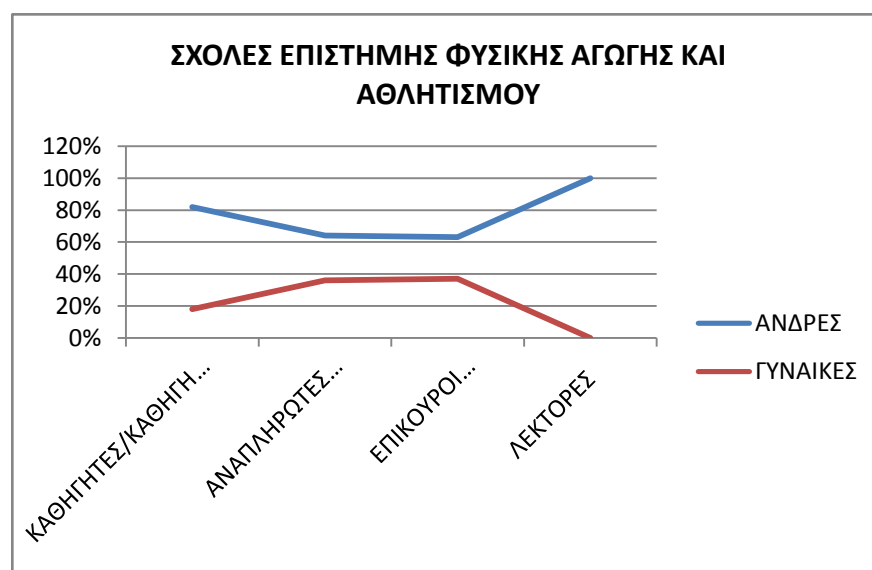

Γράφημα 26. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις σχολές Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον στην περίπτωση των σχολών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού είναι το γεγονός ότι για το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019 δεν διετέλεσε καμία γυναίκα Λέκτορας. Αντίθετα, στη βαθμίδα του Επίκουρου Καθηγητή, οι γυναίκες αποτέλεσαν το 37% των μελών ΔΕΠ, ενώ οι άνδρες το 63%. Παρόμοια ποσοστά και για τα δύο φύλα εντοπίστηκαν και στη βαθμίδα του Αναπληρωτή Καθηγητή. Ωστόσο, στη βαθμίδα του Καθηγητή, η παρουσία των γυναικών μειώνεται κατακόρυφα στο μισό, πέφτοντας στο 18%, τη στιγμή που η παρουσία των ανδρών αυξάνεται σχεδόν κατά 20 μονάδες φτάνοντας το 82% (Γράφημα 27). Οι ακραίες αυτές διαφοροποιήσεις στην πρώτη και στην τελευταία ιεραρχικά βαθμίδα των μελών ΔΕΠ αποτυπώνονται ιδανικά στο Γράφημα 28 με τη μορφή γραμμικής αναπαράστασης.

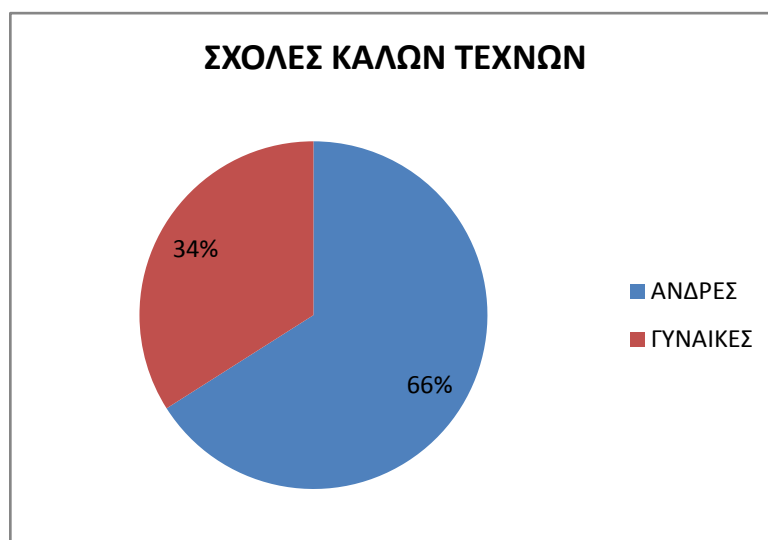
Γράφημα 27. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Γράφημα 28. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Τέλος, στην κατηγορία των Καλών Τεχνών εμφανίζονται τα υψηλότερα σε σχέση με τις προηγούμενες κατηγορίες ποσοστά των γυναικών

μελών ΔΕΠ. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες που δίδαξαν κατά το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019 στις Σχολές Καλών Τεχνών της χώρας αποτέλεσαν το 34% των μελών ΔΕΠ, ενώ οι άνδρες συνάδελφοί τους αποτέλεσαν το 66% του συνολικού διδακτικού προσωπικού (Γράφημα 29).

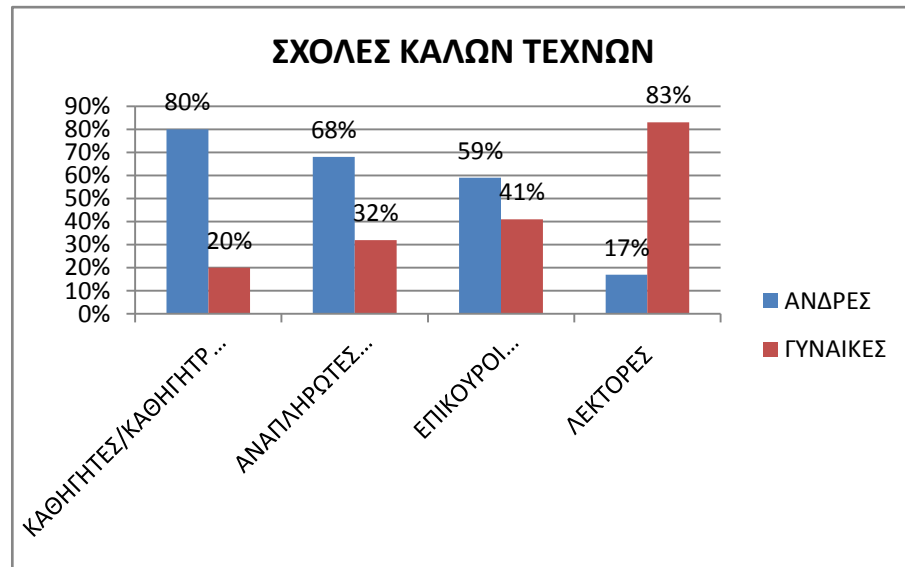

Γράφημα 29. Κατά φύλο σύνθεση των μελών ΔΕΠ στις σχολές Καλών Τεχνών για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Όσον αφορά τον κάθετο διαχωρισμό τους στις τέσσερις βαθμίδες, τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι το 83% των μελών είναι γυναίκες Λέκτορες, ενώ το αντίστοιχο 80% είναι άνδρες Καθηγητές. Επίσης, οι Αναπληρώτριες Καθηγήτριες αποτελούν το 32% του συνόλου των Αναπληρωτών, ενώ οι άνδρες έχουν σχεδόν το διπλάσιο ποσοστό από αυτό των γυναικών. Τέλος, Στη βαθμίδα του Επίκουρου Καθηγητή, η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα κλείνει περίπου στις 20 μονάδες, με τις γυναίκες ακαδημαϊκούς να συγκεντρώνουν ποσοστό 41%, ενώ οι άνδρες συνάδελφοί τους να συγκεντρώνουν ποσοστό 59% (Γράφημα 30).

Παρά το γεγονός ότι οι Σχολές των Καλών Τεχνών έχουν θεωρητικό χαρακτήρα, τα ποσοστά που παρατέθηκαν σε συνδυασμό με τη γραμμική αναπαράσταση της θέσης των γυναικών και των ανδρών μελών ΔΕΠ στις σχολές αυτές (Γράφημα 31) αποδεικνύουν την ήδη επιβεβαιωμένη

διαπίστωση, ότι οι άνδρες καταλαμβάνουν στην πλειονότητά τους τις καθηγητικές έδρες, ενώ οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλά ποσοστά στις έδρες των Λεκτόρων.

Γράφημα 30. Κατά φύλο σύνθεση και κατανομή των μελών ΔΕΠ στις σχολές Καλών Τεχνών ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

Γράφημα 31. Γραμμική αναπαράσταση της κατά φύλου σύνθεσης και κατανομής των μελών ΔΕΠ στις σχολές Καλών Τεχνών ανά βαθμίδα για το ακαδ. έτος 2018/2019.

6.5. Συμπεράσματα

Σε σχέση με παλαιότερα δεδομένα, αν και θα λέγαμε ότι οι θέσεις των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημίων έχουν πολλαπλασιαστεί αισθητά, η ταυτόχρονη αύξηση του αριθμού των γυναικών στην Ανώτατη Εκπαίδευση σε συνδυασμό με την ίδρυση νέων πανεπιστημίων και τμημάτων σχολών που είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των θέσεων εργασίας, στην πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται στον αριθμό των εκπροσώπων γυναικών πανεπιστημιακών. Αντίθετα, τα στοιχεία που προκύπτουν από τις έρευνες που έχουν γίνει διαχρονικά, αλλά και από την παρούσα έρευνα αποδεικνύουν, ότι οι άνδρες διατηρούν ένα σημαντικό αριθμητικό προβάδισμα σε σχέση με τις γυναίκες συναδέλφους τους κατά την αναρρίχηση στο ακαδημαϊκό επάγγελμα και παραμένουν τα μοναδικά ευνοούμενα πρόσωπα μέσα στην ανάπτυξη αυτή.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας που εξετάζει τη θέση των γυναικών μελών ΔΕΠ στα ΑΕΙ της χώρας για το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019 αναδεικνύουν, ότι ο ακαδημαϊκός χώρος εξακολουθεί να ανδροκρατείται παρά τις θετικές εξελίξεις που έχουν σημειωθεί στην πρόσβαση των γυναικών στο ακαδημαϊκό επάγγελμα. Επιβεβαιώνεται, δηλαδή, όπως είδαμε και στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, ότι ακόμη και στον 21^ο αιώνα οι έμφυλες διακρίσεις στον εργασιακό τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης είναι πρόδηλες, αλλά σχετικά μειωμένες σε σχέση με το παρελθόν.

Οι γραμμικές αναπαραστάσεις των ποσοσטיών αριθμητικών στοιχείων που προαναφέρθηκαν, αναδεικνύουν ένα άλλο σημαντικό στοιχείο εκτός της έντονης αριθμητικής διαφοροποίησης ανάμεσα στα δύο φύλα. Χρησιμοποιώντας μαθηματικούς όρους, θα έλεγε κανείς, ότι τα ποσοστά που αντιπροσωπεύουν τα δύο φύλα εμφανίζουν μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη μετάβαση από τη χαμηλότερη ως την υψηλότερη ιεραρχικά εκπαιδευτική βαθμίδα τα ποσοστά των ανδρών φαίνεται να διαγράφουν μια σταθερά ανοδική πορεία σε αντίθεση με τα ποσοστά των γυναικών που διαγράφουν μια σταθερά καθοδική πορεία.

Δεδομένου ότι η κάλυψη των υψηλότερων ή χαμηλότερων ιεραρχικά θέσεων γίνεται, όπως προαναφέρθηκε, δια μέσου της αξιολόγησης του επιστημονικού έργου των υποψηφίων, τα παρόντα στοιχεία φανερώνουν την απουσία των γυναικών επιστημόνων από τις υψηλές ιεραρχικά θέσεις στην Ανώτατη Εκπαίδευση, με αποτέλεσμα η πλειονότητα του γυναικείου φύλου να εργάζεται σε κατώτερες ιεραρχικά βαθμίδες σε σχέση με τους άνδρες. Επιπρόσθετα, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός, ότι όσο μεγαλύτερη είναι η θέση που καταλαμβάνει ο υποψήφιος τόσο καλύτερες είναι οι οικονομικές απολαβές, το γόητρο, αλλά και το δικαίωμα στη συμμετοχή κατά τη λήψη αποφάσεων επιστημονικού και διδακτικού περιεχομένου στα διοικητικά συμβούλια (Μαραγκουδάκη, 2003: 61-62), τότε συμπεραίνει κανείς, ότι οι γυναίκες πανεπιστημιακοί μειονεκτούν σημαντικά σε σχέση με τους άντρες συναδέλφους τους. Αντίστροφα, οι άνδρες διατηρώντας τα εξουσιαστικά στοιχεία που τους έχουν αποδοθεί κοινωνικά και παραδοσιακά ως προσωπικότητες φαίνεται να διατηρούν τις εργασιακές θέσεις ισχύος σε σχέση με τις γυναίκες, οι οποίες παρουσιάζουν αδυναμία κατά την εργασιακή μετεξέλιξή τους σε κάτι ανώτερο από αυτό που η κοινωνία έχει καθορίσει για τις ίδιες με βάση το φύλο τους.

Ακόμη, από την έρευνα προέκυψε, ότι η συμμετοχή των γυναικών στο ακαδημαϊκό επάγγελμα δεν είναι ομοιόμορφη σε όλες τις σχολές της χώρας. Οι γυναίκες μέλη ΔΕΠ φαίνεται, ότι εργάζονται σε διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους από τους άνδρες συναδέλφους τους και ως εκ τούτου συγκεντρώνονται σε διαφορετικά Τμήματα. Συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών συγκεντρώνεται στις Παιδαγωγικές σχολές και μάλιστα μόνο σε αυτόν τον κλάδο το ποσοστό των γυναικών ξεπερνάει το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών κατά λίγες μονάδες. Οι Παιδαγωγικές σχολές είναι πιο «φιλικές» και «ανοικτές» προς τις γυναίκες, ήδη από το παρελθόν, καθώς ο ρόλος τους ως δασκάλες συνδυαστικά με το βιολογικό τους φύλο και τις «υποχρεώσεις» που συνεπάγεται κοινωνικά το «να είσαι γυναίκα» ταυτίζεται παραδοσιακά με τον μητρικό τους ρόλο. Επίσης, η παρουσία των δύο φύλων είναι σχεδόν ίση

και στις σχολές με ανθρωπιστικό και κοινωνικό περιεχόμενο για τους λόγους που προαναφέρθηκαν.

Αντίθετα, παρατηρήθηκε, ότι η παρουσία των γυναικών είναι ιδιαίτερα περιορισμένη στις σχολές Επιστημών Υγείας, στις σχολές Θετικών και Τεχνολογικών Επιστημών, στις Νομικές σχολές, στις σχολές Οικονομικών και Πολιτικών επιστημών, στις Περιβαλλοντικές σχολές, στις σχολές Καλών Τεχνών και σχολές Επιστήμης Φυσικής Αγωγής κι Αθλητισμού. Η χαμηλότερη συγκέντρωση των γυναικών εντοπίστηκε, τέλος, στις Πολυτεχνικές σχολές, καθώς εκεί οι γυναίκες υποαντιπροσωπεύονται με ποσοστό μόλις 20%. Πρόκειται για κλάδους, οι οποίοι αποτελούν σχεδόν «άβατο» για τις γυναίκες, καθώς είναι παραδοσιακά ανδροκρατούμενοι και ερμητικά κλειστοί για τις γυναίκες πανεπιστημιαούς.

Μάλιστα, από την έρευνα προέκυψε επίσης, ότι οι γυναίκες ως μέλη ΔΕΠ σε όλες τις σχολές, εκτός των Νομικών που διατηρούν μια σχετική ισορροπία, καταλαμβάνουν κατά πλειοψηφία τις δύο χαμηλότερες ιεραρχικά θέσεις, αυτές του Λέκτορα και του Επίκουρου Καθηγητή και κατά μειοψηφία τις δύο υψηλότερες ιεραρχικά θέσεις, αυτές του Καθηγητή και του Αναπληρωτή Καθηγητή. Αντίθετα, τα ποσοστά των ανδρών εμφανίζουν βαθμιαία άνοδο κατά τη μετάβασή τους στην επόμενη βαθμίδα, γεγονός που αποδεικνύει ότι η αναρρίχηση στις υψηλές θέσεις κύρους στο ακαδημαϊκό επάγγελμα παραμένει γένους αρσενικού.

Αν και δεν μπορούν να διευκρινιστούν με ακρίβεια τα αίτια των οριζόντιων και κάθετων διαφορών στις κατανομές ανάμεσα στα δύο φύλα στο ακαδημαϊκό επάγγελμα, οι επικρατέστεροι λόγοι σχετίζονται τόσο με τις προσωπικές επιλογές των ατόμων όσο με τις συνθήκες εργασίας που αντιμετωπίζουν στο εκάστοτε εργασιακό περιβάλλον. Οι προσωπικές επιλογές των ατόμων συνδέονται με τις βαθιά ριζωμένες και κυρίαρχες στερεοτυπικές αντιλήψεις που καθορίζουν συγκεκριμένα επαγγέλματα και θέσεις ανάλογα με το φύλο και όχι με τα προσόντα των υποψηφίων. Επίσης, η παρουσία, η παραμονή και η εξέλιξη των γυναικών σε συγκεκριμένους κλάδους επηρεάζεται σημαντικά και από τη στάση των ανδρών

πανεπιστημιακών, δηλαδή κατά πόσο οι τελευταίοι αναγνωρίζουν την άνιση μεταχείριση των γυναικών και είναι διατεθειμένοι να υποστηρίξουν τη γυναικεία παρουσία στον πανεπιστημιακό χώρο.

Ο αντίκτυπος της υποαντιπροσώπευσης των γυναικών στα μέλη ΔΕΠ των πανεπιστημίων είναι διττός. Πρωταρχικά η μεγάλη αριθμητική διαφοροποίηση στην κατά φύλο κατανομή των εκπαιδευτικών βαθμίδων στα πανεπιστήμια επηρεάζει τις ίδιες τις ακαδημαϊκούς και την επαγγελματική τους πορεία και εξέλιξη. Οι γυναίκες πανεπιστημιακοί παράγουν επιστημονικό έργο κάτω από δυσμενέστερες θέσεις σε σχέση με τους άνδρες συναδέλφους τους. Συνήθως περιθωριοποιούνται όχι μόνο εξαιτίας των στερεοτυπικών για το φύλο τους αντιλήψεων που διακινούνται κοινωνικά, αλλά συχνά έρχονται και αντιμέτωπες με παιχνίδια εξουσίας, τα οποία συγκροτούνται από άνδρες μέλη ΔΕΠ και στέκονται εμπόδιο στις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες. Δευτερευόντως, η κατάσταση αυτή λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας και στις φιλοδοξίες και τις προσδοκίες των μελλοντικών γυναικών υποψηφίων που ενόσω πραγματοποιούν τις ακαδημαϊκές σπουδές τους, διαπιστώνουν τόσο τις έντονες διακρίσεις που υφίστανται ανάμεσα στα δύο φύλα όσο και τις πιθανές δυσκολίες που ενδέχεται να αντιμετωπίσουν σε ένα μελλοντικό ανελικτικό εγχείρημά τους.

Ως εκ τούτου και δεδομένου, ότι το πανεπιστήμιο δεν πρέπει να «φιλοξενεί» τις έμφυλες ανισότητες, αλλά αντίθετα πρέπει να αποτελεί χώρος διαφύλαξης και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως προέκταση του εκδημοκρατισμού και της πολιτισμικής ανάπτυξης μίας κοινωνίας, υπάρχει αδιαμφισβήτητη η ανάγκη να ληφθούν συστηματικά μέτρα με σκοπό την αποδυνάμωση των έμφυλων ανισοτήτων και την προώθηση της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα.

6.6. Περιορισμοί έρευνας

Κατά τη διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας διαπιστώθηκαν ορισμένες δυσχέρειες που παρακώλυσαν την ομαλή διεκπεραίωση της μελέτης. Διαπιστώθηκε, αρχικά, ότι δεν λειτουργούν όλα τα πανεπιστημιακά Τμήματα της χώρας με Οδηγούς Σπουδών. Αντίθετα, ορισμένα Τμήματα έχουν δημοσιοποιήσει μία σειρά από βασικές πληροφορίες φοίτησης (Πρόγραμμα Σπουδών, Κύκλοι Σπουδών, Ακαδημαϊκό Ημερολόγιο κ.λπ.) τις οποίες μπορεί κανείς να βρει αναρτημένες στον ηλεκτρονικό ιστότοπο που λειτουργούν.

Επίσης, παρατηρήθηκε ότι κάποια Τμήματα ακολουθούν Οδηγούς Σπουδών που συντάχθηκαν κατά τα προηγούμενα έτη, συνεπώς τα στοιχεία των μελών ΔΕΠ που συμπεριλαμβάνουν δεν είναι επικαιροποιημένα ούτε ακριβή.

Τέλος, έγινε αντιληπτό, ότι οι Οδηγοί Σπουδών αρκετών Τμημάτων, αν και επικαιροποιημένοι, δεν συμπεριλαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με τη συγκρότηση ή την εξέλιξη του ακαδημαϊκού προσωπικού τους, αλλά τα στοιχεία αυτά βρίσκονται αναρτημένα ξεχωριστά στην ιστοσελίδα του εκάστοτε τμήματος. Για όλους τους παραπάνω λόγους και για την ελαχιστοποίηση τυχόν σφαλμάτων κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, προτιμήθηκε η συλλογή αρκετών από τα δεδομένα που αξιοποιήθηκαν κατόπιν τηλεφωνικής συνεννόησης με τις αρμόδιες γραμματειακές υπηρεσίες του εκάστοτε τμήματος.

6.7. Προτάσεις

Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία της έρευνάς μας γίνεται αντιληπτό, ότι το ανδρικό φύλο διατηρεί από το παρελθόν μέχρι και σήμερα σταθερά την κυριαρχία και την ισχύ του στον εργασιακό τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Συγκριτικά με τους άνδρες, η παρουσία του γυναικείου φύλου

στο διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων της χώρας παραμένει σε αρκετά μειονεκτική θέση χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν εκπροσωπείται ολοκληρωτικά. Η αντιπροσώπευση των πανεπιστημιακών γυναικών είναι υπαρκτή, αλλά αδύναμη, συνεπώς δεν καθίσταται επαρκής για να γεφυρώσει στις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα ούτε τις διακρίσεις που εμποδίζουν την επαγγελματική ανέλιξη των γυναικών.

Η πολυπλοκότητα του ζητήματος της υποαντιπροσώπευσης των γυναικών μελών ΔΕΠ απαιτεί την πολύπλευρη αντιμετώπιση του φαινομένου, ευαισθητοποιώντας τους μελλοντικούς επιστήμονες για τα ζητήματα φύλου ήδη από το σχολείο μέχρι και το πανεπιστήμιο. Στη βάση αυτών των δεδομένων προτείνονται μια σειρά από μέτρα, τα οποία μπορούν με την πάροδο του χρόνου να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στο φαινόμενο της υποεκπροσώπησης των γυναικών μελών ΔΕΠ. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας προτείνεται :

- η δημιουργία Πανελληνίου Παρατηρητηρίου και Τράπεζας Δεδομένων για την ισόρροπη συμμετοχή των γυναικών στις διοικητικές θέσεις ευθύνης κάθε ΑΕΙ
- η χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων για ένταξη της ισότητας φύλου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η παρουσίαση των αποτελεσμάτων σε ευρωπαϊκά φόρουμ με σκοπό την ανάπτυξη ενός δικτύου
- η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε θέματα διαφυλικών σχέσεων και καταπολέμησης του στερεοτυπικού διαχωρισμού σε σχέση με το φύλο και τα επαγγέλματα
- η επιδότηση εργαζόμενων γυναικών για την κάλυψη του κόστους φροντίδας του βρέφους μέχρι 18 μήνες και χορήγηση voucher σε βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς
- η ίδρυση και λειτουργία σε κάθε δημοτικό σχολείο Ολοήμερου Τμήματος, ώστε να παρατείνεται η παραμονή των μαθητών-τριών

στο σχολείο μελετώντας και ασχολούμενοι/-ες με άλλες δραστηριότητες

- η διάθεση επικαιροποιημένου εκπαιδευτικού υλικού που θα περιλαμβάνει τη διάσταση του φύλου ήδη από το νηπιαγωγείο
- η διαμόρφωση ενός σύγχρονου και ανοιχτού μαθησιακού περιβάλλοντος με στόχο την προσέλκυση των κοριτσιών σε λιγότερο θεωρητικές κατευθύνσεις μέσω της χρήσης νέων τεχνολογιών και ρομποτικής.

Οι ανισότητες λόγω φύλου στο επιστημονικό προσωπικό των πανεπιστημίων αντανakλά σε μεγάλο βαθμό τις ανισότητες που αντιμετωπίζει ο γυναικείος πληθυσμός όχι μόνο στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Σύμφωνα με την Ηλιού (1988: 6): «οι κοινωνίες είναι ζωντανές όσο αλλάζουν. Η περιθωριοποίηση ορισμένων κοινωνικών ομάδων συρρικνώνει αντίστοιχα το δυναμικό για ουσιαστικότερες αλλαγές και συνεπώς για επιβίωση μιας κοινωνίας. Έτσι, η υποδεέστερη θέση των γυναικών (που μπορεί να εκφράζεται σε μια κλίμακα διαφόρων βαθμίδων περιθωριοποίησης ή ακόμα απλώς μη αξιοποίησης του δυναμικού τους φτωχαίνει ολόκληρο τον κοινωνικό σχηματισμό, στερώντας του τις δημιουργικές δυνατότητες αυτού του γυναικείου πληθυσμού στο πλαίσιο κοινωνικό διαδικασιών. Η θέση των γυναικών στις κοινωνίες μας αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα που συναρτάται με τις προοπτικές και τον προσανατολισμό των κοινωνιών αυτών».

Συμπερασματικά, αξίζει να αναλογιστούμε κατά πόσο και γιατί η ίδια η κοινωνία επιτρέπει και παγιώνει αέναα την επιβολή συγκεκριμένων ρόλων στα φύλα με βάση τη βιολογία τους και όχι με βάση αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης των ικανοτήτων των ατόμων, όπως επίσης και τις συνέπειες που προκύπτουν από την κατάσταση αυτή. Επίσης, αξίζει να αναλογιστούμε τους λόγους, για τους οποίους η κοινωνία δημιουργεί και συντηρεί αντιλήψεις που αξιολογούν την ανδρική προσφορά ως σημαντικότερη από τη γυναικεία, όπως επίσης τους λόγους για τους οποίους βασικοί κοινωνικοί θεσμοί, όπως το κράτος, η θρησκεία, η εκπαίδευση, η οικονομία παραμένουν

ανδροκρατούμενοι και μη φιλικόι για τις γυναίκες. Υπάρχει, συνεπώς επιτακτική ανάγκη να αναθεωρηθούν ποικιλοτρόπως οι σχέσεις του φύλου μέσα στην κοινωνία. Μόνο αν μεταβληθεί η πατριαρχική τάξη πραγμάτων, που δημιουργεί ανισότητες ανάμεσα στα φύλα, θα επιτευχθεί η άρση του καθορισμού των ρόλων των ατόμων με έμφυλο τρόπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Alexander, S. (1987). *Women, Class and Sexual Differences*, in Phillips Ann (ed.), *Feminism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Blackburn, R. & Jarman, J. (1997). *Occupational gender segregation* στο: Social Research Update, Spring. Ανακτήθηκε από: <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU16/SRU16.html>. (Τελευταία πρόσβαση: 14/04/2019).
- Bouchier, D. (1984). *The feminist challenge. The movement for Women's Liberation in Britain and the U.S.A.*. New York, Schocken Books.
- Brunell, L. (2018). The Third Wave Of Feminism, *Encyclopaedia Britannica*. Ανακτήθηκε από: <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-third-wave-of-feminism> (Τελευταία πρόσβαση: 28/04/2019).
- Cott, N. (1986). *Feminist Theory and Feminist Movements: The Past Before U*, in J. Mitchell & Ann Oakley (eds.), *What is Feminism?*. Oxford: Blackwell.
- Delmar, R. (1986). What is Feminism?, in J. Mitchell and A. Oakley (eds.), *What Is Feminism?*. Oxford: BasilBlackwell.
- Gouthro, P. (1999). *Good Work! Redefining academic values from a critical feminist perspective*. Kansas State University Libraries: New Prairie Press.
- Hooks, B. (1987). *Feminism: A Movement to End Sexist Oppression*. At: Phillips Ann (ed.), *Feminism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Mitchell, J. (1987). *Feminism and Equality*, in Phillips Ann (ed.), *Feminism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Okley, A. (1972). *Sex, Gender, and Society*. New York: Harper & Row, Publishers.
- Segal, L. (1999). *Why feminism?: gender, psychology, politics* (3rd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Tong, R. (2009). *Feminist Thought. A more comprehensive introduction* (3rd ed.). U.S.A.: Westview Press, A Member of the Perseus Books Group.

Van der Tuin, I. (2016). Feminisms, First, Second, and Third Wave. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*, 1–5. doi:10.1002/9781118663219.wbegss044 (Τελευταία πρόσβαση: 02/05/2019).

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αβδελά, Ε. & Ψαρρά Α. (1985). *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Μίανανθολογία*, Γνώση: Αθήνα.

Αβδελά, Έ. (1990). *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας.

Αβδελά, Έ. (2002). Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα, στο: Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τ. Β1, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Αβδελά, Ε. (2010). *Η ιστορία του φύλου στην Ελλάδα: Από τη διαταραχή στην ενσωμάτωση*. Στο: Β. Καντσά, Β. Μουτάφη, Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αθανασίου, Α. (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Νήσος.

Αλιπράντη-Μαράτου, Λ. (2008). *Παλαιά και Νέα Επαγγέλματα. Μια Προσέγγιση από την Πλευρά του Φύλου*. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι. Ανακτήθηκε από: <https://kethi.gr/2008-12-18-09-52-32/> (Τελευταία πρόσβαση: 09/04/2019).

Βέικου, Μ. (2013). *Κοινωνικό Φύλο (Φύλο και Κοινωνιολογία)*. Ανακτήθηκε από: http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1 (Τελευταία πρόσβαση: 03/06/2019).

Βιτσιλάκη - ΣορωνιάτηΧ., Μαράτου - Αλιπράντη Λ., Καπέλλα Α. (2001). *Εκπαίδευση και φύλο: Μελέτη βιβλιογραφικής επισκόπησης*. Ανακτήθηκε από: www.kethi.gr (Τελευταία πρόσβαση: 12/04/2019).

Βοσνιάδου, Σ., Δενδρινού, Β., (2008), *Αντιμετωπίζοντας τις έμφυλες ανισότητες στα Πανεπιστήμια: Χρονικό Δραστηριοτήτων*, Εκδόσεις

ΘΕ.ΦΥΛ.ΙΣ., Πρόγραμμα Σπουδών για Θέματα Φύλου και Ισότητας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Βοσνιάδου, Στ. & Βαΐου, Λ. (2006). *Έμφυλες ανισότητες στο επιστημονικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανακοίνωση στο 4^ο Διεθνές Συνέδριο του Πανεπιστημίου Πατρών με τίτλο «Ιστορία της Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης*. Ανακτήθηκε από: http://thefyliscentre.uoa.gr/fileadmin/thefyliscentre.uoa.gr/uploads/thefylis_tomos_women_academia.pdf. (Τελευταία πρόσβαση: 09/05/2019).

Bourdieu, P. (2007). *Χανδρική κυριαρχία* (μτφ. Έφη Γιαννοπούλου). Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 2000).

Bryson, V. (2005), *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*, Αθήνα: Μεταίχιμο.

Butler, J. (2003). *Επιτελεστικές πράξεις και η κατασκευή του φύλου. Μία πραγματεία στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία*. (μτφ.: Β. Μάναγα). Στο «Φύλο και Εκπαίδευση». Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ Ανακτήθηκε από: http://www.e-yliko.gr/SEP/attachments/Epistimoniko_Didakt_Yliko/%CE%A6%CE%A5%CE%9B%CE%9F%20%CE%9A%CE%91%CE%99%20%CE%95%CE%9A%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%94%CE%95%CE%A5%CE%A3%CE%97.pdf.

Butler, J. (2009). *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (μτφρ. Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γ.Γ.Ι.Φ. (2018, Μάιος). *Γυναίκες σε θέσεις ευθύνης στην εκπαίδευση*. 16^ο Ενημερωτικό Σημείωμα του Παρατηρητηρίου Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων. Ανακτήθηκε από : <http://www.isotita.gr/>(Τελευταία πρόσβαση: 26/05/2019).

Connell, R.W., (2006), *Το κοινωνικό φύλο* (μτφρ: Ελένη Κοτσιφού, επίμ: Δήμητρα Ασημακοπούλου). Αθήνα: Επίκεντρο.

Δαλακούρα, Κ. & Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015) *Η εκπαίδευση των γυναικών-Οι γυναίκες στην εκπαίδευση: Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος – 20ος αι.)*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από: <https://repository.kallipos.gr/pdfviewer/web/viewer.html?file=/bitstream>

m/11419/2585/1/02_15210_Master_Document.pdf(Τελευταία πρόσβαση: 05/03/2019).

Δαλακούρα, Κ. & Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015). *Η εκπαίδευση των γυναικών – Οι γυναίκες στην εκπαίδευση (18ος -20ός αιώνας): Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση*. Αθήνα: Ελληνικές Ακαδημαϊκές Βιβλιοθήκες.

DellaPorta, D. &Diani, M. (2010), *Κοινωνικά Κινήματα: Μια Εισαγωγή*, (μτφ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα, Κριτική.

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. &Φρόση, Λ. (2008). «Εισαγωγή» στο: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. &Φρόση, Λ. (επίμ.) «Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας Παρεμβάσεις για την Ισότητα των Φύλων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Αθήνα. Ανακτήθηκε από: www.kethi.gr (Τελευταία πρόσβαση: 22/03/2019).

ΕΛ.ΣΤΑΤ (2016). *Αριθμός πτυχιούχων φοιτητών , κατά φύλο, βαθμίδα εκπαίδευσης, ηλικία, γνωστικό πεδίο - λήξη*. Αθήνα: Ελληνική Στατιστική Αρχή. Ανακτήθηκε από: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SED33/2016>. (Τελευταία πρόσβαση: 28/05/2019).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2019). *Καταπολέμηση των διακρίσεων στον χώρο εργασίας*. Ανακτήθηκε από: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1437&langId=el>(Τελευταία πρόσβαση: 20/06/2019).

Evans, M. (2004). *Φύλο και Κοινωνική Θεωρία*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της ελληνικής Δημοκρατίας (6 Σεπτεμβρίου 2011), Νόμος υπ' αριθ. 4009 «Δομή, λειτουργία, διασφάλιση της ποιότητας των σπουδών και διεθνοποίηση των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (άρθρο 1, άρθρο 17, άρθρο 18, άρθρο 19). Αρ. φύλλου 195. Τεύχος α'. Ανακτήθηκε από: http://www.et.gr/idocs-nph/search/pdfViewerForm.html?args=5C7QrtC22wFYAFdDx4L2G3dtvSοClrL8vnZOzRHI6VJ5MXD0LzQTLWPU9yLzB8V68knBzLCmTXKaO6fpVZ6Lx3UnKl3nP8NxdnJ5r9cmWyJWelDvWS_18kAEhATUkJb0x1LldQ163nV9K-

-td6SluUNbGrw4_MZOPH9woNIEGN3uJGXNEeDGrH-M7LI-t3PR

(Τελευταία πρόσβαση 07/06/2018).

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της ελληνικής Δημοκρατίας (7 Μαΐου 2019), Νόμος υπ' αριθ. 4610 «*Συνέργειες Πανεπιστημίων και Τ.Ε.Ι., πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, πειραματικά σχολεία, Γενικά Αρχεία του Κράτους και λοιπές διατάξεις*». Αριθμός φύλλου 70. Τεύχος α'. Ανακτήθηκε από: http://www.et.gr/idoscs-nph/search/pdfViewerForm.html?args=5C7QrtC22wFqnM3eAbJzrXdtvSοClrL8_NSNYUWRI5HtlI9LGdkF53UIxsx942CdγqχSQYNUqAGCF0IfB9HI6qSYtMQEkEHLwnFqmgJSA5WIsIuV-nRwO1oKqSe4BIOTSpEWYhszF8P8UqWb_zFijP667FmbQ9Yg4E3EKLZs7E6EgYLU5SCyfcmc_6sLitmR (Τελευταία πρόσβαση: 08/06/2019).

Ηλιού, Μ., (1988). *Γυναίκες Πανεπιστημιακοί: εξέλιξη της θέσης τους ή στασιμότητα*; στο Β. Δεληγιάννη-Σ. Ζιώγου (επιμ.), (1999), *Εκπαίδευση και Φύλο*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.(Β' ανατύπωση).

Godelier, M. (2008). *Γυναίκες, κοινωνικό ή βιολογικό φύλο*; Στο: Maruani, M. *Γυναίκες, φύλο, κοινωνίες. Τι γνωρίζουμε σήμερα*. Μτφρ: Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Κοινωνικές και Πολιτικές επιστήμες (ΕΠΑΕΚ II) του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.

Ι.Ο.Β.Ε. (2017). *Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Επιπτώσεις της κρίσης και προκλήσεις*. Αθήνα: Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών. Ανακτήθηκε από: http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=147(Τελευταία πρόσβαση: 02/06/2019).

Κανταράκη, Μ., Παγκάκη, Μ., Σταματελοπούλου, Τ. (2008). *Κατά Φύλο Επαγγελματικός Διαχωρισμός (Κάθετος και Οριζόντιος): Διακρίσεις και Ανισότητες κατά των γυναικών στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.) Ανακτήθηκε από: https://kethi.gr/wp-content/uploads/2009/07/137_EPAGELMATIKOS_DIAXORISMOS_EKPAIDEUSSI.pdf(Τελευταία πρόσβαση: 28/05/2019).

Καντσά, Β. & Παπαταξιάρχης, Ε. (2010) *Χρήσεις του φύλου στις κοινωνικές επιστήμες. Ένας συγκριτικός ελληνικός απολογισμός*. Στο: Καντσά, Β.,

- Μουτάφη, Β. & Παπαταξιάρχης, Ε. (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Καραμεσίνη, Μ. & Ιωακείμογλου, Η. (2003). *Προσδιοριστικοί παράγοντες του μισθολογικού χάσματος μεταξύ ανδρών και γυναικών*. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι. Ανακτήθηκε από: www.kethi.gr (Τελευταία πρόσβαση: 07/05/2019).
- Kergoat, D. (2008). *Κοινωνικές σχέσεις και έμφυλος καταμερισμός της εργασίας*. Στο: Maguani, Μ. *Γυναίκες, φύλο, κοινωνίες. Τι γνωρίζουμε σήμερα..* Μτφρ: Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Κοινωνικές και Πολιτικές επιστήμες (ΕΠΑΕΚ II) του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.
- Κλαδούχου, Ε. (2010). *Εκπαίδευση και φύλο στην Ελλάδα. Εννοιολογήσεις του φύλου στο χώρο της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*. Στο: Β. Καντσά, Β. Μουτάφη, Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Κλαδούχου, Ρ. (2010). *Η ιστορική διάσταση της γυναικείας εκπαίδευσης στην Ελλάδα*. Στο: Καντσά, Β., Μουτάφη, Β. & Παπαταξιάρχης, Ε. (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Λακάσας, Απ. (2018, Μάρτιος 7). Μειοψηφία οι καθηγήτριες στα ΑΕΙΗ Καθημερινή. Ανακτήθηκε από: <https://www.kathimerini.gr/952415/article/epikairothta/ellada/meiougfhia-oi-ka8hghtries-sta-aei>(Τελευταία πρόσβαση: 08/06/2019).
- Μαραγκουδάκη, Ε. (2003). *Ο παράγοντας φύλο στη Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια εκπαίδευση: όψεις συνέχειας και μεταβολής*. Στο: Φύλο και εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας παρεμβάσεις για την ισότητα των φύλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι. Ανακτήθηκε από: http://www.isotita-epreaek.gr/iliko_aro_allous_foreis/ekpreudeusi/filo_ekpedeutiki_pragma_tikotita_reduce.pdf(Τελευταία πρόσβαση: 03/06/2019).
- Μαραγκουδάκη, Ε. (2008). *Γυναίκες Πανεπιστημιακοί: εξελίξεις και σταθερότητες της θέσης τους στον Ακαδημαϊκό χώρο*. Στο Καστράνη, Θ., Λέντζα, Β., Πετρίδου, Κ. & Φρόση, Λ. (2008). Πρακτικά συνεδρίου

- ΚΑΛΛΙΡΟΗ. «Από την Εφηβεία στην Ενήλικη Ζωή». Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., Δαφνά, Κ., Γιαννακοπούλου, Λ., Κυμπέρη, Ζ. & Ρέπα, Π. (2002). *Μελέτη για την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην επιστημονική έρευνα στην Ελλάδα*. Τελική έκθεση του έργου «Γυναίκες και Επιστήμη στην Ελλάδα». Ανακτήθηκε από: <http://archives.gsrt.gr/Home/ShowMeletes/628>(Τελευταία πρόσβαση: 10/06/2019).
- Mills, S. (2005). *Κοινωνικό φύλο και ευγένεια*. (μτφρ.: Π. Γκουτρουμανίδου), Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (2003). *Γυναίκα και Απασχόληση. Δέκα Ζητήματα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουζάκης Σ., Τζήκας Χρ. Ανθόπουλος Κ. (2000). *Η επιμόρφωση και η μετεκπαίδευση των δασκάλων-διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στο Νεοελληνικό Κράτος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουζάκης, Σ. (2006). *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, (5^ηεκδ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Μπωβουάρ, Σ. (1979). *Το δεύτερο φύλο* (μτφρ. Κυριάκος Σιμόπουλος, επιμ. Απόστολος Χρυσόπουλος), Αθήνα: Γλάρος.
- Ντερμανάκης, Ν. (2005). *Ο Οριζόντιος Επαγγελματικός Διαχωρισμός στην Ελληνική Αγορά Εργασίας*. Αθήνα: Κ.Ε.Θ.Ι. Ανακτήθηκε από: <https://kethi.gr/2008-12-18-09-35-27/> (Τελευταία πρόσβαση: 22/05/2019).
- Ξηραδάκη, Κ. (1988). *Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα. Πρωτοπόρες Ελληνίδες (1830-1936)*. Αθήνα: Γλάρος.
- Παπαγεωργίου, Γ. (2004). *Ηγεμονία και φεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παπαγεωργίου, Γ. (2010). *Φύλο και έρευνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ποντύ-Μερλώ, Μ. (2016). *Φαινομενολογία της αντίληψης*. (μτφρ.: Κική Καψαμπέλη) Αθήνα: Νήσος.
- Ρεθυμνιωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. & Τσακιστράκη, Χ. (2015). *Φεμινισμός και Δίκαιο*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

- Ανακτήθηκε από: www.kallipos.gr. (Τελευταία πρόσβαση : 25/04/2019).
- Ρεπούση, Μ., Ψαρρά, Α., Μιχοπούλου, Α. (2017). *Ο Φεμινισμός στα χρόνια της Μεταπολίτευσης 1974-1990*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Σαμίου, Δ. (2013). *Κρίσεις και κρίσιμες στιγμές του φεμινιστικού γίνεσθαι*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης. τχ 41.
- Σηφάκη, Ε. (2015). *Σπουδές φύλου και Λογοτεχνία*. Ανακτήθηκε από: <https://repository.kallipos.gr/> (Τελευταία πρόσβαση : 12/04/2019).
- Σκοτ, Τζ. (1997). *Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης* στο: Αβδελά, Ε., Ψαρρά, Α. (επιμ.). *Σιωπηρές ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Στρατηγάκη, Μ. (2007), *Το φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σωτηριάδου, Α. (2005). *Ευκαιρίες και ανισότητες στην επιλογή επαγγέλματος κατά φύλο. Η εφαρμογή της απασχόλησης των γυναικών στα Μ.Μ.Ε. – τηλεόραση*(Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας). Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Αρχείου Διδακτορικών Διατριβών (Κωδ. 13789).
- Thebaud, F. (2008). *Βιολογικό και κοινωνικό φύλο* στο: Μαγουλι, Μ. *Γυναίκες, φύλο, κοινωνίες. Τι γνωρίζουμε σήμερα*. Μτφρ: Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Κοινωνικές και Πολιτικές επιστήμες (ΕΠΑΕΚ II) του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Tilly, Ch. (2007). *Κοινωνικά Κινήματα 1768-2004*, μτφ. Θ. Τσακίρης, Αθήνα: Σαβάλλας.
- Ψαρρά, Α. (1993). Φεμινισμός: Η λέξη, ο χρόνος, οι σημασίες, στο: *Δίμη-φεμινιστικό περιοδικό*, 6: 46.